

७८३

विश्वविद्यालय
नवी मुंबई

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાસિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૪૫૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સીદ્ધાન્ત જ્યોતિષ

વિષય ૬૪૬૮:૨

૭૮૬

સદ્ગુણી નસીમા.

(અસલ ઉદ્ધૃત ઉપરથી)

ગુજરાતીમાં રચી પ્રગટ કરનાર

મુસ્તફામીયાં શાહસાહેબમીયાં કાઝી

અને

ગુલામઅહમદ ગુલામમોહમ્મદ શેખ.

એજ્યુકેશન ડીપાર્ટમેન્ટ, બુનાગઢ સ્ટેટ.

સર્વે હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે.

ધી અમરસિંહજી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

પદાણુ તુરખાન અમીરખાન વકીલે છાપ્યું,

લાલ દરવાજા—અમદાવાદ,

હી. સ. ૧૩૩૮

ઈ. સ. ૧૯૧૯

પ્રથમ આવૃત્તિ.

પ્રત ૧૦૦૦

કીમત એક રૂપિયો.

૮૨૩
'મિરાતે આલમગીરી'

ક્રાંતિ વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
કીમત રૂ. ૩
૧૯૨૮-૨૯ સંગ્રહ

પંદનામા (કીમત આઠ આના.)

તથા

સદ્ગુણી નસીમા

મળવાનાં ઠેકાણાં.

- (૧) પોલિટિકલ લોમીઓ ઓફીસ અમદાવાદ.
- (૨) નીઝામીયા બુકડીપો, ત્રણ દરવાજા અમદાવાદ.
- (૩) એમ. એસ. કાઝી, મહાબત મદ્રસા બુનાગઢ.
- (૪) એન. એમ. ત્રીપાઠી, બુકસેલર કાલબાદેવીરાઈ મુંબઈ.
- (૫) જહાંગીર ખી. કીરાની એન્ડસન્સ. બુકસેલર ફોર્ટ મુંબઈ.
- (૬) ફીરોઝશાહ દીનશાહ મુકાદમ બુકસેલર, ચર્ચગેટ
સ્ટ્રીટ, ફોર્ટ મુંબઈ.

તેમજ રૂબરૂમાં નીચેના ઠેકાણેથી પણ મળશે.

જી. એ. શેખ.

આલપાડ (જલ્લે સુરત).

ઈસ્લામી પહેલી કીતાબ.

કીમત આના બે

મળવાનું ઠેકાણું.

ખી. એ. ઉરેઝી.

મીન્સીપાલ વી. જે. મદ્રસા.

પોરબંદર.

‘મિરાતે આલમગીરી’ (શહેવશાહ ઔરંગઝેબનો ઇતિહાસ)

માટે મળેલા

કેટલાક અભિપ્રાયો.

‘મિરાતે આલમગીરી’ નામનું પુસ્તક આ રાજ્યની નિશાળોની લાઇબ્રેરી તથા ઇનામ માટે મંજૂર કરવામાં આવે છે.

છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા,

ચીફ એજ્યુકેશનલ ઓફીસર, જુનાગઢ સ્ટેટ.

એસ. એચ. હોડીવાળા સાહેબ એમ. એ. ઇતિહાસના

પ્રોફેસર બાહાઉદ્દીન કોલેજ-જુનાગઢ.

મરહુમ શેખ ગુલામ મોહમ્મદ ઔરંગઝેબના રાજ્યનો ઇતિહાસ લખ્યો છે તે મેં વાંચ્યો છે. અને ખરા અંતઃકરણથી લખેલા ઇતિહાસીક લખાણને જણાવવાને હું અચકાતો નથી. મી. ગુલામ મોહમ્મદ એ વિષય ઉપરના અંગ્રેજીમાં અને ફારસીમાં છપાઈ બહાર પાડેલા ગ્રંથો કાળજી પૂર્વક વાંચ્યા હતા. અને તેનું સંપૂર્ણ રીતે મનત કર્યું હતું. તેમણે મહાન “ધર્મચુસ્ત બાદશાહ”ના રાજ્યનો વાંચવા લાયક અહેવાલ તૈયાર કર્યો છે જે સંપૂર્ણ અને સાચો છે જેની મુસલમાનોએ તો કદર કરવીજ જોઈએ. ઔરંગઝેબની વર્તણૂક અને રાજ્યનીતી ગત વખતમાં તકરાર અને મત ભેદનો વિષય હતો અને ધણું કરીને ભવીષ્યમાં પણ ચાલુ રહેશે. પરંતુ તેટલાજ કારણસર જેઓ તેમના દેશના ઇતિહાસનું ખરૂં જ્ઞાન મેળવવા જીજ્ઞાસુ હોય તેઓએ પ્રથમ ખરી હકીકતનો અભ્યાસ કરવા માટે શેખના પ્રયત્નોના જેવા સઘળા પ્રયત્નોને માન આપવું જોઈએ.

પી. વી. નાણાવટી સાહેબ પી. એ. સીનીયર એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર (જુનાગઢ સ્ટેટ.)

જુનાગઢ મહાબતખાનજી અનાથાશ્રમના મરહુમ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ મી. ગુલામમોહમદ શેખે “ ઐરંગઝેબનું જીવન ” એ નામના હાથે લખેલા પુસ્તકની નકલ મેં પુરેપુરી વાંચી છે અને મને આ સ્થળે નોંધ લેતાં ઘણી ખુશી ઉત્પન્ન થાય છે કે મરહુમ મી. શેખે તે બાદશાહની વર્તણૂકના ખરા અનુમાન ઉપર આવવાને માટે ફારસી ભાષામાં લખાયેલા ઇતિહાસીક ગ્રંથોમાંથી સાહીત્યો ભેળા કરવામાં ઘણીજ તકલીફ ઉઠાવી છે. તેમણે જણાવેલી હકીકત લક્ષમાં લેતાં હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસ બાબતના ચાલતા ગ્રંથોમાં એ વર્તણૂક ઘણીજ ખોટી રીતે વર્ણવામાં આવેલી જણાય છે. કારણકે હાલના ઘણાખરા ઇતિહાસીક ગ્રંથોમાં ઐરંગઝેબની વર્તણૂક “ કપટી, સાવધ, નિર્દય અને લોભી ” એવા વિશેષણોમાં કહેવામાં આવી છે ત્યારે મી. શેખે એ વખતના મુસલમાન ઇતિહાસીક ગ્રંથો લખનારાઓએ લખેલા ગ્રંથોને આધારે તેની વર્તણૂક તદ્દન જુદા સ્વરૂપમાં વર્ણવેલ છે અને તે સખત પણ બ્યાજખી અને વળી બેકનવાર તથા ક્રમાશીલ હતો એમ સાબીત કરી આપે છે.

આશા રાખવામાં આવે છે કે એ ગ્રંથની આખા હિંદુસ્તાનમાં યોગ્ય કદર કરવામાં આવશે અને હું જાતે તે દરેક રીતે કૃતેહમંદ નીવડે એમ ઇચ્છું છું.

પ્રજામિત્ર અને પારસી.

આ મીરાતે આલમગીરી પુસ્તક બે ભાગમાં છે. તે મરહુમ શેખ ગુલામ મોહમદ આબીદમીયાં સાહેબ, જેઓ જુનાગઢ રાજ્યના મરહુમ નવાબ સાહેબ નામદાર સર રસુલખાનજી બાબી બહાદુર જી. સી. એસ. આઈ. ના તવારીખનવેસ હતા તેમણે લખેલું છે અને તે તેમના પુત્ર મીઠ ગુલામ અહમદે પ્રસીદ્ધ કર્યું

છે. અત્યાર સુધીના આપણા અનેક દુરભાગ્યમાંનું એક દુરભાગ્ય એક એ હતું કે આપણે પોતાનો ઇતીહાસ આપણે પોતાને હાથે લખાયેલો ન હોવાથી આપણે બીજાઓએ લખેલો ઇતીહાસ ખરો માનતા હતા. આ બીજા લખનારાઓ આપણા દેશના વતની ન હોવાથી ખરી સ્થિતિ સમજવામાં ઘણીવાર નીષ્ફળ નીવડતા અનેલા બનાવો, જુદાજ રૂપમાં આપણી સમક્ષ રજુ કરતા હતા અને તેથી કેટલીકવાર કોમ કોમ વચે બેઠીલી ઉભી થવા પામે છે. પરંતુ હવે હીંદીઓ પણ ઇતિહાસની કીમત સમજવા લાગ્યા છે, અને ઇતિહાસ સંબંધી શોધખોળ થવા માંડી છે. ઔરંગઝેબ બાદશાહ વીષે પ્રજાના એક ભાગની કંઈ એવી માન્યતા છે કે તે ઘણા જુલમગાર શાહનશાહ હતો, અને હીંદુ પ્રત્યે ઘણા દ્વેષ રાખતો હતો. આ માન્યતા પરદેશી ઇતીહાસકર્તાઓના ન્યુસ્તકોપરથી બંધાઈ છે. પણ એ માન્યતા કેવી ખોટી છે તે મીઠા શેખે હાલમાં પ્રગટ કરેલા પુસ્તકપરથી સહજમાં માલુમ પડી આવે છે. આ પુસ્તક વાંચવાથી ઔરંગઝેબ વીશે ખરી માહિતી મળે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેની સામેની સુગ દુર થઈ જાય છે. લેખકે જુદી જુદી બાબતો સંગ્રહ કરી દાખલા દલીલો સાથે પુરવાર કરી આપવામાં ભારે શ્રમ લીધેલો દેખાય છે. આ પુસ્તક એક ખચીત ઇતીહાસીક ગ્રંથ તરીકે જળવાઈ રહેશે તે વીશે કંઈ શક નથી. 'પીતાનું રચેલું' પુસ્તક પ્રગટ કરી દુન્યા સમક્ષ સત્ય સ્થિતિ રજુ કરવામાં મીઠા શેખે પોતાના પીતાનીજ નહીં પણ ગુજરાતી ભાષા વાંચી શકતી પ્રજાની સેવા બજાવી છે. અમે ઇચ્છીશું કે તેઓ એ પછી બીજા પ્રગટ કરવા ધારેલા પુસ્તકો પ્રગટ કરી ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતીહાસના વીભાગમાં અગત્યના પુસ્તકોનો ઉમેરો કરે.

પ્રસ્તાવના.

આ લઘુ પુસ્તક ઉર્દૂ પરથી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરવાની લાંબા વખતથી અમારી ખાહેશ હતી તે પૂરી થઈ તે માટે ખુદાનો આભાર માનીએ છીએ. આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ કરવાનો હેતુ એ છે કે ગુજરાત તથા કાઠીયાવાડના મુસલમાનો સંપૂર્ણ રીતે ઉર્દૂ સમજી શકતા નથી તેમને માટે આ અમુક થઈ પડશે એટલુંજ નહિ પણ તેઓ તેમની સ્ત્રીઓને સતમાર્ગે ચલાવી ભવિષ્યની પ્રજામાં કેળવણીનો પ્રચાર થાય એ આશાથી આ લઘુ પુસ્તક ગુજરાતીમાં પ્રગટ કરવાનો મુખ્ય હેતુ છે.

ઉર્દૂ ભાષામાં સેંકડો જાતના નોવેલો આજકાલ પ્રગટ થાય છે તેમાંથી સર્વોત્તમ આના જેવું કોઈ નથી. આ નોવેલ એવું રસીક છે કે જો એક વખત હાથમાં લીધું હોય તો ફરી મુકવાનું મન થતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ એ સ્ત્રીઓને કેટલું ઉપયોગી છે તે વાંચવાથી તરત જણાઈ આવશે અને પુસ્તક પોતાની મેળે ખાલી ઉઠશે.

આજકાલ ગુજરાતી ભાષામાં જે નોવેલો પ્રગટ થાય છે તેમાંથી ઘણે ભાગે લવ મેટર ઉપર ચાલતા હોય છે. માટે એવા નોવેલો વાંચવાથી કેટલો ગેરફાયદો થાય છે તે દરેક સમજી માણસ સહેલાઈથી પોતાની જાતને ધનસાફ આપી શકશે. કારણ કે લવ મેટરની જાળમાં પડવાથી નૈતિક તેમજ આર્થિક ઉદ્દેશને ઘણું નુકસાન પહોંચે છે. આજકાલના ડ્રામાથી બીનઅનુભવી યુવકો કુમાર્ગે સહેલાઈથી દોરાઈ (પુરૂષ કે સ્ત્રી) જાય છે, તેવીજ રીતે લવ મેટરના પુસ્તકો વાંચવાથી કેવાં માઠા પરિણામ આવે છે. તે વાંચકની દૃષ્ટિથી દૂર નહિ હોય, માટે આવી જાતના નોવેલોને ખનતી કોશીશે દૂર રાખી તેની જગાએ આવી જાતના નોવેલો લે તો પ્રજાની ઉન્નતિમાં કેટલો સુધારો થશે તે દરેક ન્યાયી માણસ કહી શકશે. અમે આ પુસ્તકના અસલ અંશકર્તાને ઘણી ઉત્કંઠાથી શાબાશી આપીએ છીએ કે તેમણે આ નોવેલમાં લવ મેટરને જરા પણ મચક નહિ આપતાં એવો તો સરસ પ્લોટ ગોઠવ્યો છે કે વાંચક ઘણી સલાઈથી તેનો ન્યાય કરી શકશે.

કર્તાએ અવશ્ય કરીને આ નોવેલના પ્લોટમાં સમજાવવાની એવી કોશીશ કરી છે કે આ દેશના લોકો પોતાના બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવા તરફ પોતાનું ધ્યાન દોરે. કર્તાએ એમ સાબીત કરી આપ્યું છે કે ખરી માતાઓના ખંતથી બાળકો માટે કેલવણી એ મુખ્ય ચીજ છે. માતાઓની બેદરકારીના માઠા પરિણામોથી બાળકો કેવી રીતે પુખ્ત ઉમરમાં કુમાર્ગે જઈ ભવિષ્યની પ્રજાને અસર કરે છે તેનો આબેહુબ ચિતાર આ લઘુ પુસ્તકમાં ચિતરવામાં આવ્યો છે તથા સારી વર્તનવાળી માતાઓ પોતાના બાળકોને સતમાર્ગે દોરવે છે તેથી તેમને આગળ જતાં કેવા કેવા ફાયદાઓ થાય છે તેનો પણ-ટૂંક ચિતાર ચિતર્યો છે. કારણ કે દેશની ઉન્નતિનો પાયો સારી કેળવણીજ છે જેથી તેમની નૈતિક તમજ ધાર્મિક સ્થિતિ કેટલેક અંશે સુધરે.

જે માતાઓ આ પુસ્તક વાંચશે તેમને પોતાના બાળકો તરફથી ખરી ફરજોનું પહેલું રહસ્ય સમજાશે એટલુંજ નહિ પણ સદ્ગુણી નસીમાનું અનુકરણ લેવાનું દિલ થશે. જે કોઈ પણ સ્ત્રી નસીમાની માફક દઢ મન રાખા પોતાનો હેતુ પાર પાડવાની કોશીશ કરશે તો પોતાના કુટુંબ તેમજ લાગતાવળગતાઓને એક નમુનેદાર કરી શકશે.

આ પુસ્તક છપાઈ બહાર પડ્યા પહેલાં મે. રા. રા. છગનલાલ હરીલાલ પંડ્યા બી. એ. જુનાગઢ સંસ્થાનના ચીફ એજ્યુકેશનલ ઓફીસર સાહેબે વાંચી ઘટતો સુધારો કરી અમારા આ પુસ્તકમાં પોતાનો અમુલ્ય સમય રોકી અમને ઉપકૃત કર્યા છે જે ખાતે આ સ્થળે તે આભાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ. તેમજ બાટવાના શેઠ આદમ ગનીનો પણ આ પ્રસંગે આભાર માનવામાં આવે છે.

છેવટે અમારો આ પ્રયત્ન અમારી ખાહેશ પ્રમાણે ગુજરાતીના વાંચકોને ફળીભૂત થાય જેથી તેનો ઉદ્દેશ લોકોનાં મનમાં ઠસી અજ્ઞાનતાનું મૂળ દરેક વર્ગમાંથી દૂર થઈ શકશે એમ અમે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક માનીએ છીએ.

જુનાગઢ.

તા. ૧-૧૧-૧૯

એમ. એસ. કાઝી.
જી. એ. શેખ.
પ્રગટ કર્તા.

સદ્ગુણ પુસ્તક મ

અભિપ્રાયો.

“ સદ્ગુણી નસીમા ” એ નામનું ઉર્દુ ઉપરથી ભાષાન્તર રૂપે રચાયેલું પુસ્તક છપાતાં પહેલાં મહારા વાંચવામાં આવેલું છે. તે બેઠ જતાં મને ઘણો આનંદ થયો છે. અમળા પણ સત માર્ગે ચાલવાથી તથા સદ્ગુણ સંપાદન કરવાથી કેવી સમજા બને છે અને પોતાના કુટુંબીઓનેજ નહિ પણ આખી સમાજને સુધારવા માટે કેવા પ્રયત્નો કરી શકે છે. તેનો આ દાખલો સર્વ સ્ત્રીઓએ મનન કરવા યોગ્ય છે. ઘર સંસાર કરકસરથી, નીતિથી, ભક્તિથી, અને પૂર્ણ પ્રેમથી કેમ ચલાવવો તેનો આ પુસ્તક ઉપરથી ઉત્તમ રીતે મળી શકે છે. તેની સાથે અભણ સ્ત્રીઓ પોતાનું તથા પોતાનાં સગાં વહાલાનું કેવું અનિષ્ટ કરે છે અને નિર્દોષ બાળકોનાં પ્રાણ પણ ધર્મ્યા આદિ દુર્ગુણોથી કેવા હરી લે છે તેનો આબેહુબ ચિતાર આ રસિક પુસ્તકમાં આપેલો છે. મને આશા છે કે મૂળ ગ્રંથ જેવો લોકપ્રિય થઈ પડેલો જણાવવામાં આવે છે, તેવુંજ એ તેનું ભાષાન્તર પણ હૃદયગ્રાહી નીવડશે. ભાષાન્તર કર્તાઓને તેમના શ્રમ માટે ધન્યવાદ ઘટે છે. તા. ૮-૫-૧૯

છગનલાલ હરીલાલ પંડ્યા ખી. એ.

ચીફ એજ્યુકેશનલ ઓફીસર.

જુનાગઢ સ્ટેટ.

Through the courtesy of the translators, I had an opportunity of reading “સદ્ગુણી નસીમા” in manuscript. It is a story with an obvious moral, and is sure to interest and benefit the class of readers for whom it is meant.

Junagad. 8-12-19.

Rebecca Reuben B. A.

સદ્ગુણી નસીમા.

પ્રકરણ ૧ હું.

તે બાપડી ફેરવતું બુદ્ધિ લલુ કહે-જેણે રાગ, નમાજ વગેરે ધર્મની સર્વ બાબતા ઉપરાન્ત દુનિયાની સઘળી ચડતી પડતી અને દમ્પતી ધર્મનાં બરેબરાં રહ્યો ઘણી સારી રીતે પોતાની ભત્રીજી નસીમાને સમજાવી દીધાં હતાં; નહિતો ખીસઈ જેવી સામુના હાથ હેડળ નસીમાની એવી તો ફેરવેતી થાત કે કદાચ તેની જિંદગી જોખમમાં આવી પડત. સાસરીઆમાં પગ મૂકતાંજ નસીમાનું પહેલું કામ એ હતું કે પોતાના પતિના વર્તન અને સ્વભાવથી બનતી ઉતાવળ બાણીતી થઈ જાય. અને તે શોધખોળમાં નસીમાને ઘણા વખત ગયો નહિ; પરંતુ બાણીતા થયા પછી થાથી મોટી અને પહેલી અડચણ એ આવી કે, કેટલીક બાબતોમાં પતિના અને પોતાના સ્વભાવ વચ્ચે આકાશ પાતાળ જેટલા તફાવત માલૂમ પડ્યો. તે તફાવત દૂર કરવા તે રાત દિવસ સતત પ્રયાસમાં ગુંથાયલી રહેતી-તે ઉપરાન્ત પોતાના પતિના બરા સ્નેહ માટે મથતી-પતિની બની જવા બનતું કરતી; કારણ કે તે બાણીતી હતી કે, સાધારણ ઘરોમાં પતિ પત્ની વચ્ચે વખતો વખત અઘડાઓ રાત દિવસ થયા કરે છે. તેનું મુખ્ય કારણ જો તપાસવામાં આવે તો માત્ર પતિ પત્નીના વિચારની વિરુદ્ધતાજ હોય છે. તેવી વિરુદ્ધતા તદ્દન નાબુદ કેમ જલદીથી થઈ જાય તે માટે કોશીય કરતી હતી. હાખલા તરીકે પતિને લાલ રંગપર અભાવ હોય અને અબાણ પત્નીને તે રંગપર ભાવ હોવાથી તેનો ઉપયોગ વધારે કરે તો તે પાપાક પતિને ઝેર જેવા લાગશે. અને

પોતાના મનમાં નાખુશ રહેશે અથવા ખીજી રીતે જોઈએ તો કોઈ સ્ત્રી એવી હોય છે જે દરેક વખતે પોતાના કોઈ સગાનાં વખાણુજ કર્યાં કરે છે; અને તે વાત ભરથારને પસંદ ન આવે; પણ સ્ત્રીને ખરાય ન લાગે એ હેતુથી તેની આગળ કાંઈપણ કહેતો નથી. પરિણામ એ આવશે કે આ વાત છેક અભાવની હદ સુધી પહોંચી જશે, અને આ, પતિના અંતઃકરણમાં નાખુશીનું માત્ર નાનું ખીજ રોપાઈ જતાં અસુક સુદતે કડવાં ફળ આપનારું વિશાળ વૃક્ષ થઈ પડશે—અથવા આ વિષવેલ વૃદ્ધિ પામતાં મોટું ભયંકર રૂપ ધારણ કરશે. તેથી સ્ત્રીઓનું પહેલું કર્તવ્ય એ હોવું જોઈએ કે તેઓ પોતાના પતિના વિચારને અનુસરતી થઈ જાય, અથવા તો પોતાના પતિને પોતાના વિચારને મળતો બનાવે અને કોઈ પણ ઉપાયે વિચારની વિરૂદ્ધતાને છોડે. લાવી સમજૂતી બની રહે. —નસીમાનો પણ મુખ્ય ખીજરૂપ એજ વિચાર હતો—જેના ઉપર નસીમાની જિંદગીને આધાર હતો. પણ એ વિચારોની વિરૂદ્ધતા ઉપરાન્ત એક મોટું અઘરું કામ એ હતું કે કેટલીક વાતોમાં બંનેના વર્તનમાં આકાશ પાતાળ જેટલો તફાવત હતો. નસીમા નમાજની એવી તો ચૂસ્ત હતી કે વખત મળે તો તહજજુદ અને ઇશરાકની નમાજ પણ ન જવા દે. કસીમ નમાજના નામથી એવો કંટાળતો હતો કે પોતાનું આવે તો ઈદ, બકરીઈદની નમાજ પણ તદ્દન છોડી દે. આમાં તો અલબત્ત નસીમાને કંઈ વિચારવું પડ્યું. એ સિવાય ઘણી નાની નાની વાતો એવી હતી કે પતિની પસંદગી માટે તેણી એ પોતાનો સ્વાર્થ મૂકી દીધો અને પતિને કંઈ બોલવાનો વખત આવવા દીધો નહિ. નસીમાને નાનપણથી રંગીન લુગડાં ઉપર ભાવ હતા. પણ તેણીએ જાણી લીધું કે કસીમને તેના ઉપર અભાવ હતો તેથી તરતજ તેણે સાદાં વસ્ત્રો પહેરવાં શરૂ કર્યાં; તેથી ખીજી બાજુથી તેના ઉપર ફિટકારનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. કેટલીક સ્ત્રીઓએ એ પણ કહી આપ્યું કે, આવાં ઘોળાં વસ્ત્રો પહેરતાં તમને વહેમ પણ આવતો નથી !! વળી કસીમને ઘરેણાં પણ પસંદ નહોતાં. જેથી પતિનું દિલ રાખનારી નસીમાએ પહે-

રામણીના દાગીના-ઘરેણાંઓને ત્રીજે દિવસથી પેટીને સોંપી દીધાં અને ફરીથી પહેરવાનું નામ પણ લીધું નહિ. જેથી પતિ પસન્ન કરવાનું કામ સહેલું થઈ પડ્યું. પણ ધાર્મિક બાબતમાં જ્યારે તેણીએ પોતાના પતિને ખારીકીથી તપાસ્યો ત્યારે તેને જણાયું કે તે ખુદથી હજારો ગાઉ દૂર હતો. જો કે તે ખુદથી વિમુખ હતો તોપણ તે અધર્મી હોવાને લાયક તો નહોતોજ. નસીમા પોતાના પતિને ખુદા દેખાડી આપવાને સત્તા ધરાવતી નહોતી, પરંતુ ખુદાને રસ્તે વાળવાનો તે શત દિવસ વિચાર કર્યા કરતી; પણ હજી સુધી કંઈ કરી શકી નહોતી. એકવાર એવું બન્યું કે તેના પતિયે પોતાની પત્નીની સલાહ લેવાનો ઇરાદો કર્યો. પણ તેણે જોયું કે તે નમાજ પડે છે તેથી તે ચૂપાચૂપ પાછો ચાલ્યો ગયો. નસીમા આ રોષભરી ખામોશી જાણી ગઈ. અને તેને વધારે ફીકર થઈ પડી. જેથી પોતાની મનોલાવનાને કાબુમાં રાખી શકી નહિ, એવું ધારીને કે આ રોષભરી ખામોશી એક દિવસ કંઈ નવું જૂનું કરશે. અને જો એનો ઉપાય કરવામાં નહિ આવે તો ખુદા જાણે-કંઈ અણધાર્યું પરિણામ આવી લાગશે ! તે પહેલાંથીજ ફીકરમાં તો હતી, પણ હિંમત ધરતી નહોતી કે આ વાત ઉપર પતિ સાથે ચર્ચા કરે. એક દિવસ બપોરે કોઈ વાતની સાબિતી કરવા માટે કસીમે વાતચીત દરમિયાન પત્નીની રૂબરૂ ખુદાના સમ બાધા. ખરી રીતે પૂછે તો એથી સારો લાગ કર્યો બીજો નસીમાને મળવાનો હતો. ખુદાનું નામ પતિની જીભથી સંભળતાંજ નસીમાના કાન ચમક્યા ! કઠણ દિલ કરીને હિંમતથી તેણીએ પૂછ્યું:—

“ તમે તમારી વાતની સાબિતી માટે એવું નામ લીધું કે મને ખાત્રી થઈ ગઈ. પણ શું તમે એ નામને એવા સંજોગો સિવાય બીજી વખત પણ યાદ કરો છો ? ”

કસીમ—“ હું મુસલમાન છું. મુસલમાન બાપના બેળામાં મોટો થયો. મુસલમાન માતાના દૂધથી ઉછર્યો. મુસલમાન ઘરમાં

“ભરણુ પોષણ થયું. મુસલમાનોમાં રહ્યો તો પછી હું ખુદાને કેમ ન ઓળખું ? શું તમે મને મુસલમાન સમજતાં નથી ?”

નસીમા—“તોળા ! તોળા ! હું આવી જાતનું કલંક કેવી રીતે લગાડી શકું ! પણ મારા સવાલનો જવાબ આપો. મશ્કરીમાં ઉઠાવી ન દો. ઘણી મુશીબતે મારા હાથમાં આવ્યા છે. ખુદાને માનવો કે ન માનવો તેની વાત આ ઠેકાણે નથી. સવાલ એ ઉત્પન્ન થાય છે કે આવા સંજોગો સિવાય કોઈ બીજી વખત પણ તેને યાદ કરે છે ?”

કસીમ—“જરૂર કરે છું.”

નસીમા—“ક્યારે ? કયે વખતે ? કેવી રીતે ?”

કસીમ—“રાત્રે ! સુવા વખતે ! મારા મનમાં !”

નસીમા—“કેવી રીતે યાદ કરે છે તેનો જવાબ મળ્યો નથી !”

કસીમ—(હસીને) “મુઝલાનીજી ! તમે તો મારે શુભ દ્યો છે ! ક્યારનો તો કહ્યા કરે છું કે, મારા પોતાના મનમાં એની મોટાઈ અને વરાઈ કબૂલ કરે છું.”

નસીમા—“હા, એમ કહો. તમે એની મોટાઈ કબૂલ કરો છો તો પછી તેના હુકમોનો અમલ શા વાસ્તે કરતા નથી ?”

કસીમ—“દુનિયાનાં કામોની અગવડતા અને તેની સંપૂર્ણતાને લીધે લાચાર છું. કચેરીમાં નમાજ પઢી શકતો નથી; કીસ્ટ્રીકટમાં રોજ રાખી શકતો નથી; હજ કરજ નથી; જકાત તો તમે આપો છો !”

નસીમા—“કચેરીની લાચારી જો કે ખરેખર કહો તો લાચારી નથી, તોપણ કદાચ માની લો. પણ સવાર સાંજ અને રાતની નમાજ તો ઘેર પઢી શકાય. એ સિવાય તમે એટલા દિવસથી અહિં રહ્યા પરંતુ તેમ અહિં કંઈ જરૂરી ચીજો પૂરી કરવાની છે ?”

કસીમ—“તમે તો એકજ વાત પકડી બેસાં છો—તમારી

શી મતલબ છે ? શું ઇચ્છે છે ? ડીક ? ત્યારે હું કાલથી નમાજ પડીશ. ”

નસીમા—“ નહિ, એવી નમાજની જરૂર નથી. હું તમારા થી વિગતવાર વાદ્દાવિવાદ કરવા આહું છું. મને પણ એવી યુક્તિ દેખાડી આપો કે હું પણ આથી મુક્ત થઈ જાઉં. ”

કસીમ—“ વાહ ! ડીક કહ્યું ! ફરજ છે તો હું કેવી રીતે મુક્ત કરાવી શકું ? ”

નસીમા—“ વાહ ! વાહ ! મારે માટે ફરજ છે અને તમારે માટે લાચારી ? ”

પતિ પત્ની બંને આ વાત પર ઘણીવાર સુધી ચર્ચા કરતાં રહ્યાં, થોડીવાર માટે વાતચીત બંધ પડી. કસીમ સમજ્યો કે વાતનો અંત આવ્યો પણ નસીમા વાત પડતી મૂકે તેવી નહોતી. તેણીએ કહ્યું :—

“ હું સારી રીતે જાણું છું કે, તમે ખુદાને મારા કરતાં વધારે ઓળખો છો, અને જે કાંઈ કહેવાનું છે તે કદાચ મને કહેવાનો હક નથી. પણ આથી કોઈ ઇન્કાર કરી શકતો નથી કે, ખાલી મોઢેથી વાતો કરવી અને વર્ત્તનમાં લાવી વર્ત્તવું એ બે બાબતોમાં આકાશ પાતાળ જેટલો તફાવત છે. બહુ તો મોઢાની માન્યતામાં ખુદાની મોટાઇનો વિચાર માત્ર રાત્રે આવે છે ત્યારે વર્ત્તનમાં તે વાત લાવવાથી તેનો ડર દરેક વખતે રહે છે. અને એજ ઉત્તમ વર્ત્તનો આ સઘળાં પાયા વગરના વિચારો જે મનમાં ઉત્પન્ન થશે તેને જટમૂળથી ઉખેડી નાખશે. આ દુનિયામાં ધર્મજ એવી ચીજ છે કે, માણસોને બરાબ કામોથી અટકાવી બચાવે. અને ખુદાના અસ્તિત્વની સંપૂર્ણ માન્યતા એ એવો ઉપાય છે કે, જાહેર, અદેખાઈ, પ્રપંચ, દગ્ગા ફટકો, ઇત્યાદિ બીમારીઓને અટકાવવા અસરકારક થઈ પડે. તમે દિવસમાં બે વખત નહાઓ છો. વળુ માટે હમેશાં લુગડાં કાઢી નાખવાની જરૂર રહેતી નથી કે, કાલર, ટાઈ, કદ્દ ઇત્યાદિ બરાબ થઈ જાય ન્યુરંપપરો જુઓ છો. પુસ્તકો વાંચો

છો, ટેનીસ રમો છો. જો થોડીવાર માટે ખુદ તરફ રજુ થઈ જાઓ તો શું ખરાબી છે ? ધારે કે એ વિચાર ખોટો છે જે ખરેખરી રીતે ઠીક છે કે જન્નત (સ્વર્ગ) અને દોજખ (નર્ક) ઇત્યાદિ કાંઈ નથી. તો પછી હમારું શું ગયું ? દુનિયામાં ઘણી ખરાબીઓથી દરેક રીતે બચી જઈએ અને આ વિચાર ઠીક હોય અને ખરેખરી રીતે ઠીક છે તો પછી કહો કે તે વખત શું થશે ! રાત દિવસ ઘણાંખરાં પુસ્તકો વાંચો છો. કોઈ વખત આ સાચી કિતાબ (કુરાન શરીફ) ને પણ ધ્યાનથી જુઓ. હું એ માટે કહેતી નથી કે ફક્ત માન્યતાથી બંધે વિવેકથી સાચું કહું છું. એવી મજા આવશે કે સઘળી મુસીબતો ભૂલી જશે.” પતિ પત્ની આ વખતે આરામ ખુરશી પર સૂતાં હતાં. એટલું કહીને નસીમા ચમકી અને કહેવા લાગી—“ ધ્યાનથી સાંભળો.” એમ કહી તુરતજ ખુદની બંદીએ કુરાન શરીફના એ રૂકુઅ પડ્યા તો કસીમ ગળગળો થઈ ગયો અને તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું.

નસીમા જેવી પવિત્ર પ્રેમદાના સુંદર મુખનાં મધુર અવાજ ! કલામુદ્દાહ જેવી પવિત્ર કિતાબ ! અસરકારક ઉત્તમ પઠાઈ ! અકેદ શબ્દ ! કસીમના હૃદયમાં તીરની પેડે ચોંટતા ગયા અને ખરેખર તે ઘાયલ થયો. પાતાનાં કૃત્યોને યાદ કરી એવો તો રડ્યો કે હેડકી ચડી ગઈ ! નસીમાના પરી રહ્યા પછી એકદમ તે ઉભો થયો, ને તેના હાથ ચુમતો બોલ્યો કે—“ હું આજથી તમારો શિષ્ય બન્યો છું ! હવે હકી ખુદના હુકમથી તમાજ જવા દઈશ નહિ ! ”

નસીમાએ પાતાના પતિનો હાથ મસ્તકે અદાવ્યો અને બોલી “ શું કહો છો ? હું તો તમારી દાસી છું. ખુદ આપણા વિચારોમાં ઉત્તમતા અને વચનોમાં સત્યતા આપે ! ”

પ્રકરણ ૨ જી.

સાસુ વહુના અસહ્ય સંબંધો એકલી નસીમાની સાથે નહિ પણ આખી દુનિયામાં અસહ્ય અને આકર્ષક હોય?—કસી-મની મા જે કે ભણેલી ગણેલી હતી, તેમજ અનેક પવિત્ર પુરૂષો અને વિદ્વાનોના સમાગમમાં આવી હતી છતાં તે પણ દ્રેષાગ્નિથી મુક્ત રહી શકી નહોતી. દીકરાને જોયો તો માલૂમ પડ્યું કે તે દરેક પળે વહુનો થતો જાય છે. અને વહુને જોઈ તો તેણીએ કૃત્રિમ ખુશી જાહેર ન કરવા કાળુ તો ધરાવ્યો, પણ તે એક આરત હતી તેથી તે સહન કરી શકી નહિ. એક વખત એવા હતો કે મિઠાઈના ટોપલા, શાક ભાજીની ટોપલીઓ વગેરે દરેક ચીજ માતા કહેવા પ્રમાણે રખાતા: હમણાં એવો વખત આવ્યો કે, જે કાંઈ ધણી ધણીઆણી પોતાને હાથે આપે તેજ લેવું પડતું. ટુંકામાં કહીએ તો ઘર સત્તામાં ફેર પડ્યો—માન ઘટી ગયું. વહુને લાવવાની ખુશી તો એક બાજુએ રહી: પણ કલકલું અને વચ્ચે ઘેર બંધાયું. આ બધું જોતાં આગના ભડકા જેવું લાગ્યું, પણ સમજી આરત, કાળચક્ર જોનારી. હજારો સાસુઓ અને હજારો વહુઓનો અનુભવ જોનારી આ સઘળું જોઈ ચૂપ રહેતી અને કાંઈ પણ બોલતી નહિ.

જોકે નસીમા અનુભવ વગરની, કોમળ વયની અમુક અંશે ભાળી ભાલી હતી. તોપણ તે છેક દૂધ પીતી બાળકી નહોતી, તેમ છેક કુચ્છી લકઁગી નહોતી. સાસુનો ચહેરો તેણીએ તરત ઓળખી કાઢ્યો. એવા વખત પણ હતો કે બંધો વખત નાણુંદોનું મોઢું ભાભીજી ભાભીજી કહેતાં સુકાઈ જતું. દીયરો રાતદિવસ ભાભીજી ના બોળામાં પડી રહેતા હતા. હમણાં એવો વખત આવ્યો કે સાત સાત આઠ આઠ કલાકો સુધી નસીમા એકલી પોતાના આર-ગમાં ચૂપચાપ બેસી રહે છે અને કોઈપણ આવીને ટોકીયાં મુઠાં પણ કરતું નથી. પહેલાં સાસુની એટલી મંદરખાની અને હેત

હતાં કે, વહુનું જરા માથું દુઃખતું અથવા તો બીમારીની જરા ખબર સાંભળતી તો બંને વખત મામીને ખબર અંતર પૂછવા મોકલતી. અને રાતના દશ વાગે પોતે પણ હોળીમાં બેસી જોવા આવતી. પણ ઉપરના કારણને લઈ થોડા વખતમાં સાસુની જે તેણી ઉપર મહેરબાની અને વહાલ હતાં તેનો અંત આવ્યો. તેણીના ખબરઅંતર પૂછવા એ મહા પાપ માનવા લાગી-દરદીને જોવા જતું તે હરામ સમજવા લાગી. તોપણ નસીમા પોતાના તરફથી વહુ તરીકેની ફરજોને વળગી રહી. જે રીતભાત પહેલે દિવસથી તેણીએ શખી હતી તેમાં કશો ફેર આવવા દીધો નહિ. સવારના પહોરમાં ઉઠતી, પાણી ગરમ કરતી, નમાઝ પઢી કુરાન શરીફ પઢ્યા પછી પુરસદ મેળવી સાસુને સલામ કરવા હાજર રહેતી. બપોરે જ્યારે પોતાનો પતિ કચેરીએ પધારે ત્યારપછી ચીવવા પડેલવાનું કામ લઈ સાસુની પાસે આવી બેસતી. દીવસનાં કુણાં ચીવતી, નાળું હોને નહવડાવતી. ટુંકામાં એક સુખી-ચારી વહુનાં જે કામો છે તે ગરાબર કરતી. અને સારી કન્યાઓથી જે આશા રખાય છે તે સઘળી નસીમા પૂરી કરતી. પણ આ આંટીનો શો ઉપાય કે વહુ પોતાના માથાથી કુવો ખોદે તોપણ સાસુની નજરમાં ન આવે ?

છ મહિના એવીજ રીતે વીતી ગયા અને કચ્છીમની રજા પૂરી થવા આવી. જે કે ત્યાંથી પલવલ ઇંઈ વધારે દૂર નહોતું. દોઢ કે પાણુ એ કલાકનો રસ્તો હતો. પણ કચ્છીમનું ચાલે તો તે એક દાણવાર પણ વહુને પોતાની નજરથી દૂર રાખે નહિ; તેનો વિચાર હતો કે માતાજી પોતે કદાચ એ બાબતનો કંઈ બંદોબસ્ત કરે. પણ જ્યારે તેણે જોયું કે બંને કાનમાં પુંમડાં નાખી તે બેસી રહી છે. અને હવે પલવલ જવાને માત્ર એ દિવસજ બાકી રહ્યા છે ત્યારે લાચાર થઈ પોતેજ વહુને કહ્યું કે જે બ્યાજખી જણાય તો તમે પણ પલવલની રહેલ કરી લો.

નસીમા--- મારે આવવાને કંઈ અડચણ જેવું નથી. પણ

માતાજીને પહેલાં આપ પૂછી લો, કે તેઓ પણ સાથે આવે તો ધણું સારું.”

કસીમ—“ મને લાગતું નથી કે તેઓ આવે. જો તમને વ્યાજબી લાગે તો તમે પોતે વાત કાઢો.”

નસીમા—“ વાત કાઢવાથી હાલ કામ આવે તેમ નથી. પહેલીવારનું ચાલવું એ તેમની રજા વગર ઠીક ગણાય નહિ. માટે એ કામ તમેજ પૂરું કરી લો તો વધારે સારું.”

નસીમા સાચરે આવતાં પહેલાં આ વિચાર પોતાની સાથે લાવી હતી કે ધણીની મરજી એ જીવતરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તોપણ સાસુની ખુશી એ કાંઈ ગુન્હો નથી. નાનાઓ ઉપર મહેરબાની કાંઈ આકૃત નથી અને મોટાનો વિવેક કરવા તેમાં કાંઈ પાપ નથી. આ કારણથી જ્યારે જ્યારે તેણી ધણીના સંબંધી વિચારે શોધવામાં ગુંથાયલી રહેતી ત્યારે ત્યારે સાસુ, નણુંદો વગેરેને પણ ખુશ રાખવાં એ પણ તેણીએ પોતાનો મુદ્રાલેખ માનેલો હતો. -પતિની રીતભાતથી તો નસીમા પંદર દિવસમાંજ સારી રીતે માહિતગાર થઈ ગઈ. પરંતુ સાસુ, નણુંદોને હાથમાં લેવાં એ કામ કાંઈ ખાવાનું નહોતું, અને તેથીજ છ માસ સતત મહેનત કર્યા છતાં નસીમા તેમાં ફતેહમંદ થઈ શકી નહિ અને થઈ શકે તે પણ દીસતું નહોતું. નસીમાનો એવા કોઈ પ્રયાસ નહોતો કે જે તેણીએ કર્યો ન હોય, એવી કોઈ સેવા નહોતી કે જે તેણીએ મૂકી દીધી હોય ! એવી કોઈ જાતની તાબેદારી નહોતી કે જેનાથી તેણીએ મોઢું ફેરવ્યું હોય ? દીયરોને રોટલી રાંધી આપતી, નણુંદોનાં લુગડાં સીવી દેતી, દાસીઓનાં મંદણાં સાંભળતી, સાસુની આગળ આંખો પાથરી આપતી, નિરોગીઓનાં માથાં ગુંથતી, થાકેલીઓના પગ દાખતી, દરદીઓને દવા વાટી આપતી. મતલબ કે પોતાના તરફથી કોઈ કામમાં ક્યાશ રાખતી નહોતી. પરંતુ હારપત્ય પ્રેમનો અંશ જે આ સઘળી ખરાબીઓનું

મૂળ હતું તે ન તો ઓછા થઈ શકતો હતો અને તેને પરિણામે ક્રોધ પણ ઓછો થઈ શકતો નહોતો.

નસીમાની વાતચીત સાંભળી કસીમને પણ એજ વ્યાજખી લાગ્યું કે, તે પોતેજ આ વાતનો મા પાસેથીજ ફેસલો કરી લે. સાધારણ રીતે તો તે ઘણું કરીને માની પાસે વખતે જતો અને ખેંચતો. પણ આ અગત્યનું કામ આવતાંજ તે પોતાના મનમાં એવા તો બીન્યો કે ઘણી વખત મા પાસે જવાનો ઈરાદો કર્યો પણ એ બાબતમાં જીલ ઉપડી નહિ. આખરે ચાલવાના એક દિવસ પહેલાં દિલ સજત કરી આંખો નમાવી તેણે માને આ પ્રમાણે કહ્યું:—

“ માતાજી ! મારી રજા કાલે પૂરી થાય છે. ત્યાં મને ખાવા પીવામાં ઘણી અગવડ આવે છે. નાસાયક નોકર એવા અપ્રમાણિક છે કે એકને કેકાણે ચાર ખરચીને પણ ખુશી કરતો નથી. તો જો થોડા દિવસને માટે આપ પોતે આવો તો બહુ હીક થાય.”

મા—“ બહાલા દીકરા ! મને લઈ જવી હતી તો તું અત્યાર સુધી ક્યારનોએ લઈ ગયો હોતઃ પણ જે વાત હોય તે ચાકખે ચાકખી કહી નાખો. હું વહુને તમારી સાથે જવાની મના કરવા વાળી કેણું ? જાઓ, ભલે તેડી જાઓ. પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે વહુઆને એટલી છૂટ આપવી એ હીક ગણાય નહિ.”

માનો જવાબ ધાર્યો કરતાં જુદો કે કેવળ નિરાળો નહોતો કે કસીમને નવાઈ કે ગભરાટ ઉત્પન્ન થાય. સગતના થોડાજ દિવસ પછી તે એવી વાંતાથી ટેવાઈ ગયો હતો. તેથી આ જવાબ સાંભળીને તે ચૂપ થઈ ગયો, અને વહુને કહ્યું કે તમે પોતે હાલ આમાન બાંધી રાખો.

હમણાં નસીમા જવાની બાબતમાં કાંઈ ફેસલો કરી ચૂકી નહોતી પણ તેણે વિચાર્યું કે, કદાચ જુલું પડશે. સવાર થતાંજ તેણીએ સાસુને ખબર આપી ઘણીને કહી પીયેર મળવા ગઈ એટલા માટે કે બધાંથી હળી મળી લે. હેલીએ પાંડોચતાંજ તેની

ફાઇએ તેને કહ્યું,--“દીકરી, તમારી ઉસ્તાની પરંમ દિવસથી સપ્ત બીમાર છે. દશેરાનો દિવસ હોવાથી ડોળી બીજવાર મળશે નહિ મારે આજ ડોળીમાં બેસી સૌથી પહેલાં તેમને મળી આવો.”



પ્રકરણ ૩ જી.

ઉસ્તાની (શિક્ષિકા)ના મંદવાડની બળર સાંભળતાંજ નસીમા બેચેન થઈ ગઈ. જુએ છે તો ઉસ્તાની ટાઢથી થરથર ધ્રુજતી હતી અને એકલી, એક ફારેલી ગોઢીમાં લપટાઈને પડેલી હતી, સખત શિયાળો હતો, આકળ ઘણી પડતી હતી, અને ઉસ્તાની સપ્ત તાવને લીધે બેશુદ્ધ પડેલી હતી. તેમની ગરીબ હાલત તો નસીમા પ્રથમથીજ જાણતી હતી; પરંતુ તેને એટલી બળર નહોતી કે તે આવી વિપત્તિમાં આવી પડી હશે !

નસીમા ગમે તેવી સપ્ત સાસુની વહુ હતી તોપણ તેનું હૃદય એવું કોમળ હતું કે તેમાં લાગણીનો દરિયો નિરંતર ઉછાળા મારતો હતો. ઉસ્તાનીને તાવ અને ટાઢથી ધ્રુજ વધતી ચાલી અને હુશ્મનને બેઠ જોમ કંપારી છટે તેમ થરથર ધ્રુજતી હતી. તેને બેઠ તે તરત ચમકી ઊઠી. તેની પહેરામણીની કીમતી રબઠ સાથે હતી તે એટલી ચારે બાજુથી દબાવી દઈ પોતે બેઠે બેઠી. ટાઢ એટલી થતાંજ ઉસ્તાનીએ આંખો ઉઘાડી. જુએ છે તો નસીમા આંખોમાંથી અશ્રુનો વરસાદ વરસાવતી પગ દાગતી બેઠી છે. બેચેનીમાં પડ્યાં પડ્યાં નસીમાને પાતાના હૃદય સાથે તે ભેટી અને આશિર્વાદ આપીને કહ્યું:—

“ બહાલી નસીમા ! આ રબઠ મને કેમ એટલી ! ”

નસીમા--“આ રબઠની શી વિસાત ! બે માફ આમડું પણ તમારે દામ આવે તો તેને હું વડાઈ સમજું છું. ડોળી તૈયાર છે તો તમે જરા મારી સાથે દવાખાને પધારો. ”

નસીમાની સાસુ આ આપડી ઉસ્તાની સાથે પહેલાંની દુશ્મની ધરાવતી હતી. ઉસ્તાનીને લઈ નસીમા દવાખાને પહોંચી કે પેલી તરફથી તે નાની દીકરીને લઈ ત્યાં આવી પહોંચી. વહુની રબઈ ઉસ્તાનીને માથે જોઈ તેના મનમાં એકદમ ક્રોધની ઝાલ સળગી ઉઠી. સમજી હોવા છતાં ક્રોધમાં આવી એવી ઘેલી બની કે દીકરીને દેખાડવાનું પણ ભૂલી ગઈ, અને ઘેર પાછી ફરી. કસીમ પોતાનો સાથે લઈ જવાનો સામાન તૈયાર કરતો હતો. ગુસ્સે થયેલી મા આવતાંજ દીકરાપર તૂટી પડી.

ગજબ થયો ! ગજબ ! આવી વહુએ આપણા દુશ્મનોને દોસ્ત રોખે ! ખુદાની માર તેના પર પડે ! પેલી દુષ્ટ ઉસ્તાની પહેરામણીની રબઈ ઓઢી ફેરે. તમે આવી ઠીલી દોરી મૂકી તો આજે વહુની રબઈ ગઈ. કાલે ધણીનું અંગરખું જશે શું ? દુનિયામાં એણું સાંભળ્યું છે કે ધણી પરદેશ જાય અને વહુ પોતાના સખીઓ સાથે બાગ બગીચામાં આનંદ કરતી ફેરે !

કસીમ કાંઈ જવાબ આપવા તૈયાર થાય તે પહેલાં નસીમા આવી પહોંચી. તે એટલું તો જાણતો હતો કે વહુ ગઈ છે અને રબઈ ઓઢાડી ખાલી હાથે પાછી આવી છે. માથાપર માત્ર ઓઢણું હતું. જવાને લીધે દિલ તો પહેલાંથીજ નબળું પડી ગયું હતું. તેમાં માના શોરબકોર કરવાથી કસીમનું મન વધારે ખાટું થઈ ગયું. નસીમા સલામ કરી પોતાના ઓરડામાં આવી તો પતિ એ પૂછ્યું:—

“કઈ કઈ જગાએ ફેરી આવ્યાં ? આટલી કીમતી રબઈ ઉસ્તાનીને ઓઢાડવાની શી જરૂર હતી ? તે તો અમારી પહેલાંની દુશ્મન છે !”

નસીમા—“શું તમારા વગર કોઈ બીજાની સાથે સ્કેલ થઈ શકે ? ઉસ્તાની મારી મા કરતાં વધારે છે. તેણીએ મને લણાવી ગણાવી જાનવરમાંથી મનુષ્યના રૂપમાં આણી; ડહાપણની વાતો શીખવી જીવનના ઉત્તમ રસ્તાઓ બતાવ્યા. મહેનત કરી, મુસી-

ખતો વેઠી, ખરા અંતઃકરણથી મગજ ખપાવી, દુનિયામાં લાવી, ઉનાળાના લાંબા દિવસો, શિયાળાની પહાડ જેવી રાતો, મારી કેળવણી માટે નકામી રીતે તેણે ખપાવી. ખુદાએ જિંદગી આપી, તેણે ઇમાન આપ્યું, મા બાપે દુનિયા આપી, તેણે દીન આપ્યું, જે ઉસ્તાની વખતનીમારી આજે મારી રજાઈની મોહતાજ હતી. તેણીએ આ ક્ષણભંગુર દુનિયામાં લાંબી મુદત સુધી આરામ-ચેતના દિવસો જોયેલા છે. તેની મુસીબત ઘડો લેવાનો ઉત્તમ નમુનો છે; તે એક સુખી પિતાની પુત્રી, અને એક મોટા જગીરદાર માણસની વહુ હતી. જેને ખુદાએ જીવનનાં ચાર ફૂલ આપી છીનવી લીધાં; અને જેની આગળ ચાર ચાર નોકરો હતા, તે હમણાં એક ખંડેરમાં જિંદગી કાઢે છે. શું મારો ધર્મ-ફરજ-એવોજ હતો કે હું પોતાના નિરોગી શરીરનું રક્ષણ રજાઈથી કરતી રહું અને ખુદાનું એક પ્રાણી કે જેણે મારા ઉપર અનેક ઉપકાર કર્યા છે તે તાવમાં મારી નજર આગળ થસ્થર ધ્રુજતું પડ્યું રહે ? રજાઈ ફેઈને ત્યાં મોબુદ છે પરંતુ તે માટે પાંચ રૂપિયા આપી આવી છું, એટલા માટે કે હું પોતાનાં નરમ, સુવાળાં અને ગરમ બીછાનામાં પડી રહું ! તેમ તેણીના શરીરપર રજાઈ પડી રહે. ખરે ખર તે તમારી લાગણી ધરાવતી ન હોત તો આપણાં લગ્ન કદી પણ થાત નહીં અને જિંદગી નકામી થઈ જાત. કારણ કે બ્યારે તમારાં સગાંઓ (લગ્નખાખત) વિરૂદ્ધ હતાં ત્યારે તેણીએ તમારી તરફદારી કરી ફેઈને રાજી કરી હતી; માટે જો તમે કહો તો હું તેણીથી મળવું છોડી દઉં. એમાં મારી ના નથી. પણ માફ એક એક રૂંવું-રોમાંચ-છેલ્લી ઘડી સુધી એના ઉપકારનો સ્વીકાર કરશે, અને હું પોતે તેની કોઈ બીજી ચાકરીથી કદી ગફલત કરીશ નહિ.

કસીમ—“ કંઈ નહિ મારી ભૂલ થઈ, માફ કરો. હમણાં તમે તમારો સામાન બાંધી રાખો. ”

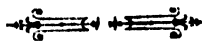
નસીમા—“ ઠીક ત્યારે ! પરંતુ આજે માતુશ્રી નારાજ છે. તો આવી સ્થિતિમાં માફ આવવું ગેરવાજબી ગણાશે. માટે તમે

પોતે ખુદાનું નામ લઈ પધારે. બીજી વખતે ખુદાની મરજી હશે તો હું આવીશ. ”

ખુશીથી કે લાચારીથી કસીમ રાતની ગાડીમાં ગયો અને વહુ સાસુને ખુશ કરવામાં ગુંથાઈ.



પ્રકરણ ૪ થું



નસીમાની જેઠાણી, જે કલીમની મા હતી તે કસીમની માસીની દીકરી હતી. પરંતુ તે ચોરસ શું કંઈ આકૃત હતી—જેણે સાસુનો શ્વાસ નાકમાં લાવી દીધો હતો. પરણ્યાને માત્ર છ વરસ થયાં હતાં એટલામાં તેણીને ચાર છોકરાં થયાં હતાં. તે કાંઈ હવે બાળક નહોતી. પરંતુ તેણી રોજ, નમાજથી હમેશાં દૂર રહેતી હતી, જ્ઞાન તેના ભાગ્યમાં લખાયું જણાતું નહોતું, મૂખાંઆની સરદાર હતી; ગળું બહુ જોરદાર હતું. કજીઆ—કંકાસની તે એક મૂર્તિ હતી: પરંતુ સાસુ તેની તરફદાર હોવાથી આખા ઘરને વાઘની માફક ઘુરકાવી તેણે કાબુમાં રાખ્યું હતું. સાસુને જોડા સમાન ગણતી, ધણીને વગર પૈસાનો ગુલામ સમજતી; મતલબ કે તે આખા ઘરપર હકુમત ચલાવતી હતી. ફહીમ, જે કસીમના મોટા ભાઈનો દીકરો હતો અને જેને તેના માબાપો છ સાત મહિનાનો મૂકી મરી ગયાં હતાં તે હમણાં પાંચ વરસનો થયો હતો; અને આખું ઘર તેને ચાહતું હતું. તે છોકરાની પણ તાકાત નહોતી કે કાકી તરફ એક નજરથી જોઈ લે. જેમ પતંગીઉં દીવા ઉપર આશક થઈ જાય છે તેમ તેની દાદી તેનાપર જહાલથી મરતી હતી. પરંતુ જ્યારે વચલી વહુ આડે હાથે ઉઘડી લેતી ત્યારે છાનીમાની વહુના મોં સામે ટગરટગર જોયા કરતી. ભોગ-જોગે એક દિવસે એવું બન્યું કે કલીમ અને ફહીમ બંને બાળકો ઉઠી બહાર રમતા હતા. અરીઠાની એક ગોળી માટે કજીઆ થયો,

તે ગોળી ફહીમની હતી. પણ કલીમ બેઈમાની અને કપટના
 દૂધથી ઉછર્યો હતો તેણે ગોળી પોતાના ગજવામાં ઘાલી રડવા
 અને શોરણકોર કરવા માંડ્યો. ઢોંગ રૂપી કપટ તેની ધુંટીમાં
 હતો, બૂઠના ખોળામાં ઉછર્યો હતો, માળાપ તેની મહકમાં હતાં
 તેથી તેને કોઈની ખીક નહોતી. સાચું બોલવાને તેણે સમ ખાધા
 હતા. પોતાના દીકરાને રડતો સાંભળી મા હરવાળ આગળ
 દોડી આવી. છોકરાએ એવો ઢોંગ કર્યો કે રાઈનો પર્વત બનાવી દીધો.
 તે નાલાયક છોકરાએ એવું કહ્યું કે મારા પેટપર ફહીમે લાત
 મારી છે. કોની દયા ! કોનો ડર ! કેવો ઇન્સાફ ! તે ફર ચોરત
 અનાથ ફહીમને ઘસડતી લઈ ચાલી, અને બારણામાં એક એવો
 હડસેલો માર્યો કે તે ડસકાં ભરવા લાગ્યો ! અનાથ પાંચ વર્ષનો
 નાનો કોમળ-બાળ, કસાઈ જેવી ઘાતકી કાકીના આગળ ઉભો
 ઉભો ધૂજતો રડતો હતો; અને એજ કહ્યા કરતો હતો કે “ કાકી
 મેં તો માર્યો નથી. ” ઘાતકી કાકી શું દયા કરે એવી હતી ?
 તેણે બારણામાંજ તમાચા મારીને મોઢું લાલચોળ કરી દીધું.
 માર્યા પછી દિવાલમાં એવો હડસેલો માર્યો કે છોકરો લોહીલોહાણ
 થઈ ગયો. લોહી તેના હોઠમાંથી વહેતું હતું. ખીકને લીધે
 તે કાંપતો હતો; પરંતુ જરાપણ અવાજ નીકળતો નહોતો. માળાપ
 વિનાના અનાથ બાળકને આ સમે જીલમી-નિર્દય કાકીના હાથથી
 બચાવનાર કોઈ નહોતું. તે કાકીનું ભયંકર-ઉઘ્ર-સ્વરૂપ ફાટી
 આંખે હિરત સાથે જોઈ રહ્યો હતો. નિરપરાધી નજરો લાચારીનો
 પુરાવો આપતી હતી, અને લોહીનું દરેક ટીપું બેશુન્દેગાર હોવાનો
 દાવો કરતું હતું. આવી સ્થિતિમાં તેને તે એક હાથથી પકડી
 ઉપાડી લાવી, અને સાસુની રૂબરૂ આ પ્રમાણે કહી પટકી માર્યો. આ
 લકંગાની લુચ્ચાઈ તો જીવો ? પણે બેસી દિવાલ સાથે માથું
 અંકાળ્યા કરતો હતો કે કોઈ કાંઈ કહે નહિ.

ફૂલ જેવું બાળક જેને આવો સખત માર પડ્યો અને વળી
 આટલો દૂર ફેંકવાથી તદ્દન બેશુદ્ધ થઈ ગયો. હાદીએ તરતજ

ઉપાડી ખોળામાં લઈ લીધો, નસીમાએ પાણી ગરમ કરીને મોં લૂછ્યું એટલે છોકરો હુશિયાર થયો. સાસુએ કયું:—

“ વચલી વહુ માળાપ વગરના છોકરાપર આવો જુલમ. ”

વચલી વહુ—“ બુદ્ધિના નખ લો. મેં તો હાથ પણ અડકાડ્યો નથી. એટલું મોટું તોહમત મૂકવું ઠીક નથી. તેતો ઢાંગ કરે છે. તમે એના ભૂલથાપમાં આવી મને એટલી મોટી વાત કહો છો તો ભલે. મારો અને તમારો ઇન્સાફ બુદ્ધાને ત્યાં થશે. ”

જે સાસુએ નસીમાની માત્ર એક રબાઈપર એટલે દરજે તોફાન કર્યું હતું તે જુલમગાર વહુ આગળ તદ્દન ચૂપ થઈ ગઈ, કારણ કે તે બાણુતી હતી કે બોલવું ફેકટ છે, એમ સમજીને કે આપણું માન આપણા હાથમાં છે. એક કહીને ચાર વાતો સાંભળવી પડશે-જરાપણ કહીશ તો સાત પેઢી સુધી પહોંચી જશે.

પતિ પત્નીના વિચારપર અનુમાન બાંધવું જેવું મુશ્કેલ છે તેવુંજ સાસુ વહુના સંબંધો બાળત પણ અઘરું છે.

દરેક જગ્યાના સાસુ વહુના મામલા તરેહવાર હોય છે પણ કસીમની મા વિષે આપણે એટલું તો કહી શકીએ છીએ કે જોકે નસીમાએ જિંદગી સુધી સાસુને કદી પણ સામો જવાબ સરખો પણ આપ્યો નહોતો; તોપણ જેટલી તે વચલી વહુને ચાહતી હતી એને ચોથે ભાગે પણ નસીમાને ચાહી હોત તો તે એવી ખૂબીની અને નાકવાળી વડુ હતી કે મરતાં સુધી સાસુના પગ ઘોઘ ઘોઘને પીત. અને વચલી વહુ વિષે પણ એટલું કહી શકીએ છીએ કે જોકે સાસુએ મરતાં સુધી તેણીને કોઈ વખત ઇજા પહોંચાડી નહોતી તોપણ જો તેણી નસીમાથી આઠમે ભાગે પણ સાસુનું માન જાળવત તો સાસુ તેને પોતાના માથા ઉપર બેસાડત.

જેમ દીકરીની વીઠાયગીરી વખતે માળાપો સમજે છે અને માત્ર સમજી લે છે એટલુંજ નહિ પણ ઉમેદ રાખે છે અને ઇચ્છે છે કે પતિ પત્નીનાં દિલ એકરસ બની જાય, અને તેમનો સંબંધ અવિચળ રહે. ભલે આપણા સંબંધ વધારે ન રહે તેમ

દીકરાઓના લગ્ન વખતે માતાઓને પણ એજ પ્રમાણે સમજાવેલું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ માની લેવું જોઈએ કે જે દીકરીઓ પોતાના સઘળા સ્નેહી સંબંધીઓ અને ઘરખાર મૂકી આપણે ત્યાં આવે છે તેઓ શું ચાહે છે ? અને તેઓના પ્રાણ અર્પણ કર્યાનો શો હેતુ છે ? પાછળથી આ હેતુની શરૂઆત આપણી નાનપણીનું કારણ કેમ થઈ જાય ? આપણને એ કામ પૂરું કરવામાં મદદ આપવી જોઈએ એટલા માટે કે બંને આત્માઓની જિંદગીની જે મતલબ છે તે પૂરી થાય.

એવીજ રીતે વહુઓએ સારી રીતે માની લેવું જોઈએ કે, આજે અમારી જિંદગી વહુ તરીકેની છે પણ કોઈ વખત આવશે જ્યારે અમારે પણ સાસુ બનવાનું છે અને આજે અમારી સાસુઓ સાથે તેજ વર્તન ચલાવવું જોઈએ જે ભવિષ્યમાં અમારી વહુઓ સાથે ઉમેદ રાખી શકાય.

જોકે ફહીમ શુદ્ધિમાં આવ્યો હતો પરંતુ તાવથી કાંપતો રહ્યો હતો. મગજપર કારી ઘા લાગ્યો હતો. નસીમા ગમે તેટલું તેનું મન ખુશ કરતી હતી તોપણ કાકીની બીક એટલે દરજે હતી કે તે બધી બાબતોએ ગભરાઈને બેભાન બનેલા જોતો અને પછી બીકનો માર્ગો મોડું સંતાડી લેતો. આવી સ્થિતિમાં નસીમા તેને સાથે લઈ પોતાની જૂની સાહેલી મીસ મીડ્ગીની પાસે આવી જે એક પ્રખ્યાત લેડી ડાક્ટર હતી. તેણીએ ધ્યાનથી જોયું તો માલૂમ પડ્યું કે તાવ સખત છે. પરંતુ બીક તેના મનમાં એવી સખત હતી કે તેને આરે તરફ તેજ જુલમી નિર્દય કાકીની નજર પડતી હતી. લેડી ડાક્ટરે ચોકખે ચોકખું કહી આપ્યું કે, મગજપર કારી ઘા લાગ્યો છે ! કેસ જોકે ગંભીર છે ! પરંતુ મગજ ઉપર કોલન વોટર રાખો અને ઢવા આપો. આશા છે કે સારો થઈ જશે. ડાળીમાં બેસતી વખતે નસીમાએ ફહીમને પોતાના હૃદય સાથે આપ્યો અને વિચાર કર્યો કે અરે ! મતલબી મોહક દુનિયા ! તારી ખૂબીઓ કેવા ઘોળા પારા જેવી લોલાવનારી છે !

આ અનાથ બાળક જેના માથાપરથી દર્શાવે માબાપનો છાયો ઉપડી ગયો, તે આવી સજ્જને કદી પાત્ર હતો શું ? તે બાળ બચ્ચાંવાળી ઓરતના હાથથી આ આકૃતમાં આવી પડત ? આજે આ કમ-નસીબ, લાચાર, કોમળ વયના બાળક માટે દાદી સિવાય કોઈ બે આંસુ પાડનાર નથી !

આ વિચારવમળમાં ઘોળાતી ઘોળાતી નસીમા ઘેર આવી, દવા પાઇતે છોકરાને રજાઈ આઢાડી ખોળામાં લઇને બેઠી. દાદીના પાંચ વર્ષની મહેનતનું ફળ હતું. એક લેણા એકજ અને મરી ગયેલા મોટા બહાલા દીકરાની સોંપણ હતી. દાદી આવતી અને પૌત્રનું મોઢું ઉઘાડતી, ખ્યાર કરતી અને રડતી ! પણ તેની વૃદ્ધાવસ્થા હતી તેથી તેનું અંતઃકરણ જખમી થઇ ગયું હતું. તે આકરી કરે એવી તેનામાં દિલની તાકાત રહી નહોતી. તેમજ બીમારની સારવાર કરવા માટે પણ અશક્ત હતી. રાત્રિના શાંત સમયમાં આખું ઘર બેખંબર થઈ સૂતું પડ્યું હતું તે સમયે માત્ર નસીમા બાળકને ખોળામાં લઈ બેઠી હતી. અને દાદી નમાજ પડી પૌત્રના કલ્યાણ માટે પ્રાર્થના કરતી હતી અને આશિર્વાદો આપતી હતી.

તેવામાં એકાએક બાળકની આંખ ઉઘડી. આંખ ખોલતાંજ બંનેના જીવમાં જીવ આવ્યો. અંગેઠી ઉપર દૂધ મૂક્યું હતું તેમાંથી ચાર ચમચા દૂધ નસીમાએ પાયું. માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું:—

“ દીકરા ફહીમ કેમ છે ? ”

ઘાતકી કાકીનો લયંકર ફોટો નિરપરાધી આંખો ભૂલી ગઈ નહોતી. ફળ પડી અને હાથ જોડીને કહ્યું:—

“ કાકી મેં માર્યો નથી. ”

આ ક્યાજનક શબ્દો નસીમાના હૃદયમાં કાંટા માફક ખુંચી ગયા ! અનાથ કોમળ બાળકના નિરપરાધીપણાપર તેણી ગભરાઈ ગઈ ! મંહાં ઉપર મંહાં રાખી હૃદય સાથે આંખી કહ્યું:—

“ નહિ ! નથી માયો ! બાપુ ! આંખો ઉઘાડો ! બહાલા !
જરા વધારે દૂધ પીઓ ! ! ”

આ બેભાન-બેહાલ-બાળક ક્યાંથી જવાબ આપે ! જેનું
દૂધ પીએ !

બિચારી નસીમાએ મોઢાપર મોઢું રાખી રડવું શરૂ કર્યું
એટલે બાળક ચમક્યો ! પાછી આંખો ઉઘાડી ! નસીમા કંઈ કહેવા
માગતી હતી. એટલામાં તેણે ફરી લથડતી જીભથી અટકી
અટકીને કહ્યું:—

“ નહિ, કાકી મેં નથી માયો. ”

સાસુ વહુ એક એવી ચોરતના ખ્યારા છોકરાપર રડતાં હતાં
કે, જેનું માંસ પાક માટીમાં મળી ગયું હતું અને જેનાં હાડ-
કાંઓ ઓગળી ઓગળીને માટી જેવાં થઈ ગયાં હતાં. એકાએક
બાળક ગલરાઈને ઉઠી બેઠો થયો. ચારે બાજુ તરફ જોયું અને
પછી ત્રીજી વખતે પોતાનું નિરપરાધીપણું જાહેર કર્યું અને કહ્યું:—

“ કાકી, મેં નથી માયો. ”

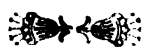
આ બોલતાંજ તે નિરપરાધી બાળકને એક ડસકું આપ્યું !
તે ડસકું ખરેખર છેલ્લુંજ હતું ! તે ડસકાની સાથે અનાથ,
ગભરૂ બાળકનો જીવ સદાને માટે આ દુનિયા છોડી
ચાલ્યો ગયો.



પ્રકરણ ૫ મું.

સીમાની ચાકરી અને લાગણીની કંઈ ખાસ અસર સાસુપર
ન થયેલી જોઈએ. એવું અનુમાન ઉપરથી આપણને લાગે. પરંતુ
અફસોસની વાત છે કે એ અનુમાનમાં આપણી ધારણા ખોટી
પડી. કંઈ અસર થઈ નથી ખરી. પણ ઘણી ઓછી. નસીમા
આવી સ્થિતિમાં હતી. ખરેખર તે હજારો વખાણને લાયક હતી.

કારણ કે સાસુ ઉપકારને બદલે અપકાર કરે તોપણ હમેશની માફક સાસુની ખુશી મેળવવામાં ચૂસ્ત રહેતી પોતાનાં જરૂરનાં કામકાજે મૂકી ઘઠં દિવસનો મોટો ભાગ સાસુની સેવામાં કાઢતી અને વળી એવા વિચારથી કે રાત્રે એકાંત વખતે મરનાર બાળક વિષેના વિચાર તેને દુઃખી ન કરે. તે માટે તેણી કેટલીક વાર મધ્ય રાત્રિ સુધી તેની પાસે રહેતી. અને જ્યાં સુધી તે સૂઈ ન જાય ત્યાં સુધી તે જતી નહિ. ખરું પૂછે તો આ સઘળા દુઃખી બનાવોનું કારણ વચલી વહુજ હતી. તોપણ સાસુએ કોઈ દિવસ પૂછ્યું નહિ કે તારા મોંમાં કેટલા દાંત છે. પૂછ્યું નહિ તેમ પૂછી પણ શકતી નહોતી કારણકે તેણી કંઈ કહેવાને હિંમત ધરતી નહોતી. જ્યારે વચલી વહુના નિર્દય કૃત્યથી અને તેના સ્વભાવથી ગુસ્સે થતી અને ગભરાટમાં પડી મિળજ ખોઈ દેતી ત્યારે તે નસીમા ઉપર ઉતરી પડતી. વળી નસીમા પણ બિચારી માણસ જાત હતી. તેથી કેટલીવાર તેને માહું બહુ લાગતું. પરંતુ તે જાણતી હતી કે સાસુની સ્થિતિ દયા જનક છે. કારણ કે શોક અને એવે સાસુની બાકી રહેલી હિંમતને તોડી નાંખી હતી. નસીમાની આ ધીરજ અને સખુરી દીન અને દુનિયાં બંનેના છુટકારાનું કારણ થઈ પડ્યો.



પ્રકરણ ૬૬.

આ પણે તો એમ જાણતા હતા કે થોડા દિવસમાં સાધારણ રીતે નસીમાની સાસુ મરનાર બાળકનો શોક ભૂલી જશે. પરંતુ દાદીની પાંચ છ વર્ષની મહેનતનું ફળ ફહીમ નિર્દય કાઢીથી હમેશ માટે નિર્ભય બની કબરમાં જઈ સૂતો. અને દાદીને જીવતાં કબરમાં નાખતો ગયો. પોતાનું હૃદય રત્ન ફહીમ આમ અચાનક ખોવાઈ જતાં, દાદીની સ્થિતિ એવી કષ્ટજનક થઈ પડી કે પોતાના હૃદય ફહીમને એક પણ વિચારી શકતી નહોતી.

રાત્રિ દિવસ રડયા કરતી. અને ઘેલી બની આમ તેમ ક્યાં કરતી. કોઈ વખત ફહીમનાં કપડાં કાઢી ચુમન કરતી. રાત્રે જ્યારે ઘરનાં બધાં સૂઈ જતાં ત્યારે ખારણાં ઉઘાડી ફહીમની શોધમાં બહાર નીકળી જતી. માની આવી કફેડી-ગંભીર હાલત સાલણતાં કસીમ એક માસ માટે તુરત આવ્યો, પરંતુ જીવંતે તાવ ખાઈપી એવો પાછળ લાગ્યો હતો કે તેનું હાથણી જેવું શરીર ખીલકુલ જર્જરીત, સૂકાઈ ગયેલા કાંટા જેવું થઈ ગયું હતું. દિવસે દિવસે સ્થિતિ વધારે અને વધારે ખરાબ થતી ગઈ. એટલે સુધી કે હરવા ફરવાથી પણ લાચાર થઈ ગઈ. આ માંદગીમાં નસીમાએ સાસુની એવી ચાકરી કરી કે સગાં વહાલાંઓ હેરત થઈ ગયાં. એટલુંજ નહિ પણ મહોલ્લાવાળા અને ઝોળખીતાઓએ નસીમાને વાહવાહના અવાજથી વધાવી લીધી હતી.

એક દિવસે પરાઈએ સાસુએ નસીમાને પોતાની પાસે બોલાવી માથાપર હાથ ફેરવી કહ્યું:—

“ બહાલી દીકરી નસીમા ! મારા નસીબમાં હવે તમારાં ઉમદા કાર્યો જોવાને લખ્યું નથી. પરંતુ મને ખાત્રી છે કે તમે દુનિયામાં ખુશ અને સુખી રહેશો અને હું આશીર્વાદ આપું છું કે તમે હમેશાં ખુશ અને બધી રીતે આબાદ રહો ! પણ મને અફસોસ છે કે તમારા જેવી વહુની પૂરેપૂરી કદર મેં કરી નહિ અને જાણી જોઈને તમારી ફજેતી કરી. પણ હું આ વખતે આપણાં બધાં સગાં વહાલાંઓની સમક્ષ તમારી પાસે તે બાબતની માફી માગુ છું. મારા મનની જે ચાહ હતી તે મનમાંજ રહી ગઈ. મોત માથા ઉપર આવી પહોંચ્યું ! પરંતુ હું બધા કરતાં વધારે તમારાથી શરમાઈને રવાના થાઉં છું. તમે તો વહુ થઈને આવ્યાં હતાં પરંતુ દીકરીઓની મહોબત મનમાંથી ભૂલાવી દીધી હતી. તમારા જેવી સ્ત્રી દુનિયામાં નાખુશ રહી શકતી નથી. હું નસીબદાર હતી કે તમારા જેવી વહુ મને મળી, અને જે ઘરના તમે વહુ છો તે પૂર્ણ ભાગ્યશાળી થશે ! ખુદા તમને દુનિયાની રિક્કિ સિધ્ધિ

અને સદ્ગુણો આપે ! જેવી રીતે તમે મને ખુશી રાખી છે તેવીજ રીતે તમે સદાકાળ ખુશી રહો. હું આ ઘરમાંથી સદાને માટે રજા લઉં છું. હાલમાં જો કે તમે નાની વયનાં છો તો પણ તમે ઠરેલ ખુદ્ધિથી માલિક થવાને લાયક છો. અત્યારે આ બંને કન્યાઓ જે મારી પાસે ખુદ્ધાની અનામત છે તે તમે લાયક હોવાથી તમને સોંપું છું. બહાલી વહુ ! એના બાપ ગુજરી ગયોલ છે, અને થોડા વખત પછી મા વિનાની થઈ રહેશે. માટે જો ભૂલ કરે તો દરગુજર કરજો. અને જેવી રીતે આજ દિવસ સુધી માઈ માન જાળવી રાખ્યું છે તેમ મારી આ છેલ્લી ઘડીની અરજની લાજ રાખશો. બહાલી પુત્રી ! માઈ દરેક રૂંવાડું તમને દુઆ આપી રહ્યું છે. લગ્નની વિદાયગીરી વખતે તમારી મા અને ફાઈ ભેટયાં હશે તેમ હમણાં હું આ દુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય થાઉં છું તો આવો મારા હૃદય સાથે ભેટો ! અને મારા આશીર્વાદ લો. તમે સાબિત કરી આપ્યું છે કે કુળવાન વહુઓ ખરેખર દીકરીઓ કરતાં પણ વધારે ઉત્તમ નીવડે છે. અને તેથીજ આ બંને બહાલી દીકરીઓ તમને સોંપું છું. ખુદા તમને સો દીકરા દીકરીઓની મા બનાવે અને જેવી રીતે તમે મને ખુશી રાખી છે તેવી રીતે તમે પણ સદા દુનિયામાં ખુશી રહેજો.

એટલું કહેતાં કહેતાં સાસુ થાકી થઈ. નસીમા અને કસીમની આંખોમાંથી અંધ્રુ પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો ! એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં બેઠેલાં બધાં માણસો રડવા લાગ્યાં, અને ચારે બાજુથી આમીનના પોકારો ગાજી રહ્યા. એ પછી ચોથે પાંચમે દિવસે સાસુ આ ક્ષાની દુનિયા તજી પોતાના અસલ વતન તરફ ચાલી ગઈ ! !

પ્રકરણ ૭ મું.

મરનાર ઓરત સારી સ્થિતિની હતી એટલુંજ નહિ પણ તે ઇસ્લામાબાદના જાગીરદાર નવાબ ગુલામરસુલખાનની દીકરી અને રીસાલદાર મીર એતેમાદ દાલાની વહુ હતી. પોતે મરતી વખતે ઘણી

જાગીર અને એક દીકરો નાયબ તહેસીલદાર અને પાંચહજાર રૂપિયાનાં ધરણાં પોતાની પાછળ છોડી ગઈ હતી. મોતના ખબર એકદમ આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગયા. આવનારા જનારાઓનો તાંતણો ખંધાયો. કસીમ કહેવાને તો બી. એ. સુધી પહોંચેલો હતો, તે જૂના રિવાજ છોડી દેવાને તૈયાર થયો; પરંતુ તે વખતે એવો નાહિંમત નીવડ્યો કે કોઈ સ્ત્રી જાત પણ આવા વિચારની નહિ હોય. ક્રિયા માટે કૂલોનો અંદાજો કરવામાં આવ્યો તો બે હજારનો હતો. નસીમા દફનક્રિયા વખતે તો કંઈ બોલી નહિ. પરંતુ હમણાં તેણીએ પોતાના ધણીને ખુલ્લે ખુલ્લું કહી આપ્યું કે આ એક નકામું ખર્ચ છે. એથી દીન દુનિયાં બનેને કંઈ ફાયદો પહોંચતો નથી. માટે તમારે જે કંઈ તેમની પાછળ ખર્ચવું હોય તે કોઈ મસજીદ, મદ્રેસા કે યતીમખાનામાં આપો. કારણ કે કૂલો વગેરેનો રિવાજ તદ્દન નકામો છે. માટે બધાને ખબર આપી દો કે અમારે કંઈપણ કરવાનું નથી. જ્યારે આપણે ભણેલા ગણેલા થઈને આ ખરાબ ચાલોમાં પડી નકામી રીતે પૈસો ખર્ચાઈ કરી દેશું તો ગરીબ અજ્ઞાન માણસોના શા હાલ ! મને જરા તો દેખાડી આપો કે તમે આમાં શો ફાયદો કાઢવાના છો ? મરનારના સારા માટે જે કરવાનું છે તે મારાથી બનશે તેટલું કરીશ અને તેના આત્માને ફાયદો પહોંચાડીશ. માટે હજી પણ વિચાર કરો કે તમારી પાસે એક કરતાં બે બહેનો છે. તેમને પણ તમારે હાથેજ પરણાવવાનું છે. માટે જો આ વખતે આ પુંજી ખર્ચાઈ જશે તો તે વખતે કોની પાસે બીજા માગવા જશે ? ખરી રીતે મરનારને સવાળ પહોંચાડવાનું છે તો જો તે મેળવાય તો હું મના કરતી નથી, ઘણી ખુશીથી કરો. પરંતુ એ ઢાંગ ધતુરો તો નામને માટેજ છે. સેંકડો માણસો આવી રીતે તારાજ થઈ ગયા છે. શું તમે જાણતા નથી કે એ ચાલ ખરેખરી રીતે હિંદુસ્તાનના હિંદુઓમાંથી મુસલમાનોએ ઢાખલ કરેલા છે ? નહિતર અરબસ્તાનમાં મરનારને ઘેર જેટલાં માણસો દીલગીરી જાહેર કરવા માટે જાય છે, તેઓ પોતાનું આણું

પોતાની સાથે લઈ જાય છે અને ઘરનાં માણસોને પોતાની સાથે ખેસાડી આગ્રહ કરી ખવડાવે છે, કારણકે તે તેના શોકમાં એવો ડુખેલો હોય છે કે ખાણુનો ખંદોખસ્ત કરી શકે નહિ. મારા તો આવનારી સ્ત્રીઓને જોઈ, હોશ ઉડી ગયા છે. તેમને તો ઈંદના જેવી ખુશાલી થઈ ગઈ છે. પાન, સોપારી, ચા, ખાંડ જોતાંની વારમાંજ ચટ કરી જાય છે અને જાણી જોઈને મોઢું ઢાંકી જૂઠુંમુઠ આંસુ પાડે છે. વળી નવાઈની વાત એ છે કે કંઈપણ કારણ વગર મરનારની વાત કાઢી ઈજા આપવી એ તેઓ પોતાની ફરજ સમજે છે. ખરું પૂછા તો જે શોક આપણને છે તે ખુલ્લો છે. એઓની લાગણીની તેણી મોહતાજ નથી. અને કેટલે દરજે તેઓ આરાંહતાં તે આપણે પાતે જાણીએ છીએ. પણ એમની વાતો યાદ લાવવી તે આપણા જખમો ઉપર મીઠું નાખવા જેવું છે. મીસ કેવન નામની મારી એક સાહેલી મને કહેતી હતી કે હમારે ત્યાં જ્યારે મરણની દીલગીરી જાહેર કરવા માટે આવે છે ત્યારે તેઓ સઘળાંમાંથી વધારે વખાણને લાયક તે હોય છે જે ઘરનાં માણસોને હસાવે. મને પૂછા તો તમારે જે કંઈ આપવું હોય તે અન્જુમને ઇશાઅતે ઇસ્લામમાં મોકલી આપો. માટે હું મારા હાથે ખાવાનું રાંધી આપું છું તો તમે લઈને જાવ અને યતીમ છોકરાંઓ, વિધવાઓ, અપંગો અને લાચારોને ગોતી ગોતીને તમારી રૂબરૂમાં ખવડાવી દો કે એમને સવાળ મળે અને તેઓ પણ જાણે કે હું પણ એવા લોકોને દુનિયામાં મૂકી આવી છું જેઓ માત્ર જાગીર અને માલમતાના વારસો નથી પણ મને એ કંઈ આપવા માગે છે.

વહુનું આ લાપણ નકામું જાય તેમ નહોતું; તે કસીમના મનમાં ઘર ફરી ખેડું. તેણે એક હજાર રૂપિયા રોકડા મસજીદો, મદ્રસા, અન્જુમનો અને યતીમખાનામાં મોકલી, ખીરયાની, મુતન્જન વગેરેની વાત ધૂળ સાથે મેળવી દીધી. (એટલે ખાવાનું કર્યું નહિ.) અને નસીમાના પ્રત્યાસથી આ ખરાબ ચાલનો હમેશને માટે અંત આવ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.



જા પૂરી થતાંજ કસીમ નોકરી ઉપર આવ્યો ગયો. જે કામ ર સાસુએ નસીમાને સોંપ્યું હતું તે પૂરું કરવા તેણી શુ'થાઈ. રાખીયા, તથા હાજરા બંને નણુંદોને એવી કેળવણી મળી ન હોતી કે જેથી નસીમાને મહેનત પડે. પરંતુ સૌથી મોટી મુશ્કેલી એ હતી કે મોટી દીકરી રાખીયા વચલી લાલીની મદદ વડે નસીમાની ખુદલી રીતે દુશ્મની કરતી હતી. નણુંદ લાલીનો સંબંધ એવો મુશ્કેલ હોય છે કે નસીમાને તેની વધારે દરકાર કરવાની જરૂર નહોતી. સઘળાં સગાવડાલાંઓએ અને કસીમે એવીજ સલાહ આપી કે રાખીયાની બાબતમાં તમારે કાંઈ કરવું નહિ. પરંતુ સાસુની વસીયત એવી નહોતી કે નસીમા માત્ર પોતાના લાલની સરખામણીમાં તેની કાંઈ દરકાર કરે નહિ. તેણીએ ધણીને કહ્યું કે એ વાત ઠીક છે, થઈ રહેશે, એમ કહીને વાત ઉઠાડી મૂકી. પરંતુ તેણી પોતે એવી ફિકરમાં રહેતી હતી કે કોઈ પણ રીતે રાખીયા સુધરે પણ માત્ર ફિકર કરવાથી શું થવાનું હતું? અને વળી તે ઉપરાંત વચલી કાકીની સોબતથી તેની આદતોની પૂરી અસર રાખીયાને થઈ ચૂકી હતી. અને તે બુરી અસર હજી વધતી ચાલી હતી. તે એટલે સુધી કે, નસીમા એ ટેવ છોડાવી શકવાને અશક્ત હતી. નસીમા લાચરશાળી અને હળરો લાલીઓની ગરજ સારે એવી હતી. પરંતુ રાખીયા હુ'પણની બીમારીમાં નાનપણથીજ ફસાયેલી હતી. ઠપકો સાંભળવો તો એક બાબતે રહ્યો. પણ આમ તેમની વાતો ન સાંભળતાં અખાડા કરે જતી. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે છોકરી વધારે ને વધારે બગડતી ચાલી! એક દિવસે જ્યારે નસીમાએ પોતાની કેટલીક સાહેલીઓને નોતડું આપ્યું ત્યારે રાખીયાએ પોતાની મેળે ખાવા માટે બંદોબસ્ત કરવામાં માથું માથું. એકે નસીમાને તેની કાંઈ જરૂર ન હોતી. પરંતુ એમ પણ થઈ શકે તેવું નહોતું,

કે તે નણુંદને રોકડો જવાબ આપી દે, અને કોઈપણ ચીજને હાથ અડકાડવા દે નહિ. તોપણ એટલી હુશિયારી કરી કે તેણે તેણીનાં સઘળાં કામો પોતાની નજર હેઠળ રાખી લીધાં. (માણસ જાત છે ભૂલેછે.) ખાણું ખાધા પછી ચા પીવાનો વખત થયો ત્યારે તે અસહ્ય છોકરીએ રકાબીઓમાં ચણાનો લોટ રાખી ઉપરથી ખાંડ નાખી રાખી. પીનારીઓ ચમચા ભરી ખાંડ નાખ્યા કરે છે, પરંતુ મિઠાશ ને બદલે ચા લોટ વાળી થતી જાયછે. વિવેક ખાતર કોઈ પણ બોલતી ચાલતી નથી. નસીમાના આગ્રહ કરવાથી અકેક ચમચો દરેક જણી પીલેછે. પણ પછી હાથ ખેંચી લેછે. પેલી છોકરી પલંગ પર બેઠી બેઠી ખડખડ હસ્યા કરેછે. નસીમાએ ઉઠો વિચાર કર્યો પણ કાંઈ સમજાયું નહિ. પરોણાઓએ અફસોસ કર્યો, પણ બીજું કાંઈ બોલ્યા નહિ. હા એટલું તો કહ્યું કે, આવી લોટ વાળી ચા તો કોઈ દિવસે જોવા કે સાંભળવામાં આવી નથી. દરેક જણી એક બીજાના મોઢા તરફ જોઈ ચૂપચાપ થઈ ગઈ. આખરે નસીમા પોતે ઉઠી નણુંદને મના કરી ત્યારે તેણી ઉલટી હસી મજાકમાં વાત ઉડાડવા લાગી. ખ્યાલાઓને જોયા તો જેમના તેમ રહ્યા હતા. છેવટે લાચાર થઈ પોતે ચમચો ભરી ચા ચાખી તો ખાંડની જગાએ ચણાનો લોટ માલૂમ પડ્યો, ખાંડને જોઈ તો લોટ ઉપર ખાંડનું પડ ચઢાવેલું હતું. નસીમાને ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને શરમાઈ પણ ગઈ. પણ તે શું કરી શકે તેમ હતી ? તરતજ બીજી ચા તૈયાર કરી વાસણ આફ કર્યાં અને ખાંડ બધાંઓની આગળ મૂકી. સઘળાંઓએ ચા પી રજા લીધી.

પ્રકરણ ૯ મું

એ વાત તો વિસારે પડી. પરંતુ રાબીયાની આ અનીતિની નસીમાના મનમાં એવી અસર થઈ કે તે કોઈપણ રીતે દૂર થાય તેવી નહોતી. વળી તે ચારી રીતે જોતી હતી કે રાબીયા

સાત આઠ વર્ષની બાળકી નથી પણ ચૌદ પંદર વર્ષની મોટી વયની છોકરી છે. પાંચ હાથ ઉંચી નીકળતી છે. જો હું ઠપકો આપું તો બંને નળુંદ લાલી મને ગાંડી કરી મૂકશે અને નથી આપતી તો નળુંદના દીન અને દુનિયા બંને બરબાદ થાય છે. તેજ દિવસથી તેની સાથે વાત કરવી મૂકી દીધી. પરંતુ એની અનીતિ ઉપર કલાકોને કલાકો સુધી બેસી વિચાર કરવા લાગી. એક દિવસે સવારે નસીમા બેઠી બેઠી હાજરાનું માથું ગુંથતી હતી એટલામાં દાસીએ આવીને ફેદબેનો કાગળ આપ્યો, જેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:—

ખ્યારી નસીમા બેગમ !

કાલે હું રસાલદારણીની છઠ્ઠીમાં ગઇ હતી ત્યાં તમારી જેઠાણી અને રાખીયા મળ્યા હતાં. એક વર્ષ પછી રાખીયાનું મોટું જોયું. તેણીને જોઈને હું રાજ થઈ. ખુદનો આભાર માનો કે તેણીનો રંગ સારો નીકળ્યો છે. પરંતુ તેણીની રાતની સ્થિતિ જોઈ મેં એકલીએ નહિ પણ આખા ઘરે દાંતોમાં આંગળીઓ કરડી-અચંબો પામ્યા ! તેનાપર ખુદનો માર પડે ! ખુદનો માર ! માસી નસીરાની દીકરી ને એવી ખરાબ રીતે ખાવા ટાંણે દસ્તરખાનથી ઉતારી પાડી કે સઘળાં-ઓ દંગ થઈ ગયાં ! મારી આટલી ઉંમર થઈ છે, મેં ઘણી કુમારિકાઓ અને પરણેલી છોકરીઓ જોઈ છે, પરંતુ કુંવારી છોકરીઓને ઝરમર તથા માગા પહેરેલ જોઈ નથી. પણ જો તમારે ત્યાંનો આ ચાલ હોય તો આ વડાઈને મોટાઈ કોણે આપી છે ? તે બિચારીને દસ્તરખાનપર બેસવા દીધી નહિ. ઇસ્લામનું દસ્તરખાન સર્વને માટે સરખું છે તો ઘરેણાં અને પોશાકની શી જરૂરીઆત હતી ? દોલત છાંયાની માફક હરતી ફરતી રહે છે. અમીરી કોઈની જાત નથી અને ગરીબાઈ કોઈનો ધંધો નથી.

મને માત્ર એટલો અફસોસ છે કે તમારી કેળવણી હેઠળ એવું પરિણામ આવે ! હું તે વખતે હાજર હતી જ્યારે તમારી સાસુ (જેને ખુદા બક્ષે) દુનિયામાંથી ઉઠી ગઈ ત્યારે આ બંને છોકરીઓને તમને સોંપી ગઈ હતી, ઠંડાલી દીકરી ! તમે સાસુના

હુકમને સારી રીતે પાળ્યો. શું તમને તમારી પરવરશી યાદ નથી ? અમે દુઃખ વેઠી તમને સુખ આપ્યાં છે. હમણાં તો શરૂઆત છે. આગળ શું કરશો ? બધાને મરવું છે તો સાસુને શું મોઢું દેખાડશો ? બહાલી દીકરી ! દુનિયામાં તો નબી જશે. બધી તરફથી નામ ખરાબ થશે, પણ યતીમ છોકરીની પરવરશીને જવાબ બુદ્ધાને આપવો સહેલો નથી.

બહાલી નસીમા, તે વખત આવી પહોંચ્યો છે એમ જાણીને હો ? અને આ જવાબ આપવા માટે તૈયાર થઈ જાઓ કે જે સાસુની હાજરીમાં ત્યાં આપવાનો છે. દીકરી ! તે સમય ઘણો ખારીક છે, મોટા મોટા ઇમાનદારો પણ ગભરાઈ જાય છે. મોટા મોટા પરહેજગારો ગભરાટમાં હશે ! એટલું યાદ રાખો કે હમણાં કંઈ ગયું નથી. તમારા હવાલામાં સોંપેલી ચીજને હમણાં પણ સંભાળી લો, નહિતર દુનિયા અને દીન બંનેમાં તુકસાની ભોગવશો.

ફેઈનો કાગળ વાંચતાંજ તે ગળગળી થઈ ગઈ અને તેનું દિલ ભરાઈ આવ્યું. તેણે લાચારીથી ઘણીને કાગળ લખ્યો, જેની મતલબ નીચે પ્રમાણે હતી:—

સાસુ, સસરા કે દીયર, જેઠ, નણંદ, ભાભીઓ કે દેરાણીઓ અથવા જેઠાણીઓ ગમે તે હોય પણ આ સગપણ એવું નાનુક હોય છે કે મૂર્ખાઓમાં જાણી જોઈને ઈર્ષા પેદા થઈ જાય છે. નણંદો બગડે તો ભાભીનું કાંઈ બગડતું નથી ! સાસુને ઈર્ષા પહોંચે તો વહુનું શું ગયું ? પણ એ વાત નસીમા માટે નહોતી. કારણ કે તે જાણતી હતી કે આપણા કેઈ સગાનો નાશ થાય તે આપણા પોતાનો નાશ થવા બરાબર છે. આપણી ફરજ એ છે જે અમે બીજાઓની મુસીબતપર આંસુ પાડીએ તો જાણી જોઈને આપણા પ્રાણજના કટકાઓને કેવી રીતે કુવામાં નાખી દઈએ. માફ તો દિલ એવું છે કે હું પડોશીઓની મુસીબતપર રાત દિવસ રડું છું અને હું માનું છું કે આમાંજ માણસાઈનું તત્વ છે. માતૃશ્રીને ગુજર્યાને આજ કાલ કરતાં વર્ષ થવા આવ્યું છે. તમે આજ દિવસ સુધી પૂછ્યું નથી કે આ કમનસીબ બહેનો શું

કરે છે ! અને કેવી રીતે પોતાની જિંદગી કાઢે છે ! ઇદને દિવસે તમે દોઢસો પોણાબસો રૂપિયાનું લુગડું ખરીદ કરી લાવ્યા તે વખતે તમારી ખેંદન હાજરા તમારી સામું જોઈ ચૂપ થઈ ગઈ. જો તમે એક ઓઢણીનું લુગડું આ કમનસીબ ખેંદનો માટે લીધું હોત તો શું થાત ! મારાથી અને તેટલી કોશીશ કરી હું રાજી કરું છું. મહેં એકને બદલે છ ઓઢણીઓ ખનાવી આપી છે. પરંતુ તમારી વાત નોખી. માતૃશ્રી આજે કબરમાં સૂતાં છે. આપને એઓએ પોતાની આંખે જોએલા નથી. હવે તમે એકલાજ એમના વારસ છો. જો તમે એમનાથી દૂર રહેશો તો કાળજી સાથે કોણ આંખશે ! શું માતૃશ્રીના શબ્દો તમને યાદ નથી ? તેઓએ તેમના હાથો તમારા હાથમાં નથી સોંપ્યા ? આ આપડીઓ હમેશા તમારે બારણે બેસી રહેશે નહિ. થોડા દિવસની મેમાનો છે. પછી એ ક્યાં અને આપણે ક્યાં ? દુનિયાંએ એમનાં લાડ છોડાવી દીધાં. માના મોતે એમના ઉમંગોનો છંદો આણ્યો છે, એમની બાબુ તૂટી ગઈ છે. એમનાં લાડ, ખ્યાર રઝળી પડ્યાં છે. એમની કેડ લાંગી ગઈ છે. એમનાં દિલ કરમાઈ ગયાં છે. પણ એમની ફરિયાદો, એમના નિસાસા દરિયામાં આગ સળગાવે તેવા છે. એઓ પારકા નથી પણ આપણા કાળજીના કકડા છે. એમની ખુશી નાખુશીમાં લાગ લેવો એ આપણી ફરજ છે. આ બધી હકિકત તમારી આગળ મેલત નહિ પણ હું લાચાર છું કે સખીયા ખુરી લાલીના સંગમાં બરબાદ થાય છે. જો હું છાની રહું તો ઘણા જલદી એનો જાતિ સ્વભાવ, એની આદત તથા વિચારો દૃઢ થઈ જશે. દુનિયાં જાણે છે કે એની જોખમદાર હું છું તો મારું નાક કપાઈ જશે માટે જો એનું તમે લહું ચાહો તો કાંઈ બંદોબસ્ત કરો; હમણાં તેણીનો સુધારાપર આવી જવાનો વખત છે માટે જો તમે વધારે બેદરકાર રહેશો તો પછી તે ટાહું ટોહું ટીપવાથી જેમ સુધરી શકતું નથી તેમ સુધરી શકશે નહિ. વહુનો કાળજી વાંચતાંજ કસીમની આંખેમાંથી અશ્રુધારા

વહેવા લાગી. આવતો દિવસ રવિવાર હોવાથી શનિવારની રજા લઈ
ઘેર આવ્યો અને વહુ તથા બહેનોને પલવલ તેડી ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિં પહોંચ્યા પછી નસીમા બુએ છે તો ઘરનો રંગ બુદોજ
અદેખાયો. નોકરે તો એવી લૂંટ ચલાવી હતી કે બુદા પનાહમાં
રાખે! પહેલાં તો કુલ ચીજો વાણીઆની દુકાનેથી ઉધાર લાવ-
વામાં આવતી હતી, તે પણ વળી રેજે રેજની. દરેક ત્રીજે
દિવસે એક રૂપિયાનાં લાકડાં જોઈતાં હતાં. ઘરનો મામલો અચંબો
પમાડે એવો હતો. ઘણીના સુવાનો પાટીનો પલંગ તો પડી
રહેવા લાયક હતો. બીજી જે ચીજો ઘરમાં હતી તે ઘણી ખરાબ
હાલતમાં જોવામાં આવી. નાના મોટા ગાલીચા જે નસીમાએ
પોતાના ઘણીને અપ્યા હતા તેના પર સાકના ડાઘા પડેલા
જોવામાં આવ્યા. અધુરામાં 'પૂરું' વળી એ થયું કે ઉંદરોએ
કાતરી કાતરીને મોટાં કાંણું પાડી દીધાં હતાં. મતલબ કે જે
તરફ ઘરમાં જોવામાં આવે તે તરફ એક કઢંગો દેખાવ જોવામાં
આવતો. ઘણીના કચેરીમાં ગયા પછી તરતજ તેણીએ મેલાં
લુગડાં પહેરી, ઘર સાફ કરવામાં એવી તો મચી કે કચરાના
ટોપલા ભરી દીધા એટલુંજ નહિ બલકે ગાડાંઓ ભરાઈ જાય
એટલો કચરો કાઢ્યો. ઓરડાઓ તથા ઓશરીઓમાંથી ઝાડુ
કાઢી સાફ સુક કરી નાખ્યા. વળી પથારીઓને એવી તો સાફ
સુક કરી અને લોંચ પર શેતરંજીઓ એવી રીતે પાથરી કે ઓશ-
રીઓ પોતાની મેળે સામે હસી રહી છે. પાણીનાં માટલાંઓ
ઉપર શેવાળ મણોબંધ બમી હતી તેથી તેમની જગાએ
બીજાં નવાં માટલાંઓ મૂકી તેની ઉપર કલઈવાળા પ્યાલા મૂક-
વાથી ઘરની બુખસુરતી કંઈક બુદોજ રીતે દેખાઈ. રસોડાને
બુએ છે તો તેમાં ગણત્રીના માત્ર ત્રણ ચૂલા હતા તે પણ
વળી બીમાર હાલતમાં તેથી તેને પણ ચારી રીતે સમાચા અને

ઘણીના આવતાં પહેલાં ઘર ઠીક ઠીક કરી નહાઈ ધોઈ નવી પરણેલી સ્ત્રીની માફક તૈયાર થઈ બેઠી.

કસીમ કચેરીએથી આવી બુએ છે તો આટલું મોટું ઘર જે ઉજ્જડ જંગલ જેવું દેખાતું હતું તે હમણાં પોતાની મેળે આંખમાં સામે આવી બોલી ઉઠે છે. દરેક ચીજ નિયમસર ગોઠવી, સારી ઢબથી શણગારેલી અને પથારીઓ સફેદ દેખાવા લાગી. વાસણો અરીસા માફક સાફ દેખાવા લાગ્યાં. ઓશરીઓ દુરસ્ત કરી ઓરડાઓને સારી રીતે સાફ સુક કરવાથી સ્વચ્છ દેખાવા લાગ્યા. ભીતા કળાટો એવા ખરાબ હાલતમાં હતા કે તેમાં કબૂતરોનાં ઈંડાં હતાં, કમાનોમાં ખીસ્કોલીઓની હગાર ચારે તરફ હતી. હમણાં તેઓ એવાં દેખાવા લાગ્યા કે બધી બાબતોએ અગ અગ થઈ રહ્યું છે. નોકરો વિષે પૂછો તો તેઓ પહેલાંના જૂના પણુ ધરડા હતા. સૌથી વધારે નવાઈની વાત એ હતી કે કસીમને તેઓએ તેના બાપના વખતમાં રમાડેલો હતો. ટૂંકમાં તેઓની હાલત એ હતી કે કોઈ દિવસ કદાચ ભૂલથી ઘર સાફ સુક કરી લેતા અને જે વધારે મહેરબાની કરે તો તેઓ ઓશરી સુધી ઝાડુ કાઢતા તે પણુ વળી બિલાડી પંજા મારે તેમ કચરો ઉપાડી અગાશીમાં ઢગલો કરી દેતા. જે ઘરને આઠ આઠ દિવસો સુધી ઝાડુ ન મળે ત્યાં છોડાંઓના ઢગલા, કચરાનો ગંજ, માટીની ટેકરીઓ અને રાખોડીની પથારીઓ સિવાય બીજું શું જોવામાં આવે! કસીમને વહુની રીતભાત જોવાનો આ પહેલો પ્રસંગ ન હોતો. પરંતુ પોતાના ઘરનો આ હેરત જેવો ફેરફાર જોવાનો જરૂર પહેલોજ પ્રસંગ હતો. વળી વહુને જોઈ તો તે પણુ નહાઈ ધોઈ કલઈ ચઢાવેલ પાનદાન પોતાની આગળ મૂકી સોપારી કાતરતી હતી તેથી તે ઘણોજ ખુશ થયો. નસીમા એક દાસી પોતાની સાથે લાવી હતી. કસીમે લુગડાં ઉતાર્યાં તો દાસીએ દોડી કપડાં લઈ ખુંટી ઉપર ટાંચ્યાં. નાની પહેન જે ઘણી તોફાની હતી તે ઝટ લઈને આ લાવી; પરંતુ લાભીની વારંવારની શિખામણોએ થોડાજ કલાકમાં અસર કરી દીધી. કસીમ આ પી

રહ્યો કે તરતજ પાન લઈને દોડી આવી. કસીમ પાન ખાઈને પલંગ પર પડ્યો. પછી વહુ અસરની નમાજ પડી રસોડામાં ગઈ. એટલામાં દાસીએ લોટ બાંધ્યો. વહુએ દાળ શાક, ચોખા તૈયાર કર્યા. ચાર પાંચ માણસોનું રાંધવું તો શું ? જોત જોતમાં રસોઈ મગરેજ પહેલાં તૈયાર થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.



સીમને આખા દિવસનો થાક અને ઉભાગરો હોવાથી ખાધા કે પછી તે નિદ્રાવશ થઈ ગયો. નસીમા બંને નણુંદોને શીખવવા લાગી. ત્યાર પછી તે બંનેને પોતપોતાની પથારી પર સૂવાડી, વજુ કરી ખુદાની બંદગી કરવામાં હાજર થઈ, અને રડી રડીને તેની આગળ દુવા માગવા લાગી. ઘણી આજીજ સાથે ખુદા તરફ ધ્યાન લગાડ્યું. જ્યાં સુધી અમારા જાણવામાં આવ્યું છે ત્યાં સુધી નસીમાની દુઆઓ હમેશાં પોતાને માટે થોડી અને બીજાં-ઓને માટે વધારે હતી. શિયાળાની રાત્રે જે દુઆ ઇશા પછી નણુંદને યાદ કરાવી હતી તે નીચે પ્રમાણે હતી :—

સાચા ખુદા ! રાત્રિએ પોતાનો એક ભાગ પૂરો કર્યો. સારા તેમજ નરસા આખા દિવસથી થાકી તારા ધણા ખરા બંદાઓ નરમ ગરમ પથારીઓ ઉપર તારી કુદરતના બંદોબસ્તને સંપૂર્ણ કરે છે. અરે બંને દુનિયાના ધણી ! તે વખતે તારી ખરાબમાં ખરાબ લોડી હાજરા તારી આગળ હાજર થઈ છે ! અરે સાચા ધણી ! આ વખતે મને જોવાવાળો તારા સિવાય બીજું કોઈ નથી. અરે જોનાર, સાંભળનાર, કબૂલ કરનાર ધણી અમારા ગુના માફ કર. અરે બાદશાહોના બાદશાહ ! નાઉમેદની ઉમેદ પૂરી કર, નિર વંશીઓને ઓલાદ આપ, જે ઘરમાં બહેનો હોય ત્યાં ભાઈ આપ, કેદીઓને મુક્ત કર, બીમારોને સાજાં કર, મોહતાબોની હાજત પૂરી કર, પૈસાદારોનાં દિલ સખી કર, ગરીબોને સખુરી આપ, સત્યવાદીઓ કે જુઠાઓ સર્વેનું ભલું કર, ઓ જગતકર્તા ! તે માંસનાં લોચાને જીવ આપ્યો. જીવને ઈમાન આપ્યું. અરે બંને દુનિયાનાં

ધણી ! અમારી જીભમાં અસર આપ, અમારા આશીર્વાદોને અસરકારક બનાવ, વિધવાઓ ઉપર દયા કર, યતીમો ઉપર ઉદારતા બતાવ, લાચારોને મદદ કર, અરે હકીમોના હકીમ ! દોસ્ત કે દુશ્મન, સગાં કે સ્નેહીઓ, બધાંને બંને દુનિયાની રિધિ સિધિ આપ. અરે ! ધણીઓના ધણી ! અહીં આબાદી આપ, ત્યાં સ્વર્ગમાં જગા આપ. અરે સાચા બાદશાહ ! દુનિયાં નિદ્રાવશ થઈ છે !, પરંતુ તારો દરબાર ખુલ્લો છે. મારા જેવી લીખારણુનો સાદ ખાલી મોકલીશ મા. યતીમની દુઆ સાતમા આસમાન સુધી પહોંચાડ. અરે સર્વવ્યાપક ખુદા, કબરના અજબથી, કયામતના જવાબથી દોજખના ગજબથી, પુલસરાતના ડરથી, બચાવ ! બચાવ ! અરે સાચા રક્ષણ કરનાર બચાવ ! મને બચાવ ! મારાં માબાપને બચાવ ! બધા મુસલમાનોને બચાવ !

પ્રકરણ ૧૨ મું :

નસીમાને પોતાના ધણી સાથે રહેતાં લગભગ વરસદહાડો થવા આવ્યો. જોકે આ અરસામાં તેણે જે સઘળી વાતો અનુભવી તે લગ્ન પછી એક સુશિલ વહુએ અનુભવવી જોઈએ તે અનુભવી હતી. તે પોતાના ઘરની સ્વતંત્ર માલિક હતી. કસીમની તાકાત નહતી કે તે એક મિનિટ માટે પણ તેની રજા વગર બહાર જઈ શકે, અથવા વહુની સલાહ વગર એક પણ પૈસો ખર્ચી શકે. પરંતુ તે સારી પેઠે જાણતી હતી કે મરદનો ભરૂંસો નથી. ધણીએ તો દુનિયામાં શું જોયું છે ? હજી તેનો કોઈ દોસ્ત કે સ્નેહી નથી જોકે તે ભોળો અને તેનું હિલ ચોકખું છે તોપણ શું ? ભૂતનું ઠેકાણું આમલી. એટલે કચેરી કે ઘર બેજ જગા છે—હાલમાં આવવા જવાનાં સ્થળ આ બેજ છે. પરંતુ જો મોહક ચીજોથી પરહેજ કરે અને લોભાવ એવી ચીજોથી દૂર રહે તો સમજવું કે એ મહોબત લવિબ્ય સુધી ટકશે અને હંમેશાં કાયમ રહેશે.

એજ વિચારમાં હમેશાં ઘોળાયાં કરતી હતી. એ બાબત સિવાય તેની જિંદગીનો આ વખત એવો ઉત્તમ વીત્યો કે ખુદા દુનિયાની સઘળી દીકરીઓને નસીબદાર બનાવે.

સ્ત્રીજાતિનો સૌથી મુખ્ય ગુણ લાગણી છે. જે નસીમા પોતાની સાથે ફાઇના તરફથી પહેરામણીમાં લાવી હતી. તે પલ્લવલમાં પણ પૂર્ણ પ્રકાશ્યો. જોકે કસીમ નાયબ તહેસીલદાર, આબરૂદાર અને સારો પગારદાર હતો, તોપણ પટાવાળાઓ કે ડેલીવાળા સિવાય કોઈપણ એટલું બાણતા નહોતા કે આ ઘરમાં કોણ રહે છે ? એટલે સુધી કે કોઈપણ ભિખારી ભૂલેચૂકે તેને ઘેર જતો નહોતો. કારણ કે કોઈ અમુક ભિખારીને પહેલાં તેની ડેલીપરના કુતરાંએ કરડ્યો હતો. તેથી એજ નામથી ઘર ઓળખાતું હતું. પરંતુ નસીમાએ ઘરમાં પણ મૂકતાંજ તેણીએ મહોલ્લામાં રહેનારા લોકોની તપાસ કરી કે કેવા અને કઈ કઈ જાતના લોકો રહે છે. આ મહોલ્લો ગરીબોનો હતો. આસપાસ કોઈપણ ગૃહસ્થ ઘર હતું તો તે કસીમ સાહેબનુંજ હતું. તે સિવાય બેએક પ્રખ્યાત જમીનદારોનાં ઘર હતાં. વળી તે પણ આ વરસના પૂરને લીધે તેમની અમીરીનો નાશ થઈ ગયો હતો. તે મહોલ્લામાં જે ઘરની તપાસ કરી તેની સ્થિતિ ગરીબી દેખાઈ. અને જે જે સ્ત્રી મળી તે તે મુસીબતમાં માલૂમ પડી. તે મહોલ્લામાં ગરીબી હાલત એવી હતી કે કડકડતી ઠંડીમાં એક તો શું પણ પંદર વીશ ઘર એવાં હતાં કે જ્યાં શરીર ઠાંકવાનું કાંઈપણ સાધન નહતું. કેટલાંક માણસોની પાસે ઘણાં વરસોની ફાટેલી રજાઇ લાગ્યે હોય જે ઓઢવામાં આવે. કેટલાંક ઘરોમાં ઘણી ઘણીઆણી, બાળ બચ્ચાં વગેરે લપટાઈ રહી રાત કાઢતાં. એ વાત અશક્ય હતી કે નસીમા આ મહોલ્લામાં આવી અજાણી રહે, અથવા તો વાકેફ થયા પછી અજાણી થઈ જાય. તેણીએ પચાસ રજાઈઓ તૈયાર કરાવીને વહેંચી આપી. એટલુંજ નહિ બલકે બંને વખત (સવાર સાંજ) ખાતાં પહેલાં ઘણાં ઘરોમાં ખાવાનું મોકલી ઘણાં છોકરાંઓને પોતાને ઘેર તેડાવી બવડાવતી કે ખુદાએ આપેલી ચીજનો

એક ભાગ ખુદના બંદાઓ પાછળ ખરચે અને ત્યાર પછી પોતે ખાતી.

માળાપ વગરનાં છોકરાં છોકરીઓને જેઓનો ખુદ સિવાય બીજો કોઈ વાલી નથી, અને જેઓને બંને વખત રોટલીનો કંઠકો ન મળે એવાંઓને કસીમના કચેરીમાં ગયા પછી તરત ખવાડતી.

સુબેદાર એહમદ અલીખાનની મોટી દીકરી એના ઘરથી કદાચ પચાસ ડગલાંપર રહેતી હશે. આ કમનસીબના માથાપરથી માળાપ, ધણી, જેઠ વગેરેનો છાંયો ઉપડી ગયો હતો. એ બાઈનો ધણી બે નાની દીકરીઓ તથા એક આઠ વરસનો દીકરો મૂકી મરણ પામ્યો હતો. તે વિધવા બાઈએ ઘરમાં જે સરસામાન હતો તે વેચી સાટીને લગલગ પાંચ છ મહીના કાઢ્યા, પણ હવે કંઈ બાકી રહ્યું નહતું. જ્યારે ભૂખ્યાં રહેવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેણીએ પોતાનો દીકરો જહીર કસીમને સોંપી દીધો. તે છોકરો ચલમો ભરી પેટ ભરતો. નસીમા તે વખતે એક છોકરાની મા હતી. જે દિવસે સવામહીનો નહાઈ ઉઠી તે દિવસની ધામધૂમ ખાસ કરી એક વિવાહ કરતાં મોટી હતી. સઘળાં સગાં વહાલાંઓ તે દિવસે એકઠાં થયાં હતાં. જૂદી જૂદી જાતનાં સારાં ખાણાંઓ રંધાયાં હતાં. અને જૂદી જૂદી જાતના તાલકાઓ ગાનતાનમાં મચેલા હતા. કસીમે હુલ્લા માટે જહીરને હાક મારી. તે છોકરો માત્ર આઠ વરસની ઉંમરનો હતો અને તે સવારથી ભૂખ્યો હતો તેથી રડતો રડતો માની પાસે ચાલ્યો ગયો. પરંતુ ત્યાં પણ ખુદના નામ સિવાય બીજું કંઈ નહતું. જ્યારે તે આંસુ લૂછી પાછો આવ્યો ત્યારે કસીમે એની ગેરહાજરીને સખ્ત ગુન્હો સમજી નેતરની સોટી પાંચ છ ઘણા ભેરથી લગાવી દીધી તે નિર્દોષ છોકરાએ રડતાં રડતાં હુલ્લો લયો. પછી એક ખૂણામાં બેસી પોતાના બાપને યાદ કરી ડસકાં ભરવા લાગ્યો. કસીમે પાન મંગાવ્યાં. છોકરો ઓરડામાં લેવા જતો હતો એટલામાં તેને પલંગની ઠોકર લાગી, તેથી તે ઉંધે માથે પડ્યો.

કાથાની ચાલી પહેલાંથી ઢાંગાઈ ગઈ હતી. પરંતુ નાલાયક રાખીયાએ તરતજ તેનું નામ લીધું. નસીમાએ જોયું તો આખો ગાલીચો કાથાથી રંગાઈ ગયો હતો જો કે તે ઘણી ઢ્યાણ હતી તોપણ તેણીને એવો ક્રોધ ચઢ્યો કે ઝહીરનો કાન પકડી ચાર પાંચ તમાચા માર્યા અને એક બે મૂકીઓ મારી. છોકરો પોતાના નિર્દોષપણા માટે બહુ રડ્યો તોપણ નસીમાને જરા પણ ખાત્રી થઈ નહિ.

ઝહીરની મા ગમે તેટલી આકૃતમાં સપડાયલી હતી તોપણ ખરી રીતે તે એક સારા ખાનદાનની સૈયદાણી હતી એની આકૃત એક કાળચક્રનો ખરેખરો ફેટો હતો. નસીમા આ મહોલ્લામાં આવ્યા પછી પણ એણે આકૃતોનો અનુભવ મેળવ્યો હતો. સૈયદાણી તથા તેનાં છોકરાંઓને ઘણા દિવસની લાંઘણ હતી અને અનાજનો એક પણ દાણો મોંમાં ગયો નહતો. પરંતુ તેણે નસીમા આગળ હાથ લાંબો કર્યો નહિ. રહેવાના ઘરનું ભાડું ખેંતાલીસ રૂપિયા સુધી ચઢીગયું હતું. તેથી ઘરનો માલિક જમીની ટાંચ લઈને આવ્યો એટલે લાગ્યહીન સૈયદાણી એક ધોળી ચાદર ઓઢી ઘરમાંથી બહાર નીકળી કસીમ પાસે આવીને કહ્યું—

“ મારા ઘરમાં કાંઈપણ નથી પરંતુ ઘરડાં વડવાંઓની લાજ ખાતર મુંગે મોઢે બેઠી છું. હું પોતે તમારો હુકકો લરનાર છોકરાની મા છું. પણ હું એક કુળવાન બાપની દીકરી અને તહેસીલદાર ધણીનાં નામને બદનામ કરનારી વિધવા છું. જે સઘળાં આ મહોલ્લામાં રહે છે. તેઓ તેમને (ધણીને) સારી રીતે ઓળખે છે. જો ઘેર જમી આવશે તો અમારી આબરૂ ધૂળધાણી થઈ જશે. માટે મારી પાસે આ એક અંગુઠી જે મારા ધણીની અનામત છે એટલે કે જે તેમની મહોબતની નિશાની છે તે હું આ લાચાર સમયે તમને આપું છું. મોટામાં મોટી આકૃતો વખતે પણ મારાથી નોખી પડી નથી. તહેસીલદાર સાહેબ !

ભૂખથી મારી શુદ્ધ બુદ્ધ ઠેકાણે નથી આ પોષ માસની શરદી અને બરફ જેવી ઠંડીની રાતો ફાટેલી ગોઢડીઓમાં બેસી બેસીને ગુબારીએ છીએ પરંતુ આ અનામતને મેં કાળજી સાથે ચાંપી રાખી હતી. તમે તો એક સાચા મુસલમાન છે. તો મારા પર એટલી મહેરબાની કરો કે જો આમાં ધરનું ભાડું પતી જાય એવું હોય તો ખુદાને વાસ્તે મને આ આફતમાંથી મુક્ત કરો.”

આટલું કહીને સૈયદાણીએ અંગુઠી આપી દીધી, અને રડતી રડતી પાછી ગઈ. ઘણી ઘણીઆણીએ આ અંગુઠી જોઈ તો તેમાં એક કીમતી હીરો અગગાટ કરી રહ્યો હતો. જવેરીની પાસે મોકલી તો તેણે ચારસો રૂપિયાનો અંદાજો કર્યો. કસીમે ભાડું પતાવી અંગુઠી પોતાની સ્ત્રીને પહેરાવી દીધી.

રાત્રે ખાણું ખવડાવતાં અને ભાણું મોકલતાં અગીયારવાગી ગયા હતા, અને અહીર પણ તે દિવસે કામ કાજમાં હતો. ખુદા જાણે નસીમાને પણ આખા દિવસનો થાક હોય કે ગુસ્સો હોય અથવા તો ભૂલી ગઈ હોય કે જાણી જોઈને તેણે તે દિવસે અહીરને ખાવાનું આપ્યું નહિ અને પલંગપર જઈને સૂઈ ગઈ. આયુ પૂછે તો અહીર કાલ સાંજથી ભૂખ્યો હતો. આજે એક પછી એક છ પહેરની લાંઘણ અને કામના દબાણથી તે તદ્દન લોથપોથ થઈ ગયો. તેણે જોયું તો માથાપર આકાશ જે આખા દિવસના બૂદ્ધ પડેલા તારાઓને જોળામાં લઈ ઉભું હતું. તે જોઈ તે વખતે તેને ખાપનો પ્રેમી જોળો યાદ આવ્યો. અને તે ભૂખ્યો અનાથ છોકરો નસીમાના પલંગ પાસે પડી સૂઈ ગયો.

નસીમા પોતાના પલંગપર સૂતી હતી, વીજળીની ખત્તી ધડધડ ખળતી હતી અને અંગુઠીના હીરાની જોત પ્રકાશતી હતી ત્યારે પેલી સૈયદાણીની વાતનો વિચાર આવ્યો. તુરતજ કાળચક્રનો ભયભીત ફેટો આંખ સમક્ષ આવી ઉભો રહ્યો. એવી સ્થિતિમાં આંખ લાગી તો જુએ છે કે ખાપ સામે ઉભો રહી કહે છે—દીકરી ! દુનિયાની ક્ષણ ભંગુર ખૂબીઓપર ફૂલાઈ જઈ ખુદાને

તદ્વન ભૂલી ગઈ. હે નસીમા ! વિચાર કર અને મનમાં તોલ કર કે આ અંગુઠીપર તું કૂલાય છે તે તને મોટી શિખામણુ આપે છે. દીકરી ! જે ચીજે તેના માલિકને વફા કરી નથી તે તારાથી શું કરશે ! પેલી સૈયદાણીનો નસીબ તારા કરતાં વધારે ચમકતો હતો. પરંતુ આજે કાળચક્રને લીધે તેનો નસીબ ધૂળ સાથે મળી ગયો. હે નસીમા ! કોનાપર આ વડાઈ અને મોટાઈ રાખે છે ? આકૃતમાં સપડાયેલી ખેંચે તારી આગળ હાથ લાંબા કીધા અને તારા ઘરથી ખાલી હાથે ગઈ. તેં તેની પાસેથી તે ચીજ છીનવી લીધી જે તેના એક આખી ઉમરના હોસ્તની નિશાની હતી; અને આજ અદાર માસ પછી તેની પાસેથી આ અંગુઠી નોખી કરાવી. હે નસીમા ! શું આ દુનિયાં તારાથી આંખો નહિ ફેરવે ? હે નસીમા ! મારો આત્મા થરથર ધ્રુજ્યો, જ્યારે નિરપરાધીપર તેં ઇજ્જત પહોંચાડી. હે નસીમા ! નવમણુ ખીરયાનીમાં એક—પણ ચે.ખાનો દાણો સૈયદાણીના ચતીમ અનાથ છોકરાને માટે ન મળ્યો કે જે તારે બારણે આખો દિવસ તારૂં કામ કરીને છ વખતની લાંઘણુ ખેંચી પડ્યો છે. હે નસીમા ! દુનિયાં ક્ષણભંગુર છે અને મોત નક્કી પાસે ઉભું છે. હિસાબ આપવો પડશે અને કયામતનો વાયદો સાચો છે. માટે ખુદાથી ડર, અને એવા જીલમ ન કર અને અમારા આત્માને ન કંપાવ !

પ્રકરણ ૧૩ મું.

નસીમા જેવી દયાળુ સ્વભાવની સ્ત્રી જે, જીલમ તો મોટી ચીજ છે, પણજરા કોઈનું દુઃખ સાંભળી લે તો તુરત ધ્રુજી જાય તેવી હતી. સ્વપ્નામાં બાપનો રોષ ભર્યો ચહેરો જોતાંજ કાંપી ઉઠી. જોકે તે ક્રોધમાં હતી તોપણ આ મોટો ભેદ જાણવા ચાહતી હતી કે કોઈપણ રીતે બાપને પગે પડી આ ગુન્હો માફ કરાવે, અને ભવિષ્ય માટે પશ્ચાતાપ કરે ! પરંતુ ત્યાં શું હતું !

આંખ ઉઘાડી તો તેજ હીરાની જેત બત્તીમાં ઝગઝગ પ્રકાશતી હતી. વળુ કરી નમાજ પડી. લાંબા વખત સુધી સીજદામાં પડી રહ્યા કીધું. તેણી ઉઠીને ઝહીરને જગાડી પોતાના કાળજ સાથે ચાંપ્યો અને ખાવાનું આપ્યું. સવારે તે તેની મા પાસે ગઈ અને અંગુઠી પાછી આપી દીધી, અને મનમાં એવું ધારી લીધું કે જ્યાં સુધી ઝહીરની મા અને તેનાં છોકરાંઓને ખાવાનું ન મળે ત્યાં સુધી ખાવું પોતે ગેરવાજબી સમજતી. ઘણીના તરફથી કંઈક સંતોષ મળ્યા પછી હમણાં નસીમાને સૌથી મોટી ફીકર નણુદો વિષેની હતી. રાખીયાં તો બાબીજી કરતાં એક મુઠી ઉંચી વધી ગઈ હતી. તે મોટી ઉમરની, બદ મિજાજ, હિંમતવાન, હેયાની ફૂટેલી હોવાથી સીધા રસ્તાપર આવવું એ કાંઈ સહેલું કામ નહતું; પરંતુ ખુદ જાણે નસીમાની જીમમાં જાડુની અસર કે વાતમાં શું કરામત હતી ? કે જ્યારે તે બોલે કે તરતજ ગમે તેવો કઠણ હેયાનો માણસ હોય તોપણ તેનાપર તરતજ અસર થઈ જતી હતી. તે સારી રીતે જાણતી હતી કે રાખીયાં ક્રોધ કે ગુસ્સાથી કાબુમાં આવે તેવી નહોતી. તેની આદતો જોકે ગમે તેવી ખરાબ થઈ ગઈ હતી તોપણ તે નાદાન છોકરી હતી; અને તે પણ અનુભવ વગરની ! કારણ કે જે રસ્તે તેણીને થોડી મહેનતથી દોરવાય તે રસ્તે દોરાય તેવી હતી. તો આજીજી અને કાલાવાલા કરી એનું ફિલ હાથમાં લેવાય તો ઠીક એમ તેણે ધાર્યું. મતલબ કે કોઈપણ રીતે તેણીને રસ્તે લાવી. તેજ રાખીયાં જે ભૂલેચૂકે પણ નમાજનું નામ ન લે, તે માત્ર ત્રણજ મહિનામાં એવી તો નમાજ થઈ ગઈ કે નસીમાથી પણ વહેલી ઉઠતી અને ખાંચીની ખાંચ સાથે નમાજ અદા કરતી. વળી તે એવી ટેવાઈ ગઈ હતી કે વાંચવા લખવાથી તેને કંટાળો ઉપજતો હતો, અને ચોપડીના નામથી અભાવ ધરાવતી હતી. હમણાં એવા રસ્તા ઉપર આવી ગઈ કે નસીમા શીખવતાં શીખવતાં કંટાળી જતી પણ તે તેણીને કેડો મૂકતી નહિ. એક દિવસે તેણે કોઈ અમુક મુલ્લાના પુસ્તકમાં લોચાલની હકીકત વાંચી, જે આ પ્રમાણે હતી:—

પૃથ્વી એક ગાયના માથાપર અને તેમાં પણ માથા ઉપરનાં એક શીંગડા ઉપર છે. અને જ્યારે ગાય થાકી જાય અને શીંગડું બદલાવા ચાહે ત્યારે એક આંટો લઈ સઘળો બોલે બીજા શીંગડાપર મૂકે છે. જેથી ધરતીકંપ થાય છે.

રાખીયાં ઘણા ધ્યાનથી અને ઘણા ભેરથી વાંચતી હતી, તે વખતે નસીમા રસોડામાં હતી. વાંચવું સાંભળતાંજ એવા ભેરથી હસી કે પોતાની જાતને કાબુમાં રાખી શકી નહિ અને તે બહાર આવીને નણુંદને પૂછવા લાગી કે:—

આ કંઈ ચોપડી છે ? શું નામ છે ?

રાખીઆં—ઈસરાંરે કુદરત છે.

નસીમા—કયા વિદ્વાને લખી છે ?

રાખીયાં—અબ્દુલઅલી નામના કોઈ મોલવી છે.

નસીમા—મને જોવા આપો.

રાખીયાં—લો, ત્યારે.

નસીમાએ રાખીયાં પાસેથી ચોપડી લઈ બે કકડા કરી ચૂલામાં નાખી દીધી, અને કહ્યું કે આવી જૂઠી ચોપડી તમારે કદી વાંચવી નહિ. મેં અગાઉ તમારી પાસેથી એક ચોપડી ફેંડી દેવરાવી હતી. જે મસાણુ બાબતની હતી. આ ચોપડીવાળા તો તેનાથી પણ અછલમાં વધી ગયા ! તેતો હીક પણ તમને સમજ નથી કે શું ? કે આખી પૃથ્વી એક ગાયના શીંગડાપર છે. બાઈ, એંતો અજ્ઞાનીઓની જૂઠી વાતો છે. લોકો મોલવી બની, આ નકામી વાતોપર ધર્મનો રંગ એ માટે ચઢાવ્યો છે કે સાચાઓ પણ આ જૂઠાઓની આગળ રહે. લો, ત્યારે ધરતીકંપ વિષેની હકીકત મારે મોઢે સાંભળો:—

તમે તમારી ઉમરમાં ઘણાં પહાડો જોયા હશે. જ્યારે આપણે મુંબઈથી આવતાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં ઘણે દૂર સુધી (કદાચ તમને યાદ હોય તો) લાંબાયલા જળરા પહાડો જોયા હતા. આવી જાતના કેટલાક પહાડો એવા હોય છે કે જેને જવા-

જામુખી કહે છે. તેઓમાં ગરમ તત્વ હોય છે જે ઓગળ્યા કરે છે. તમે જાણો છો કે, બે પથર ઘસવાથી કેટલીક વાર અગ્નિની ચિણુગારીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તમારે દૂર સૂધી નજર પહોંચાડવાની જરૂર નથી; કારણ કે તમે વારંવાર જોયું હશે કે ઘોડાની ખરીની નાલમાંથી જ્યારે તે જમીનપર ઘસીને ચાલે છે ત્યારે આ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. અસલના વખતમાં જ્યારે દીવાસળી વગેરેનો ચાલ નહતો ત્યારે લોકો ચક્રમક પથરથી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરતા હતા. અગ્નિનું જે તત્વ આ પહાડોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વૃદ્ધિ પામતાં સઘળા પહાડો એથી ઉભરાઈ જાય છે જ્યારે તે પહાડો ફાટે છે અથવા આ દહાવા રસનો ઉભરો આવે છે ત્યારે લાખો ગાઉ એના પથર જઈને પડે છે. એની હકીકત તદ્દન એવી છે કે, જેવો તમારી તપેલીમાં ઉભરો આવે છે. ખરી રીતે એની અસરને લીધે પૃથ્વીને જે ધક્કો પહોંચે છે તેને ધરતીકંપ કહે છે. વળી એકજ વખતે આખી પૃથ્વીપર ધરતીકંપ થાય એ બનવા સંભવ નથી. જે દેશો આવા પહાડની પાસે હોય છે ત્યાંજ એની અસર થાય છે. ઇટાલીમાં આવી જાતના જવાળામુખી પહાડો ઘણા છે. ત્યાં ઘણું કરીને ધરતીકંપ વિશેષ થાય છે. એક વખત એવું બન્યું કે એકાએક એવો પહાડ ફાટ્યો જેથી લાખો માણસો મરી ગયાં. જેમ ચકલીઓ આકાશમાં ઉડે છે તેમ બધી તરફ પથરો ઉડી ઉડી પૃથ્વીપરના માણસો ઉપર વરસે છે. તો બાઈ, ખુદા સઘળાઓને એવા વખતથી બચાવે. આમીન ! હવે તમે સમજી ગયાં હશે કે ધરતીકંપ શું છે. ત્યારે હવે કહો કે તમારી ચોપડી બાળવાને લાયક હતી કે નહિ ? હવે હું તમને મસાણુ વિષેની હકીકત કહી સલળાવું. મસાણુ શું છે ? અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ એના વિષે શું સમજે છે ?

એવી સ્ત્રીઓ ઘણી થોડી હશે કે જેનાં છોકરાંઓ આવા દુઃખકા-અને ઉતારા અથવા તાવીજ્જેથી કે ધંતરમંતરના દોરાઓથી બચ્યાં હોય ? સાધારણ રીતે છોકરાંઓના મોતનું કારણ મસાણુ

છે એમ તેઓ સમજી લે છે; પણ મસાણુ છોકરાંઓ ઉપર મોઢ પામી તેઓને લઈ જાય છે, એ વિચાર તદ્દન ખોટો છે. દાખલા તરીકે કોઈ અમુક સ્ત્રીના એક પછી એક એમ બે બાળક મરી ગયાં હોય તો એક કે બે નહિ પરંતુ સઘળાં કુટુંબનાં માણસોને એમના મરણનું કારણ મસાણુ છે એમ માની લે છે. ખુદ પનાહમાં રાખે ! મુસલમાન થઈને આવો વિચાર ધારણ કરવો એ કેવી શરમની વાત છે ? એવી જાતનો એક રોગ સ્ત્રીઓને હોય છે જેને હીસ્ટીરીઆ કહેછે. આ રોગ જે સ્ત્રીને થાય છે તેને ભુત કે પિશાચની અસર થઈ છે. એમ માને છે. ખરેખર તે અજ્ઞાન લોકોની માન્યતા છે. હીસ્ટીરીઆ વિષે મેં એક ચોપડીમાં વાંચ્યું હતું કે એક અંગ્રેજની છોકરી આ બીમારીમાં પકડાઈ. જ્યારે તે બીમારીને લીધે બેશુદ્ધિમાં હતી ત્યારે તે કુરાન મજીદ વાંચવા લાગી. ત્યારે વિચાર કરો કે વિદાયતમાં એક અંગ્રેજ છોકરીનું છચોક કુરાનમજીદ વાંચવું એ કેવા અચંબાની વાત હતી. આપણા ધર્મમાં તો ભુતની સાબિતી આથી વધારે શું થઈ શકતી હતી ? કેટલાક માણસો તો એને કરામત સમજતા હતા. પરંતુ ડાક્ટરોએ જ્યારે એની શોધખોળ કરી તો તેઓ એવા વિચારપર આવ્યા કે તે છોકરીનો બાપ મીસરમાં ફ્રેન્ચનો કર્નલ હતો. તે વખતે આ છોકરીની ઉંમર ચાર વરસની હતી, અને હંમેશાં સવારે બટલરની પાસે રમવા જતી હતી ત્યારે તે વખતે તે કુરાનશરીફ વાંચ્યા કરતો હતો. અને તે બેએક કલાક ત્યાંજ રમ્યા કરતી હતી. તે વખતના શખ્દો તેના મગજમાં ઉતરી પડ્યા હતા. હમણાં જ્યારે તે બેશુદ્ધ હાલતમાં હતી ત્યારે મોઢે મગજમાંથી તેજ શખ્દો બહાર કાઢતી હતી. એવીજ હકીકતપણુ મસાણુ વિષેની છે. જ્યારે બાળકો માંદાં પડે છે ત્યારે લોકોને એવોજ વિચાર આવે કે એકાદ સફેદ મરઘી, બેએક બકરા અને કંઈક રોકડ રકમનું ખલિફાન કરવું. મારાં સગાંઓમાં એક મારી કાકી હતી. તેના કરતાં વધારે કમનસીબ કોઈ બીજી સ્ત્રી લાગ્યેજ હશે. છ બાળક, છ છ, સાત સાત વરસનાં એકજ રોગમાં અને એકજ મોસમમાં એમને ખોળો ખાલી કરી ગયાં. તે બાપ-

ડીએ હબરો તાવીજના ઢોંગધતુરા કર્યા પરંતુ કંઈ ફાયદો થયો નહિ. એમની બાળતમાં મને તો યાદ નથી કે કોઈને પણ મસાણના દૂયકાથી છાંડ્યો હોય. પણ એમાં એની મોટી ભૂલ હતી. જ્યારે તે ગર્ભણિ હતી ત્યારે લોગજોગે લેડી રે આવી પહોંચ્યાં. તેમણે કહ્યું હું ઇલાજ કરીશ. છોકરો પેદા થયો ત્યારે તેઓએ માનું દૂધ પાવા દીધું નહિ. અને બળરના દૂધથી ઉછેર્યો. હમણાં ખુદા જીવતા રાખે, ઘણું બચ્યાંઓની મા થઈ. નતો મસાણ કે જીન કે જીત રહ્યા. તમે એક નામ મરત વિયાહી સાંભળ્યું હશે ! મીરત વિયાહી તે કમનસીબ બાળકોને કહે છે—જેની ઉપરના (પહેલાંના) ચાર પાંચ બાળક મરી ગયાં હોય અને તેથીજ તે હઠ કરે છે. જે એની હઠ પૂરી કરવામાં ન આવે તો તે લોટી લોટીને મરી જાય. તેથી તેની પરવરશી વિષે ઘણું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અને વખતે એવો નાશ થાય છે કે ખુદા પનાહમાં રાખે !

આવી જાતની માન્યતા રાખવી એ કેવો મોટો અધર્મ ! જાણે કે આવાં છોકરાંને બચાવવાની શક્તિ ખુદામાં ન હોય ? કારણ કે તેઓ એમ સમજે છે કે તેનો પેદા કરનાર અને મારનાર માત્ર મસાણજ છે. વળી તમે જાણો છો કે શીર્ક કેવી ખરાબ વસ્તુ છે અને કેવો મોટો ગુન્હો છે. પરંતુ ખ્યારની ખાતર આ બેવકુફ માતાઓ બધું કંઈ કરે છે. ચાર રસ્તાઓ પર બકરા બકરીઓ વગેરેનાં કાળજાંઓ અને મસ્તકો સુદાં રાખી પૂરેપૂરી મુશરીક બને છે. માટે યાદ રાખો કે, દરેક બીમારી માત્ર માણસ જાતના પોતાના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. ગમે તો વૃદ્ધ હોય કે જુવાન. વળી છોકરાંઓને તે બીમારી જેને વિરાદ કે સાસણી કહે છે તે તેના અવયવો કમજોર હોવાને લીધે ઘણું કરીને આ બીમારી થાય છે. પણ એનો સૌથી સરસ ઉપાય એ છે કે બીમારી થાય તે વખતે લાલ નામનાં પક્ષીના લોહીનાં કેટલાંક ટીપાં ગળામાં ટપકાવવાં અને બનતાં સુધી કબજાયાત થવા દેવી નહિ, લો, ત્યારે હવે તમારા ઘરતીકંપ અને મસાણ સર્વ વાતોનો ખુલાસો થઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

દિવસે બંને છોકરીઓએ વાતો સાંભળી તે રાત્રે સૂતી વખતે સૂતાં સૂતાં ભુત, પિશાચ વગેરેનો વિચાર મગજ પર ભમ્યાં કરતો હતો. નસીમાનો એવો નિયમ હતો કે, જ્યારે બંને છોકરીઓ સૂઈ જતી ત્યારે સારી રીતે તેમને જોઈ રજાઈ ઓઢાડીને પોતે સૂવા જતી, અને કેટલીક વખતે એવું પણ બનતું હતું કે કોઈપણ ચોપડી લઈને વાંચવા મંડી જતી. આજે પણ તે સૂતી સૂતી પડી રહી હતી, ત્યારે વાંચતાં વાંચતાં આંખ લાગી ગઈ. તે વખતે રાખીયાંએ સૂતાં સૂતાં નસકોરાં વગાડવા માંડ્યા. તે એવા જોરથી કે તેની પાસે હાજરાં સૂતી હતી તે પણ જાગી ઉઠી. ખીતાં ખીતાં તેણીએ લાલીને જગાડી અને કહ્યું કે સાલીજી ખુદાને વાસ્તે જરા ઉઠો અને જુઓકે બાપડી રાખીયાં કેવી ખરાબ રીતે સ્વપ્નામાં ખીધી છે કે બોલી શકી નહિ. નસીમા ઉઠી. આવીને જોઈ પાચું બદલાવી નાંખાવ્યું. અને ત્યારપછી રાખીયાંને જગાડી તો તેનું શરીર ધ્રુજતું હતું. તે ઉઠીને ઉભી તો થઈ, પરંતુ બીક તેના મનમાં એવી પેસી ગઈ હતી કે કંઈ બોલવાનો ઇરાદો કરે કે બીજું નીકળી જાય. નસીમાએ પાણી પાચું. અને દીલાસો આપ્યો તો કહેવા લાગી કે સાલીજી હમણાં તો તમારી પાસે મને સૂવાડો, સવારે આ ઘરને છોડી દેવાની તજવીજ કરો, કારણકે આ ઘરમાં કાંઈ છે. મેં જે કંઈ જોયું છે તે સવાર પડતાં કહીશ. પણ આ વખતે તો જો તમે મને મારી નાખશો તોપણ મારી જીલ કદી ઉપડી શકશો નહિ. પણ ખુદાને માટે આ ઘરને સવારેજ છોડીદો. રાખીયાંના આ આગ્રહ કરવા પર નસીમાએ મોં મલકાવીને કહ્યું:—

“ ઠીક હું તમારી સાથે સૂઈ રહીશ અને કાલેજ ઘર બદલી નાખીશું તમે બીજું થોડું પાણી પીઓ અને પાન ખાઓ તો તમારી તબીબત જરા સુધારી જશે.”

આશરે અરધો કલાક આ બનાવને થઈ ગયો ત્યારે રાખી-યાંએ કહ્યું લાલીજી, મેં એવું ખરાબ સ્વપ્ન જોયું કે, એક માણસ લાંબો, કઠાવર, કાળો મોટા મોટા દાંત વાળો, લાંબા લાંબા પગવાળો, મારી પાસે આવી માથે ચઢી બેઠો. ઘણા ધક્કાઓ માર્યા છતાં પણ તે ખસ્યો નહિ. તમે મને જગાડી તે ઘણું સાડું થયું; નહિતર તેણે મને ખાઈ જવા માટે મોઢું વિકાસ્યું હતું. એના દાંત એવા હતા કે મોટા સાવજને પણ નહિ હોય. લાલીજી મને તો ખુદાએજ તે વખતે બચાવી.

હાજરાં—હાં, લાલીજી ! ખુદા વાસ્તે આ ઘરને મૂકી દો. કારણ કે મેં પણ કેટલીક વાર આવાંજ ખરાબ સ્વપ્નાંઓ જોયાં છે. એક વખતે મારી પણ એવીજ સ્થિતિ થઈ કે બીકને લીધે આખી રાત ઉંઘ ન આવી. કેમકે મેં એક કાળો સીદી સ્વપ્નામાં જોયો હતો. હમણાં પણ આવો વિચાર જ્યારે આવી જાય છે ત્યારે ઘ્રુણ ઉડું છું. ઝડીર કહેતો કે આ ચોરડામાં એક સૈયદ સાહેબની કબર હતી પણ સરકારે હમણાં તેને પડાવી નાખી છે. નહિતર અહીં દરેક ગુરૂવારે ગાન તાન થતું હતું અને સવારે કોઈપણ જોવામાં આવતું નહિ.

રાખીયાં—જે મુગલાણી હિસ્સો લઈને આવી હતી તેણે પણ મને કહ્યું હતું કે અહીં એક સૈયદ સાહેબની કબર છે. માટે કોઈપણ જાતનું અઘટિત કામ કરશો નહિ, નહિતર આખી ઉમર ગુમાવી બેસશો અને પસ્તાવો કરવો પડશે.

નસીમા—સાબાશ ! ગાંડી છોકરીઓ ! સાબાશ ! અરે લાગ્યશાળી છોકરીઓ ! એટલું તો દેખાડી આપો કે જ્યારથી દુનિયાં પેદા થઈ છે ત્યારથી આજ દિવસ સુધી કેટલાં માણસો પેદા થઈને મરી ગયાં. તો આ સંખ્યાબંધ બોળીઆંઓ કોઈપણ ઠેકાણે જરૂર દબાઈને ચાલી ગયાં હશે. તો છેવટે તમારી જમીન જે આટલી મોટી છે તે ક્યાં સુધી તેઓને પૂરી પડી શકે અને કઈ એવી જગ્યા હશે કે જ્યાં કોઈ આત્મા નીકળીને ગયો ન હોય.

કોઈ જગ્યાએ આત્મા પેદા થયો અને કોઈ બીજી જગ્યાએ ચાલ્યો ગયો અને કોઈ જગ્યાએ દબાઈ ગયો. પણ જ્યારે એ દરેક ઠેકાણે છે તો ત્યારે જો અહીં કબર હોય તો તેમાં શું હરકત હતી ? શું તમે જોતાં નથી કે, આગગાડીના રસ્તામાં લાખો કબરો આવીને ખરબાદ થઈ ગઈ ? જો પેલાં ખોળીઆંઓ કાંઈક હતાં તો તેમની છાતીપર આગગાડી લાખો મણનો બોલો લઈને જાય છે અને તેને કાંઈપણ થતું નથી. પાંડવ અને કૌરવની લડાઈમાં સ્થાનેશ્વરના મેદાનમાં લોહીની નદીઓ વહી હતી, કેટલા બધા આત્માઓ ત્યાં નીકળી ગયા, પરંતુ હમણાં કંઈ રહ્યું નથી. બહાલી દીકરીઓ, એવી જગ્યા તો તમને આખી પૃથ્વીપર ભાગ્યેજ મળી શકશે કે જ્યાં કોઈ કબર નહોતી. ત્યારે આ વહેમ તમારા દિલમાં કેવી રીતે આવ્યો. ખરેખરી હકીકત એ છે કે જે વાતો તમારી રૂબરૂ થાય છે, જે વહેમો તમારા મનમાં આવે છે, જે વિચારો તમારી પાસે હોય છે તે સઘળા કેટલીક વાર મગજમાં ઘુમી સૂઈ ગયા પછી સ્વપ્નાના રૂપમાં આવે છે. તમે સ્વપ્નામાં તો મોટી મોટી ચીજો જોઈ શકો છો; પરંતુ એવી ચીજો ભાગ્યેજ તમારી આંખથી જોતાં હશે કે જે ચીજો કદી તમે જોઈ નહોતી અથવા તો તમારા વિચારમાં પણ કદી ન આવી હોય ? તેટલા માટે સ્વપ્નાને ખરી વાત સમજી લેવી એ મોટી ભૂલ છે. હાં, ખુદાના સાચા બંદાઓ, જેઓને સ્વપ્નામાં બશારતો મળી કે જેઓનાં સ્વપ્નાં તદ્દન ખરાં પડતાં હતાં તેમનો આ વાતમાં સમાવેશ થતો નથી પણ આપણા ગુન્હેગાર લોકોનાં સ્વપ્નાં શા હિસાબમાં ? મનની અસરને લીધે આ પરિણામ થાય છે. સૂવા વખતે મન દબાઈ જાય છે તેથી તેની ગતિપર મોટી અસર થાય છે. અને એવી ભયાનક શીકલો અને સ્વપ્નાંઓ નજરે પડે છે. હાજરાં બેગમ ! સૌથી પહેલાં મેં રાખીયાંનો હાથ તેના અંતઃકરણ પરથી ઉપાડી લીધો હતો એ તમે જોયું નથી ? હાથ ઉપાડ્યા પછી જેટલો બોલો માલૂમ પડતો હતો અને જેમાં તેણી દબાઈ ગઈ હતી તે નોખો પડી ગયો ત્યારે પાસું બદલ્યા પછી તરત ઉઠી. કોના ભુત અને કોનો ડર !

બાપડાં ઘરેને આ વાતો સાથે શો સંબંધ ? શું માણસજાતથી કોઈ મોટી જોરાવર ચીજ દુનિયામાં છે ? જેઓએ હાથી, વાઘ સુદ્ધાંને પોતાના કબજામાં કરી લીધાં, વહેતા ઝરાઓને અટકાવ્યા, નદીઓની દિશા બદલી નાખી, મોટા મોટા પહાડો જે જમીનની છાતીપર પગ ખોડી ઉભા હતા તેમને પણ તોડી નાખ્યા, અવાજે ઉત્પન્ન કર્યા, હવાને પોતાના કબજામાં લીધી, આકાશપર ઉડ્યા, તમારાં આમોદ્દેન, એરોદ્દેન, વગેરે વગેરેની સાબિતીઓ મોબુદ છે. ત્યારે દેખાડી આપો કે માણસથી જોરાવર બીજી કંઈ ચીજ છે ? પણ માત્ર અછલનોજ ફેર છે બીજું કંઈ નથી. માણસની પાસે અછલ એક એવી જોરાવર શક્તિ છે કે જેની સરખામણી કોઈ કરી શકતો નથી. તમે તો લણેલ ગણેલ થઈને આવા વહે-મોમાં સપડાઈ જાઓ ! વાહ ! વાહ ! નાનપણથીજ તમારે સ્વભાવ બીકણ, તમારાં અંતઃકરણ નરમ છે તેથી તમે બીઓછો. નહિતર અંગ્રેજોનાં છોકરાંઓને શું સાંજના વખતે બગીચાઓમાં અને જંગલોમાં ઝાડો હેઠળ અને દરિયાના કિનારાપર જોયાં નથી ? શું એમને કોઈ વસ્તુ હેરાન કરતી નથી ? ન એમને નજર લાગે કે ન છાંયો પડે. તે કેવાં મોટાં મોટાં કામો કરે છે તે તમે જુઓછો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

આ પણ દેશમાં બાઉ અને હાઉ એ બે ચીજો એવી જુલમગાર છે કે, બેવકુફ સ્ત્રીઓ માત્ર પોતાના આરામ ખાતર કે કોઈપણ રીતે બાળક સૂએ. એટલા માટે પહેલાંથીજ એવી રીતે બીવડાવીને નાહિંમતવાન બનાવે છે. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના બાળકને અપ્રીણ કે બીજી કેફી વસ્તુ આપે છે કે બાળક બેશુદ્ધ થઈ પડ્યું રહે અને પોતાને કાંઈપણ ઇન્જા આપે નહિ. પણ બાળકો મોટાં થાય ત્યારે અપ્રીણની અસરથી આગસુ અને સુસ્ત

થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ કેટલી વાર અફીણ ન મળે તો બીમાર થઈ જાય છે. ઘણી વખતે એવું બને છે કે અફીણની દાખડી માએ બેઠરકારીથી કોઈ જગ્યાએ મૂકી દીધી અને બાળકે તે લઈ ઉઘાડી અફીણનો ગાંગડો મોંમાં મૂકી દીધો. મા તો બીલકુલ જાણતી નથી પણ બાળક સૂઈ રહ્યો એવી રીતે કે ફરીથી ઉઠવાનું નામજ ન લીધું.

તમે પણ દુનિયામાં મા બનશો તેથી હું તમને સમજાવું છું કે, છોકરાંઓની પરવરશી અને ઘરની કેળવણી એ બે જુદી જુદી ચીજો છે ઘર કેળવણી એ ઘણું અઘરું કામ છે વળી પરવરશી એથી ઓછું અઘરું નથી. ઘણી ખરી માતાઓ માત્ર પરવરશીમાં ભૂલ કરવાથી છોકરાંઓને નાસ્તિત્વના મુલકમાં પહોંચાડે છે. સાધારણ રીતે તેમનાં બાળકો જ્યારે રડે છે ત્યારે તેઓ એવું માની લે છે કે તે ભૂખ્યાં છે તેથી દૂધ માટે રડે છે પણ આ વાત ખોટી છે તેઓ કોઈ કોઈ વખત ઇજાને લીધે પણ રડે છે. અને પરિણામ એથી જુદું આવે છે. ધારે કે એમના પેટમાં દુઃખાવો છે તેથી પગ સંકોચી લે છે. એ એની ખરેખરી ઓળખાણ છે. એથી ઉલટું મા તે ઉપર દૂધ પાતી જાય છે. બીમારીનું ખરું કારણ દૂધ હતું. તેથી બીમારી વધતી ચાલે! બાળકમાં એટલું જોર હોતું નથી કે, તેઓ પોતાની ઇજા જાહેર કરી શકે, પણ તેમનું બળ ચાલે તેટલું તેઓ કરે છે. જો અંદરની કોઈ ઇજાને લીધે દુઃખાવો હોય તો જરૂર બાળકો પોતાનો હાથ તે જગ્યા સુધી ન પહોંચી શકે તોપણ તે તરફ લઈ જશે. આ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે શરીરના કોઈ ભાગમાં ઇજા છે. પણ એમ ન કરવું કે રડતાની વારમાંજ દૂધ પાઈ સૂવાડવાની કોશીશ કરવી.

જ્યારે બાળકો જરા પણ હાથ લાંબો કરવાને કે કોઈ ચીજ ઉપાડી મોંમાં મૂકવાને લાયક થાય ત્યારે માતાઓએ આટલી સંભાળ લેવી જોઈએ કે તે તેમની આગળ કોઈ નુકસાનકારક ચીજ પડી રહે નહિ. મારી એક માંશી હતી. એમને ઘણું છોક-

સાંભાળી માત્ર એકજ છોકરો રહ્યો હતો. તે બાળક એવો હતો કે રસ્તે જનારને પણ ખ્યાર ઉમ્મન થાય. જેમ તેમ કરતાં તે નવદસ મહીનાનો થયો. મા અને બાપ બેઉ તેના પર મરતાં હતાં. હમણાં એવું બન્યું કે, માએ રૂપિયો વટાવી પૈસા દાબડીમાં મૂકી કંઈ કામ સાડા બહાર ગઈ. છોકરો રમ્યાં કરતો હતો. એટલામાં તેણે પૈસો ઉપાડી પોતાના મોઢામાં રાખી લીધો. તે પૈસો ગળામાં જઈ ફસાયો તેથી છોકરો આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગયો. તેણે પૈસો કાઢવાની ઘણી કોશીશ કરી પરંતુ નીકળ્યો નહિ ત્યારે તેને એકદમ દવાખાને લઈ ગયા ત્યાં પણ પૈસો નીકળ્યો નહીં ત્યારે તેઓએ કાપફૂપ કર્યું. પણ તેઓ ફતેહસંદ થયા નહિ. પૈસો પેટમાં જતો રહ્યો સોળ સત્તર દિવસ પછી પૈસાએ પોતાનું રૂપ દેખાડ્યું. હજારો ઉપાયો કર્યા પરંતુ કંઈ વળ્યું નહિ. માની સહેજ ભૂલથી આઠ દસ મહીનાનો છોકરો મોતને જઈ મળ્યો. વળી મગફળીનું ફેતરૂં એવુંજ રૂપ લાવે છે. એક વખતે ફેતરૂં ગળામાં અટકી એવું શીતુર મચાવ્યું કે તે છોકરાનો માને હાથે જીવ ગયો. માટે બાઈઓ ! યાદ રાખો કે જીલ વગરના નિર્દોષ બાળકોને કુદરતે તમને સોંપ્યાં છે તો તમારી ફરજ છે કે, આ સોંપેલી ચીજની પરવરશી સારી રીતે થાય અને એમના મોત માટે તમે જાખમદાર છો. બાળકનો મોતનો એ અર્થ નથી કે માએ રડી ફૂટી ધીરજ રાખી લીધી. એટલુંજ નહિ બદકે એની પરવરશીમાં એવી ભૂલ થાય કે જેનું પરિણામ મોતમાં આવે. અથવા એની આદતો, ચાલચલાણ, રીતભાતો વગેરે બગડી જાય. એ સર્વની જોખમદારી માને માથે છે. બાળકને માથે જીમેદારી નથી. એટલુંજ નહિ બદકે તેણીને તે વિષે ખુદાને ત્યાં જવાબ આપવો પડશે. માટે સમજી રાખો કે બાળકનું પેદા થવું એ કાંઈ હીંગલા હીંગલીઓના ખેલ નથી. બદકે માપર એક એવી જોખમદારી છે કે થોડી પણ બેઠકારીથી દીન અને દુનિયાં બંને બરબાદ થાય છે. એની તાંદુરસ્તી સાંચવવી, એની આદતો સારી રાખવી અને બાળકોને લાયક કરવાં એ માનું કામ છે. વળી માની ફરજ છે

કે તે પોતાનાં બાળકોને પાળીપોષી ઘોટાં કરી મનુષ્યની નસલમાં વધારો કરી આપે તો તેણીએ કુદરતના કામને સંપૂર્ણ કર્યું કહેવાય. માટે જાહેનો ! આ વાતો તમારા કાનમાં રાખી લો. ખુદા જાણે જ્યારે તમે માતા થશો તે વખતે હું હોઉં કે ન હોઉં, પરંતુ હું એટલુંજ ઈચ્છું છું કે આ વાતો તમારા કાનમાં પડેલી રહે.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નસીમાને પલવલમાં રહેતાં, વરસ કરતાં વધારે વખત થયો હતો. છોકરો પણ ખુદાના હુકમથી ઘુંટણીએ ચાલતો હતો. બંને ફાઇઓ અને ત્રીજા મા આ નાના બાળકપર મરી પડતાં હતાં. ખરૂં પૂછો તો તે બાળક તાજુબ પમાડે એવી વાતો કરતો હતો કે સઘળાં એનાપર મરી પડતાં હતાં. કહેવાને તો કસીમ સરકારી કામોમાંજ મચ્યો રહેતો હતો. પરંતુ સાચી હકીકત એ હતી કે તેને જરા પુરસદ મળતી તો તેને જોખામાં લઈ સાંજના વખતે દરરોજ ફરવા જતો. તેથી ઓળખાણ પીછાણવાળાઓ તેની મશ્કરી પણ કરતા. પરંતુ તેની મહોબતમાં કાંઈ ફેર પડવા દેતો નહિ. વળી છોકરાને એવી ટેવ પડી ગઈ હતી કે સાંજ પડતાંજ તે બહાર જઈ બારણાં વચ્ચે પલંગપર કસીમની રાહ જોતો બેસતો. અને બાપ, બાપ, કહી રાડો પાડતો. કસીમએથી આવી બાપ લુગડાં ઉતારતો અને હિંદુસ્તાની જોડાની જોડ જે ખાસ ફરવા માટે રાખી હતી તે છોકરો ઉપાડી બાપની ઝાગળ ફંગોળી દેતો. નસીમ ખરેખર આખા ઘરનું એક રમકડું હતું. અને એનાપર બધાને જીવન આધાર હતો. જેમ જેમ એ ઉંમરે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ માબાપના લોહીમાં એને જોઈ વંધારો થતો હતો. બોલતાં શીખ્યો કે તરતજ માબાપ તેનાપર મરી પડવા લાગ્યાં. તે જરા પણ હઠ કરતો તો નસીમાથી વધારે કસીમ જોયેન થઈ જતો..

કોઈ વખતે એની આંખો દુઃખવા આવતી ત્યારે છોકરો કસીમ અને નસીમા બંનેને આખી શતનો ઉબગણ કરાવતો. એટલે સુધી કે આંખ પણ મીચવા હેતો નહિ. નસીમા તો મા હોવાને લીધે ગમે તેટલી મહેનત કરતી અને તેના આરામ માટે જે કંઈ કરતી તે ઓછું હતું; પરંતુ કસીમની અનહદ મહેનતનું પરિણામ એ આવ્યું કે નસીમા કરતાં પણ આપનો વધારે હંવાયો થઈ ગયો. રાત્રે પણ જ્યારે તે જાગી ઉઠતો ત્યારે આંખો બંધ કરી ગરદન નમાવી પાદરો ઉઠી આપને જઈ વળગતો અને સૂઈ રહેતો. એ આપના માથમાં જરાપણ દુઃખાવો થાય તો પોતાના નાનકડા નાળુક હાથો વડે માથું ઢાળતો. સવારમાં ઉઠી આપ મોઢું ધોઈ રહે કે તરત છોકરો દુવાલ લઈને દોડી જતો. છોકરાની આવી હીલચાલોને લીધે કસીમના મનમાં પણ તેનો સિદ્ધો ખેસી ગયો. એટલે સુધી કે છોકરાની મહાબતમાં પોતાની સ્ત્રીને પણ બૂલી જતો. કોઈ વખત નસીમ રડતો તો તરતજ કસીમ પોતાની સ્ત્રીને ઘરનાં સઘળાં કામકાજ મૂકી દઈ પહેલાં આ છોકરાને લઈ લો એમ કહેતો. નસીમની ત્રીજી વરસગાંઠ થયા પછી તરત કસીમની બહલી નસીરપુર થઈ. ખુદા જાણે અહીંની આખો હવાની અસર હતી કે અહીંના લોકોની લુચ્ચાઈ હતી કે સારા સારા વિદ્વાનો અને ઠાઠા માણસો પણ ઠોકર ખાઈ જતા હતા. કસીમ એક સીધો, સાદો, ભોખો અને ભલો માણસ હતો તેથી ત્યાંના લોકોની લુચ્ચાઈ શું સમજી શકે ? ત્યાં ગયા પછી ઘણા લોકો એને નોતરતાં અને છચોક ખુલ્લી રીતે નાચરંગમાં ભાગ લેવા લાગ્યો. સૌથી વધારે અચંખો પમાડે એવી વાત એ હતી કે તહેસીલદાર પોતે પણ એવીજ ચાલનો હતો. શરૂઆતમાં કસીમે દૂર રહેવા આહુ પરંતુ કસીમ તેના હાથ નીચેનો નોકર હતો તેથી ક્યાં સુધી દૂર રહી શકે ? આખરે તે ખુશીથી જતો કે જખરજસ્તીથી જતો પણ તેમાં ભાગ લેતો. અત્યાર સુધી કસીમ બધી વાતોથી અજાણ્યો હતો એટલે ઘર કે ઘરની હીવાલ, દિન કે રાત હોય પણ જિંદગીનો તમામ આધાર માત્ર સ્ત્રી અને છોકરા

ઉપર હતો. હમણાં જોયું તો દુનિયાના રંગો જુદાજ નજરે પડ્યા. હવે દુનિયા જુદી જુદી મોહક ચીજોથી જુદી જુદી તરેહના મોજ-શોખથી નવી નવી જાતના મેવા અને ફળોથી ભરેલ હીંદી. આ જોઈ કસીમની આંખો લલચાણી, નહારા અને પાપી વિચારો મનમાં ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા. તે હજારો કોશીશો કરતો કે આખરમાં ફેર પડે નહિ. પરંતુ એનો શો ઉપાય કરવો ? ન તો ઘરમાં મન થાંટે છે ન તો કચેરીમાં. વળી સ્ત્રી પણ એને ઝેર જેવી લાગતી. તથા છોકરો પણ દુશ્મન જેવો લાગતો. પહેલાં તો આવી જાતની સોખતોથી તે અલાવ ધરાવતો હતો; પણ હમણાં એ બાબત તરફ એનું મન ઢળી ગયું. કચેરીના ૬ કલાકો કેદખાના જેવા માલૂમ પડવા લાગ્યા કચેરીમાંથી રજા મળતાં તરત તેજ જગ્યાએ તે પહોંચી જતો. દૂકમાં કહીએ તો રાત દિવસના ૨૪ કલાક-માંથી માત્ર ઘડી કે અરધી ઘડી માટે ઉભો ઉભો ઘેર આવતો. તે એવો બગડી ગયો કે તેના મિજાજમાં ગુસ્સો, મનમાં કપટ, આંખમાં અદેખાઈ, ચહેરાપર કરચલી દેખાતી. ઘરમાં ઉંઘી સીધી એકાદ વાત કરીને દિવાનખાનામાં જઈ પડ્યો રહેતો. અને કોઈને અંદર આવવાનો હુકમ ન હતો કે ત્યાં જઈ શકે. ભલે ! નસીમા કુળવાન અને દીર્ઘદષ્ટિવાળી સ્ત્રી હતી. તેણીએ કસીમની મહોબતપરનો જરા પણ ભરોસો રાખ્યો નહોતો. તે જાણતી હતી કે આ તો વટોળીઆના આંખા છે તેથી એક જગ્યા રહેશે નહિ; પરંતુ અફસોસની વાત છે કે તે નિરપરાધી કોમળ બાળકપર સખ્ત આકૃત આવી પડી ! તે તો માના ખોળાને બદલે બાપનોજ ખોળો વધારે પસંદ કરતો હતો. પણ બાપની આવી બેહરકારીથી ફૂલ જેવા બાળકપર ઘણી સખ્ત અસર થઈ. તે રાત દિવસ બાપનુંજ નામ લેતો.—બાપા, બાપા, કહીને રહેતો. ત્રણ વરસનો બાળક ઘણી વાતો પોતાની સમજ પ્રમાણે સારી રીતે સમજી લેતો. વળી તે દિવાનખાનાને સારી રીતે જાણ-ખતો હતો તેથી તે પડતો આથડતો બાપની પાછળ જતો. પરંતુ તે નિષ્કુર બાપ તેની તરફ જરા ધ્યાન પણ કરતો નહિ.

ઘણીવાર એવું થયું છે કે તે બાપા, બાપા કહીને રડતો અને વળગતો એની પાછળ જતો, પણ તે નિર્દય બાપ તેનો હાથ પકડીને ઘરમાં મૂકી જતો; અને દિવાનખાનાને સાંકળ ઠંધે દેતો. ટૂંકામાં તે છોકરો બાપના ચહેરા સામે જોઈ રહેતો ને બાપની યાદ પોતાના મનમાંથી દૂર કરતો નહિ. નસીમા તેને ઘણી રીતે આમ તેમ વાતો કરી તેનું દિલ ખુશ કરતી અને સમજાવતી. પરંતુ બાપની યાદ તેના નાના દિલમાંથી થોડીવાર માટે પણ ભૂલી જતો નહિ. એક દિવસ રાત્રે અગિયાર વાગે નસીમા પોતાના બહાલા છોકરાને છાતી સાથે આંખી બેખબર સૂતી હતી એટલામાં બાપની હસી મશ્કરીના અવાજને લીધે નસીમની આંખ ઉઘડી ગઈ ત્યારે પાંધરો ઉઠી હસતો બાપની પાસે ચાલ્યો ગયો. જ્યારે કસીમ પોતાના નવા દોસ્તોની અધમ સંજાતિમાં મળ લેતો હતો ત્યારે છોકરાનું તે વખતનું જવું તેને ઘણું ખરાબ લાગ્યું. તેણે છોકરાને બેહાલ કરી બહાર કાઢ્યો કે જોનારાઓએ મોંમાં આંગળીઓ કરડી. છોકરાનો નિર્લજ્જતા કે મહોબત માની લો. તે બારણાંનાં બાંકાઓમાંથી ઉભો ઉભો ડોકીઆં કરતો હતો. અને મમતા ભરેલી રીતે બાપને બોલાવ્યા કરતો.

આવી રીતે એક માસ વીતી ગયો એ દરમિયાન કસીમની બાપને જહેનો લાઈ લાલીની રજા લઈ થોડા દિવસ માટે પોતાને વતન ગઈ. કસીમ, નસીમા અને તેનો છોકરો માત્ર ઘરમાં રહ્યાં.

ખુદાની વાતો ખુદા જાણે! પરંતુ એટલું તો અમે પણ જાણીએ છીએ કે વીસ પચીસ દિવસ સુધી બાપની આ કૃતા-પર નસીમના મનમાં કાંઈ ખાસ અસર થઈ નહિ. તે છોકરો ધીરજ અને સખુરીથી પોતાનું કામ કાઢતો એ કહેવું ખોટું નથી. એણે બાપની કૃતા કે જીલમગારનો જીલમ સારી રીતે સહન કર્યો અને ખમ્યો. પરંતુ વધારે વખત તે નાનો જીવ સહન કરી શક્યો નહિ. એક દિવસ કસીમ ઘરમાં આવ્યો કે તરતજ તે

છોકરો આપના પગમાં જઈ લારાયો. એવું અનુમાન થઈ શકે કે કદાચ નસીમાએ તે છોકરાને શીખવ્યું હોય. પણ એની મહોબત સાચી હતી તે મરી ગઈ અને આપણે મરવું છે. નસીમા શીખવે એવી સ્ત્રી નહોતી. કારણ કે તે એક એવી ફેધની લત્રીજી અને એક એવી ઉસ્તાનીની શિષ્ય હતી કે તે લાંઘણપર લાંઘણ વેઠી ઘરઘર ભીખ માગત પરંતુ કસીમ જેવા ધણીની નજરમાં હલકી પડત નહિ. પણ નસીમનું આ કામ તેના તરફનુંજ હતું. તેણે પોતાના આપના પગ પકડી લીધાં અને તેને જવા દીધો નહિ. પણ અફસોસની વાત છે કે તે કૂર મનના નિર્દય આપે એવી રીતે પગ છોડાવ્યા કે છોકરાના મોઢામાં પગની એડી વાગી તેથી તે ઢોહી ઢોહાણુ થઈ ગયો. તેણે તરફડીઆં માર્યાં કર્યાં; અને કસીમ પલકવારમાં ત્યાંથી પલાયન થઈ ગયો.

આ બનાવ બન્યા પછી ત્રીજે દિવસે નસીમાએ છોકરાને નહવડાવી માથામાં તેલ નાખ્યું તેના વાળ ઓળ્યા. એટલે એનો ચહેરો જોઈ એને વહાલ ઉપજ્યું; અને પોતાના ખોળામાં લઈ પોતાની છાતી સાથે દાખ્યો. તે વખતે તેની આંખમાંથી દડદડ આસુ પડવા લાગ્યાં. નસીમ માની આવી સ્થિતિ જોઈ એવો બેચેન થઈ ગયો કે પોતાના પહેરણથી માનાં આંસુ લુછવા લાગ્યો અને કહ્યું કે;—માતુશ્રી કેમ રડો છો ?

નસીમા—“ દીકરા હું રડતી નથી, ચાલો સૂઈ જઈએ. ”

નસીમ—“ માતુશ્રી ! હવે તો મારા આપા મને ખોળામાં લેતા નથી. કંઈ નહિ ! હું હવે મોટો થઈ જઈશ તો માને ખોળામાં લઈશ, આપને કદી લઈશ નહિ ! ”

નસીમાએ છોકરાની વાતપર દયામણુ ચહેરે મોં મલકાવ્યું. મારી રીતે છાતી સાથે ચાંપીને છોકરાને ચુમ્મન કર્યું, અને કહ્યું. ખુદ તમારી ઉમર લાંબી કરે ! તમે જીવતા રહો ! તો બધું કાંઈ છે. તે વખતે બપોર થયા હતા. નસીમા તેને લઈને પડી રહી એટલે છોકરો સૂઈ ગયો. જહોરની આંગ થઈ એટલે નમાજ

માટે ઉભી થઈ. નમાજ પડી છોકરાની પાસે આવી, જોયું તે તેનું શરીર ગરમ લાગ્યું અને કાળજી ધબકતું હતું. છોકરાને એવો સજ્જતા તાવ ચઢ્યો કે ખુદ પનાહમાં રાખે ! ઈશા સુધી તે નિરપરાધી છોકરો ચણા માફક ભુંજી રહ્યો હતો ! એવડું મોટું ઘર તેમાં વળી મા દીકરો બેજ ! દાસી પણ ચાલી ગઈ હતી, અને નસીમા પોતાના વ્હાલા છોકરાને પોતાની ગોદમાં લઈ પડી હતી. જ્યારે દિવસની એની વાતો યાદ આવી ત્યારે હૃદય પર તીવ્ર વરસ્યાં. હરઘડીએ તે જોતી હતી કે કદાચ તાવ નરમ પડ્યો હોય. પરંતુ તેનું શરીર લાડ ભુંજી લાડ જેવું લાગતું હતું. આજે કસીમ કોઈ ખાસ જલસામાં રોકાયો હતો. તે નિરપરાધી છોકરો, જીલમગાર બાપને તાવની હાલતમાં સ્વપ્નામાં જોઈ રહ્યો હતો. એકાએક આંખ ઉઘડી ગઈ. બાપા, બાપા કહી માને બાઝી પડ્યો. અને પાછી આંખો ચીરીને જોયું. માએ ગમે તેટલો ખ્યાર દેખાડ્યો તોપણ તે રડતો રડતો બોળામાંથી ઉતરી પડ્યો, અને દિવાનખાના તરફ ચાલ્યો. નસીમાએ છોકરાને ઝાલવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહિ. પરંતુ તેણીનું દિલ માનતું નહતું કે એને અટકાવે. તે દિવાનખાનાના બારણા પાસે ગયો અને બાપને બોલાવતો રહ્યો. નસીમાએ ગમે તેટલું કહ્યું કે દીકરા હમણાં આવ્યા નથી. પરંતુ તે વળગી રહ્યો હતો, અને કહ્યા કરતો હતો કે મારા બાપા તો અંદર સૂતા છે અને બારણું બંધ કર્યું છે. નસીમાએ છોકરાને બોળામાં લઈ લીધો તે વખતે આસમાન પર કાળી ઘટા છવાઈ ગઈ હતી. પવન ઘણા જોરથી ફૂંકતો હતો. છોકરાને લઈને અંદરની એસરીમાં આવી. પછી મોં ઉપર મોં રાખી ખ્યાર કર્યો, દાખ્યો, ગળામાં હાથ નાખ્યા અને તેના નાનકડા હાથ છાતી પર મૂક્યા અને રડીને કહ્યું:—“ હે સાચા ધણી ! મુસીબતમાં સપડાયલો નસીમાનો ખ્યારો છોકરો—જે તારી અનામત છે તે તરફ નજર ફેંક, અરે બંને. દુનિયાના ધણી ! મારા જેવી કમનસીબ પર ક્યા કર, અરે સાચા ધણી ! દુઃખીયારીનો ખ્યારો છોકરો—જેની ઉમેદ દિલનો દીવા છે.” એમ કહેતી હતી એટલામાં નસીમ

ફરીથી ઉઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો. “ માતુશ્રી મૂંઝે. મારા બાપ તો પણે ઉભા છે તો તેમને બોલાવો. ”

નસીમાની પાસે આનો કાંઈ જવાબ નહતો. આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી જતી હતી. કદી એને છાતી સાથે ઘાંપતી અને કદી એની હઠપર છોડી દેતી, ત્રણ વાગી ચૂક્યા હતા. તાવ જરા પણ ઉતર્યો નહોતો. ચાર વરસનો પરવરશ કરેલો છોકરો આજે માના હાથમાં છે. વરસાદ ઘણા જોરથી વરસતો હતો. અને આવા મોટા ઘરમાં એક કમનસીબ મા પોતાના અંતઃકરણના કકડાને લઈ બેઠી હતી. તે માથાપર હાથ ફેરવતી હતી. પગપર ખ્યાર કરતી શોરબકોર કરતી રડતી હતી, તે વખતે છોકરાએ પાણી માગ્યું. રાતનો વખત હતો. તે ગોઠમાં લઈ બારણાં આગળ આવી એટલા માટે કે કોઈની પાસે શરબત મંગાવી નિરપરાધીનું ગળું ભીજવે. પરંતુ સડકપર સુનકાર હતું. તરતજ પાછી આવી અને આટલું કહી પાણી પાડ્યું. “ કાળજના કકડા તને શરબત પણ નસીબ ન થયું ” આ શબ્દોએ નસીમના ઉપર એવી કોઈ અસર કરી કે તે ઉભો થયો. મા રહ્યા કરતી હતી. તેણે તેણીને ખ્યાર કર્યો અને કહ્યું—“ માતુશ્રી, તમે રડો નહિ. હું તો સારો થઈ જઈશ. માતુશ્રી હવે તો તાવ ઉતરવા માંડે છે. ”

એકાએક પાસેના ઘરપર વિજળી પડી—જેણે નસીમાના આખા શરીરમાં આગ સળગાવી. હેતને લીધે તે છોકરાના પગપર પડી ગઈ અને કહ્યું—“ વારી જાઉં, વારી જાઉં, હું રડતી નથી, હું રડતી નથી. હાં, દીકરા, હવે તાવ ઉતરવા માંડ્યો છે. ”

નસીમા આટલુંજ કહેવા પામી હતી એટલામાં નસીમ પાંછા બેલાન થઈ ગયો: અને માતું મોઢું એના હોઠ ઉપર હતું એટલામાં તે એકાએક જાગ્યો અને કહ્યું—“ માતુશ્રી તેઓ આવ્યા, બાપા આવ્યા ! આવ્યા ! ”

નસીમાએ તંતુ ગમે તંતુ મન વાળ્યું તોપણ છોકરો શાન્ત પડ્યો નહિ. ઉભો થઈ જતો હતો, આમતેમ પડી જતો હતો,

માએ ખોળામાં લઈ લીધો. પડતાંજ આંખો બંધ કરી દીધી. બાપા, એવો અવાજ મોઢથી નીકળ્યો. પરંતુ પહેલી વખતના અવાજ-પરજ કમનસીબ માની નજર પોતાના બહાલા છોકરાના ચહેરાપર હતી. તેણે એક હેડકી ખાધી. આંખો માના ચહેરાપર અને જીભ બાપની યાદીમાં હતી. એટલામાં નસીમાના ખોળામાં તેનો ઉછર્યો પાછર્યો બહાલો છોકરો હમેશને માટે સૂઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

સીમનું મોત તે કમનસીબ માને એક એવો આકૃતનો નિપહાડ હતો કે જેણે તેની બાકી રહેલી જિંદગી કદાચી કરી નાખી. એકલી આખો દિવસ પડી રહેતી, જો વધારે બેચેન થઈ જતી તો રડતી અને વખતે કાળજામાં હુંક પણ નીકળતી. તેના અંતઃકરણમાં કારી ઘા લાગ્યો હતો. આંખોએ અંધારાં આવતાં મગજ ભમતું હતું, ગાંઠાની માફક આમતેમ ફરતી. કોઈપણ બુદ્ધિનો એવો બંદો નહતો કે તેની સાથે બે વાતો કરી, દીલાસો આપી, તેની દીલગીરી દૂર કરે. વળી કમનસીબ તે કમનસીબજ હતી. કેમકે કસીમનો તો ઠાઠજ જુદો હતો. એનું મન તો પોતાની સ્ત્રી અને છોકરા તરફથી કયારનુંએ ઉઠી ગયું હતું. તેથી આવા પિતા પ્રેમી પુત્રના મરણથી તેને દીલગીરી કે અફસોસ જરાપણ થયો નહિ, અને બે દિવસ પછી છોકરાનો વિચાર પણ તેને ન રહ્યો. પરંતુ હેતથી માએ નસીમ જેવા લાડકા બાળને પાળી પોપી ઉંડી કળ-રમાં સૂવાડી, પોતે જીવતી કળરમાં જઈ સૂતી. કોનું બાવું પીવું, કોનું ઉઠવું બેસવું, બંને ત્રણ ત્રણ દિવસો આવીજ રીતે વીતી જતા. ઘણી મહેનતે કાંઈ લઈ ખાવા બેસતી પણ પહેલોજ કોળીઓ ગોળી બંધાઈ જઈ ગળામાં રહી જતો. છોકરાની યાદ આવતાંજ ભૂખ કે તરસ બધાં ઉઠી જતાં. બારણાં પાસે જઈને ડોકીઆં કરતી, સડકપર ચારે બાજુ જોતી, મધમાખોની માફક ઘુરતી, પણ તેની

ચંદ્ર જેવી સૂરત નજરે પડતી નહિ. ચંદ્ર એના માથાપર પ્રકાશતો વાદળાંઓ એના માથાપર આવતાં, વરસાદનાં ફેરાં એના ખોળામાં પડતાં, ધુમસ શરીરપર પડતી; પરંતુ એના જાળકનો પડછાયો જોતી નહિ. ચંદ્ર સાથે વાતો કરતી, વાદળાંઓ સાથે ખેલતી, રડતી અને કહેતી—કાળાં કાળાં વાદળાંઓ ઘેરાઈને આવો, ચંદ્રને ચમકાવો, તારાઓને દીપાવો, ગર્જના કરો, વરસો, પાણી પાડો, વરસાદ વરસાવો, લાલપાલો ઉગાવો, ફૂલો ખીલાવો, ખેતરો પાણીથી ભરપૂર કરો, છોડવા ઉગાવો, પરંતુ અફસોસ, મારા બહાલા છોકરાની સૂરત ન દેખાડો ? ”

આસરે મહીના સુધી નસીમાની એજ હાલત રહી. ફેાઈને એની સ્થિતિનો પૂરેપૂરો અંદાજો હતો. જ્યારે તખીઅત વધારે બગડવા લાગી ત્યારે ફેાઈએ આ પ્રમાણે કાગળ લખ્યો:—
ખ્યારી નસીમા !

દીકરી, તમારી આફત અને સ્થિતિની હકીકત સાંભળી મને દીલગીરી અને અચંખો પણ થયો. હું જાણું છું કે, તમારી આંખોમાં આખી દુનિયા અંધારા જેવી લાગે છે. નસીમ જેવો લાલ, તમારો ખોળો ખાલી કરી ગયો, તમારું ઘર સૂતું કરી તમારી જિંદગીને પણ બરબાદ કરી ગયો. જેટલું તમે રડો તેટલું ઓછું છે, જેટલું તમે કરો તેટલું થોડું છે. પરંતુ દીકરી, આ જગતના દરેક પ્રાણી માત્રનું જન્મ ને મરણ એ કુદરતી ધર્મ છે. તમારો છોકરો દુનિયાર્થી જુદો નથી. મરી ગયો. કબરસ્તાનમાં જઈને જુઓ, એવી એવી લાખો કબરો દેખાશે. એ પણ કોઈના કાળજના કકડા છે. છાતીઓ ઉપર સૂતા, સીના ઉપર પડી રહેતા અને આજે કાળે કરી મટોડી નીચે દબાઈ પડેલા છે. જે હાથેથી એમના એવારણાં લીધાં તેજ હાથેથી ઉંઝી નિદ્રામાં સૂવાડી દીધા એનુંજ નામ દુનિયા છે. દુનિયા શરૂ થઈ ત્યારથી તે રિવાજ ચાલુ છે અને સદાકાળ ચાલુ રહેશે. એતો કુદરતનો બંદોબસ્ત છે, પૂરો થાય છે અને થશે, તમારા કે મારા અટકાવ્યાર્થી અટકી શકશે નહિ. નસીમ તમારી મિલકત નહોતો. તમારી પાસે જીવાની

અનામત હતી. જ્યાં સુધી મન થયું ત્યાં સુધી મૂકી, જ્યારે મન થયું ત્યારે લઈ લીધી. તમે રહનાર કોણ ! એલાદ એક જિંદગીનું કળ છે. પરંતુ ઘણીજ થોડી માતાઓ હશે કે જે આ પીડાથી દૂર રહી હોય ? શું ઝાડનાં બધાં ફળો માળીનીજ મિલકત છે ? નહિ, નહિ, એમાંના કેટલાંક કાચાં ખરી પડે છે કેટલાંક પક્ષીઓ ખાઈ જાય છે. કેટલાંક બરબાદ થઈ જાય છે. તમે હમણાં દુનિયામાં શું જોયું છે ! આ મનુષ્યની જિંદગીની ચડતીપડતી છે. સુખ દુઃખ એ દુનિયાના ધર્મ ન હોત તો માણસ ખુદાને ભૂલેચૂકે પણ યાદ ન કરત ! ખુદા એવાજ વખતમાં યાદ આવે છે અને આવાજ વખતપર એનાથી મદદ મળે છે. તમે આ આકૃતથી ગલગાઈ ગયાં—જે ખરેખરી રીતે મુસીબત નથી. તમે મુસલમાન છો, કુરાન અને હદીસ તમારું ઇમાન છે, શું તમે જાણતા નથી કે આપણા પેગમ્બર સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે નાના નાના બેગુનહેગારો કયામતના મેદાનમાં માળાપનો છુટકારો કરાવશે ? દુનિયામાં સારી કે ખુરી બધા ઉપર ગુજરી જાય છે, અને ગુજરી જશે. આ બહાને નસીમ તમારે માટે આખેરતનું ભાતું અને છુટકારાનું કારણ થઈ પડ્યો. ખરેખર મહાભારત કામ તો ત્યાંનું છે. આ તો રૂપેરી ઘોળા ચળકાટ અને કીમીયાના દેખાવો છે. શું તમને ત્યાં જવું નથી ? તે વખત પણ આવી પહોંચ્યો છે એમ જાણજો હો ? માત્ર આંખો બંધ થાય એટલી વાર છે. આ રાત્રિ કોઈ અસુક દમમાં પસાર થઈ જશે, અને મુસાફરી શરૂ થશે, કેવી સખત મંજલ અને કઠણ રસ્તો છે ! જ્યાં માણસ જાત કે આદમ નથી, કોઈ સાથી કે સોબતી નથી, ન તો સાહેલીઓ છે, ન તો મિત્ર છે માત્ર, પોત પોતાના અમલ અને કૃત્યો કામ આવશે. નસીમા બેગમ ! તે વખત કોણ મદદ કરશે ? દીલગીરી અને નાઉમેદીથી ચારે બાજુ તરફ જોશો પણ કોઈ સૂરત નજરે પડશે નહિ. માત્ર એક મોટો વિશાળ દરબાર અને એક જબરજસ્ત હાકેમ, હકુમતના તાજપર હશે. તો એક લાચાર માણસ કે બંદાની શી હકીકત ! નસીમા, આવા નાબુક વખતે

મારા જેવી મરી પડનાર ફેદ અને પરેજગાર જેવા ગમ ખાનારો બાપ આકૃતમાં સપડાશે હાં ! તે વખતે એક બાળક દોડી આવી તમારી સાથે ભેટી જશે; અને તમારો હાથ પકડી સ્વર્ગમાં લઈ જશે. તે કોણ ? તમારો ખ્યારો છોકરો નસીમ હશે. તમે અગાઉથી તમારે માટે એક વસ્તુ મોકલી આપી કે જે કંઈયે વખતમાં તમારે કામ આવશે. પરંતુ આજે તમે તમારા આંસુ-ઓથી આ કૂલને પાયમાલ કરો છો ? આ કરતાં વધારે બૂલ કે મોટી મુશ્કેલી કે વધારે મોટી બેવકુફી કંઈ હશે. ?

મેં કસીમની હકીકત પણ સાંભળી. તે સમજદાર માણસ છે. જે વ્યાજબી લાગે છે તે કરે છે. તમે શા માટે દીલગીર થાઓ છો ? એમને આ ક્ષણભંગુર દુનિયાની ખુશી લઈ લેવા દો- એમને નસીમનો સાદ ખરાબ લાગતો હતો. હવે આ અવાજ એમના કાનમાં આવશે નહિ. દુનિયાની સઘળી ખૂબીઓ એમના માટે છે. આજે તેઓ નાયબ તહેસીલદાર છે. કાલે તહેસીલદાર અને પછી ડેપુટી કલેક્ટર થશે; પરંતુ કાળજીના કકડા—નસીમનાં હાડકાં—ઓગળી માટી સાથે મળી જશે. તે બાપના અવાજને તરસતો હતો અને ચહેરો જોવાને આતુર હતો, તે બાપના ઘરથી આવ્યો ગયો ! તે બાપનો આશિક હતો ! અને ત્યાં પણ બાપને છોડશે નહિ ! તે વખતે કસીમને માલૂમ પડશે કે મેં શું કીધું ? તમને ખુદા બંને વખતે બાવાનું આપે છે તો આખરૂંથી એક ખૂણે બેસી રહો. પહેરવાને લુગડાં, રાંધવાને દાસી, વગેરે તમારી પાસે છે. ધણીનો આભાર માનો અને તેને આશીર્વાદ આપો કે, ખુદા એને સારે રસ્તે ચલાવે. ખુદાના ધણા બંદા તમારા કરતાં ખરાબ સ્થિતિમાં છે. એમના પર નજર કરો અને ખુદાનો આભાર માનો. મોટા મોટા માબાપની દીકરીઓ મોટાં મોટાં દુઃખો રહે છે અને બાપદાદાની લાજ જાળવી રાખે છે. પરેજગાર જેવા બાપની આખરૂં અને ખુદાથી ડરનાર એવા દાદાની કીર્તિ તમારામાં છે. એમનું લોહી તમારી નસોમાં દોડી રહ્યું છે. નસીમા બેગમ, તે કામ કરશે નહિ કે કાલે બાપદાદાથી શરમાવું પડે ! તે મરી ગયા પણ

તેમનું નામ અમર છે, તેમની આખરૂં અને મોટાઈ તમારા હાથમાં છે. દીકરી, મુસીબત સહન કરો. વિપત્તિઓને દૃઢતાથી અને ઈર્ષ્યાઓને હિંમતથી ખમો. અને મારી આ વાત લખી રાખજો કે—કસીમના નવા નવા હોસ્તો શ્રાવણ માસની ચકલીઓ જેવા છે, થોડા દિવસમાં ઉડી જશે, ઘર તેજ રહેશે અને તમે પણ તેજ હશો. એવું ન થાય કે તે વખતે કંઈ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે. અજમાયશનો એજ વખત છે. તો પહેલાંથી વધારે તાબેદારી ઉઠાવો અને દેખાડી આપો કે કુળવાન સ્ત્રીઓ (વહુઓ) મુસીબતમાં સોના જેવી અને સખતીમાં હીરા જેવી ચમકે છે. આ દિવસો હમેશાં રહેવાવાળા નથી. વખત પોતે કસીમની આંખો ઉઘડાવશે. તેઓ પોતાનાં કૃત્યોપર રડશે, એમનું મન શરમાશે, એમની નજરો નીચી થશે, એમની આંખોમાં પાણી આવશે, અને એમનો શેતાન ગલરાવશે; પરંતુ ખરીવાત એ છે કે, તમારું અંતઃકરણ ખુશી, તમારી નજર ઉંચી અને તમારી આંખો સંતોષી થશે. દુનિયાના ફેંસલાનો વખત તેજ હશે. અને માત્ર તમારાં બંનેનાં દિલો તે વખતે મુનસીફ થશે. નસીમા બેગમ ! એવું ન થાય કે ઘણીની આગળ તમારી નજર નીચી થાય !

કસીમને મારી તરફથી ઘણું ઘણું કરીને દુઆ સલામ કહેજો.

લિ.

દુઆગો

તમારી ફાઇ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ઈનો કાગળ મલતાંજ એણે વાંચ્યો. કાગળ હતો કે ગજબ ! તેમાં પૂરેપૂરી હકીકતનો ચિતાર ચિત્રેલો હતો—તેમાં ભવિષ્યની સાચી અગમચેતીઓ વર્ણવેલી હતી. અક્ષરે અક્ષર કાળજામાં ચોંટતો હતો—અંતઃકરણ ભેદી આરપાર નીકળી જતો હતો ! પોતાની નહારી અને કઢરૂંપી સૂરત તુરત માલૂમ પડી. પોતે

આવો હોવા છતાં પણ એ અમૂલ્ય શિખામણે બહુઈ અસર કરી ! લાચાર બની રા્યો ! રૂઢન ખાળી શક્યો નહિ અને મોટેથી રાઈ પડ્યો ! પોતાના સદ્ગુણે જાગ્યા. વિચાર કર્યો કે મારા કરતાં વધારે કપટી કોણ હશે-જેણે આવી પત્નીને લોહીનાં આંસુ પડાવ્યાં. ફાઈએ જે વખત તરફ ઇસારો કર્યો હતો તે આંખો સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો ! એવેન થઈ કાગળ લઈ ઘરમાં આવ્યો. જોયું તો સ્ત્રી ખીચડી માટે ઇંડાં તળે છે. આથી તે ઘણાજ એવેન થઈ ગયો. વહુની સૂરત જોતાંજ પહેલાંની સઘળી વાતો યાદ આવી; અને તેજ ઘડીએ વિચાર આવ્યો કે, આ જીલમપર વહુએ કદી જરા પણ વાત જીલથી કાઢી નથી. નસીમાએ આવીને ઇંડાં તથા ઘીવાળી રોટલી માટે લોટ બાંધ્યો અને પાન બનાવી ઘણીના મોં આગળ રાખ્યાં. આ જોઈ તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. ગાંડાની માફક નસીમાના પગમાં પડી ગયો અને બોલ્યો:— “મ્હારો ગુન્હે! માફ કરો.” પોતાનો પતિ આવી રીતે એકાએક આદતથી ઉલટું, પગે પડવાથી નસીમા મનમાં ખીધી ! પહેલાં તો તે કાંઈ સમજી નહિ; પણ તેને રડતો જોઈ કાબુ ધરાવી શકી નહિ. પોતાની આંખોમાંથી પણ આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ઘણીનું માથું ઉપાડી હાથમાં લીધું અને તેના પગને હાથ અડાડી કહ્યું:—

“એ કામ તો માફ છે, તમાફ નથી. તમે ઘણી, હું દાસી, તમે હુકમ કરનારા, હું હુકમ ઉપાડનારી, તમે માથાના મુગટ, હું ચર્ણુરજ દાસી, તમે માલિક, હું ચાકરડી, મને ગુન્હેગાર કરશો નહિ. હું સાચું કહું છું, કે અત્યાર સુધી મ્હારી સમજમાં કશું આવતું નથી કે શી હકીકત છે. પણ તમે મારા પગ પર માથું મૂકી મારી જિંદગીને ડાઘ લગાડ્યો ! ખુદા મારો સાક્ષી છે ! હું અત્યાર સુધી અજાણી છું ! હું તો આ માથાપર માફ જીવન કુરબાન કરવા તૈયાર છું ! ખુદા આ મસ્તકને હમેશા ઉંચું રાખે ! એને લીધે માફ માન અને આ જિંદગીને લીધે માફ જીવતર છે ! તમારે બારણે મ્હારી પાલખી આવી છે.

અને આરપાંધ (જનાજો) જશે ! જીવતી રહું તો તમારી તાબેદારીમાં, અને મરું તો તમારી ચાકરીમાં ! તમારી સાથે ઇજત આજરૂથી મારી જિંદગી કાઢું અને તમારે હાથે જમીનમાં દફન થાઉં એજ મારી ઇચ્છા છે. બાપદાદાનો છાંયો મારા માથા ઉપરથી ઉપડી ગયો, લાઇઓ પણ નથી, સાચા વસીલ અને ખરેખરા માલિક તમે છો. તમે મને જીવતી લાવ્યા છો અને મુઆ પછી કબરને સોંપી દેજો મોટાઓની-વડીલોની લાજ અને આજરૂમાં ફેર પડે નહિ, એજ બંદગીની મતલબ તથા ધારણા છે. જે હાથ વડે મારો હાથ ગાળ્યો છે તેજ હાથથી માટીને સોંપી દેજો. ખુદા અમર છે, બીજાં મરણાધીન છે. ”

કસીમની આંખો વહુ સામે જોઇ શકતી ન હતી કારણ કે તે શરમાતો હતો. વહુના ઉપર પ્રમાણેના બોલવાથી હેડકી બંધાઇ ગઇ. તેનો હાથ પોતાની આંખો ઉપર રાખીને બોલ્યો :—

“ તમે કુળવાન છો, હું નીચ છું, તમે બેગમ, હું નોકર, તમે માણસ હું જનવર, હું તમારાથી અને તમારા નિરપરાધી બાળકથી શરમાઉં છું. મહેં તમારી કદર કરી નહિ. પરંતુ તમે આ પરદેશમાં એવી ઝવેરાત દેખાડી આપી, કે જેનો પ્રકાશ કયામત સુધી રહેશે. મરી ગયેલા આત્માઓ તમારી જિંદગીપર વડાઈ કરશે. અને લવિખ્યની પ્રજા તમારું નામ આંખો ઉપર મૂકશે. તમે મનુષ્યના રૂપમાં ફરીશતા છો. અને નસીમાની સૂરતમાં દેવી છો. તમે મારો જીલમ સહન કર્યો, પરંતુ એક પણ શબ્દ બહાર કાઢ્યો નહિ; આફતો વેઠી, પણ નિસાસો કાઢ્યો નહિ, હું ગુન્હેગાર છું, હું શરમાઉં છું, કયે મોઢે દીલાસો આપી શકું ? આંખો નથી કે રડી શકું ! નસીમા બેગમ ! સ્ત્રીઓ તમારા ઉપરથી ધડો લેશે, દીકરીઓ તમારે પગલે ચાલશે, દુનિયામાં તમે ખુશી રહેશો, આખેરતમાં તમારી ઉમેદ પાર પડશે. જિંદગી તમારા માટે બગીચો અને મોત તમારા માટે કામધેનું થશે; પરંતુ અફસોસ હું કમનસીબ ! બને દુનિયામાંથી ગયો ! નસીમા

બેગમ ! માફ ઇમાન મને કપકો આપે છે, માફ ફિલ મહારા ઉપર શ્રીટકાર મોકલે છે, નસીમા બેગમ ! તમારી ઉદારતાથી— તમારા પુન્યથી તમારા પિતાના પુન્યથી મારો ગુન્હો માફ કરો, માફ કરો.” કસીમના જીલમનો ફોટો નસીમા આગળ ઉભો હતો; પરંતુ તેના ભાષણથી પથર પણ પાણી થઈ જાય તો નસીમા બિચારી પોતાના મનને કાળુમાં રાખી શકી નહિ અને કસીમને પગે પડી બોલી:—

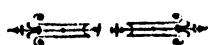
“ હાં, ઠીક. ”

એનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને આકાશ તરફ ખેંચી ધણી ધણીઆણી હાથ ઉઠા કરી ઉભા થયાં. આ વખતે નસીમાએ પોતાનાં આંસુ અટકાવ્યાં અને કહ્યું:—

“ મુસીબતોમાં કામ આવવાવાળો મહદગાર, લાચારોને ટેકો આપનાર તું છે; અમે બેઉ શરમાળ ગુન્હેગાર ખંદા તહારી સેવામાં હાજર છીએ, અમારી જિંદગી ગુન્હાથી ભરેલી અને ભૂલોથી ઠોકર ખાધેલ તહારી આગળ રજુ કરીએ છીએ. ખરા મનથી અને સારા વિચારથી અમે પશ્ચાતાપ કરીએ છીએ. એ કબુલ કર અને સારો માર્ગ દેખાડ કે છેવટ સુધી અમારા વચનપર દૃઢ રહીએ. ”



પ્રકરણ ૧૯ મું.



સીમનું અંતઃકરણ એ વખતે વહુની પવિત્ર અસરથી કાંઈક ઉશ્કેરાયું, તેમ વાત પણ ઘણા લાંબા વખતની હતી— પરંતુ એના મનમાં એવી અસર થઈ કે એક પણ મારો પણ સ્ત્રીથી બેઠરકાર રહેતો નહિ. સૂચ્ય છે તો સ્વાપ્નામાં તેને જુએ છે, અને જાગે છે તો તેનોજ વિચાર આવે છે. કચેરી સિવાય બહાર જવું

આવવું એણે તદ્દન છોડી દીધું. તે પોતે જે વખતે પોતાની પાછલી સ્થિતિપર વિચાર કરતો ત્યારે થરથર ધ્રુજતો. ન કચેરીમાં મન ચોટતું કે ન ઘરમાં. કબરસ્તાન જતો, છોકરાની કબરપર રહેતો અને કહેતો—“મારા કરતાં વધારે જીલમગાર બાપ કોણ હશે ? જેનો લાલ બાપના જીલમનો શિકાર થઈ પડ્યો અને આ જંગલ વસાવ્યું ! જીવતો રહ્યો હોતતો બદલો વાળી આપત, માફી પણ માગત, પરંતુ હવે શું કરું.” વહુને ભેતો તો એની આંખમાં ન તો મેલ છે કે ન તો ચહેરા ઉપર કરચલી. દરેક વખતે સેવામાં હાજર અને તાબેદારીમાં ગરમ રહેતી. કસીમની આવી હાલત બેઠ, નસીમા સમજાવીને કહેતી, પરંતુ એને કોઈપણ રીતે સંતોષ થતો નહિ; અને દિલનો ઉદ્વેગ મટતો નહિ. કચેરીનું કામ બગડવા લાગ્યું અને ખોરાક નામનોજ રહ્યો. કસીમની આ હાલત બેઠ નસીમાને શક ઉત્પન્ન થયો. એકદમ ત્રણ મહિનાની રજા લઈ ઘેર આવ્યાં. અગ્રેજી યુનાની બધી જાતના ઇલાજો કરાવ્યા; પરંતુ કસીમની તંદુરસ્તી દિવસે દિવસે બગડતી ચાલી. થોડાક દિવસમાં ઉઠવું ખેસવું બંધ થઈ ગયું. દરેક વખતે પલંગપર પડ્યો રહેતો. જિંદગીનાં આગલાં કૃત્ય નજરઆગળ આવતાં અને દીલગીરી તથા નાઉમેદીની તસ્વીર સદાકાળ આંખ સામે દેખતો.

નસીમા તે વહુઓમાંની વહુ ન હોતી કે કસીમે આપેલ દુઃખો યાદ રાખત, અને સુખ ભૂલી જાત. તે સારી રીતે બાણતી હતી કે ખુદા ન કરે પણ કદાચ એ દેહ પડે તો પૂરેપૂરી ખરાબી થઈ પડશે ! એનો જીલમ બીજાઓની ક્યા કરતાં સારો છે. અને અલાવ બીજાઓની મહોબત કરતાં વધારે સારો છે. પોતે ખુશીથી ધણીની આકરી કરતી, આખી રાત તેની પાસે બેસતી, હાસીઓ, દીકરાઓ, ખેડેનો, ભાભીઓ બધાં હતાં; પરંતુ એને કોઈના ઉપર ભરૂસો ન હતો. પોતાને હાથે ક્વા વાટતી, પોતાની રૂબરૂમાં પાતી, પણ ખરાબી એ હતી કે ખાસ બીમારી તેને કોઈ નહોતી કે ક્વા

તેનું કામ કરે, માત્ર એક પસ્તાવો હતો અને તેજ જીવલેણ બીમારી હતી. નસીમાએ ચાકરીનો એવો હક બનાવ્યો કે કસીમ એનો કલમો પઢવા લાગ્યો. એક દિવસ મધ્ય રાત્રે બધાં સૂતાં હતાં ત્યારે નસીમા બેઠી બેઠી જાગ્યા કરતી હતી. એટલામાં કસીમે પાણી માગ્યું. પાણી પાયા પછી કસીમ તેજ પોતાનાં પાછલાં કુત્યોની માફી માગવા લાગ્યો. નસીમા લાંબા વખત સુધી સાંભળતી રહી અને ફરીથી બોલી:—

“ હું તમને આગળ કહી ચૂકી છું અને હમણાં પણ કહું છું કે મારી જિંદગીની તમામ ખૂબીઓ તમારા હમથીજ છે. ખુદા ન કરે, તમે ન હો તો મારું જીવનું નકામું અને રહેવું ફેકટ છે. તમે તમારા જીવને પીગળાવી મને જીવતી કબરમાં મૂકો છો. મોત આ વખતથી વધારે સારું છે. હું કાંઈ કહેતી નથી કે ખુદા મને એવો વખત દેખાડે. પરંતુ તમે તમારી સાથે મારી જિંદગીનો છોડો આણો છો. આ દુનિયા, જે આજ તમારા હમથી છે, તે મારા માટે સ્વર્ગ છે. ખુદા ન કરે જે તમારા પછી મારા માટે આફત થઈ પડે ! હમણાં તમે દુનિયામાં શું જોયું છે ? આપણી જિંદગી હમણાં એક કળી જેવી છે. જેમાં ઘણાં ફળફૂલ આવનારાં છે. તમે આ ખીલેલા છોડવાને કેમ પાચમાલ કરો છો ? ભૂલ માણસ જાતથી થાય છે. તે ભૂલચક્રનું પુતળું છે. માટે આ વિચારને મનમાંથી કાઢી નાખો અને મારા પર દયા કરો. પલવલમાં તમે મારી ઉદારતાના રક્ષક હતા, આજે હું તમારી મહોબત આહનારી છું. ”

નસીમાની આ દરખાસ્તે દવાનું કામ કર્યું ! કસીમના પેટમાં ઉતરતાં પશ્ચાતાપની બીમારીની અસર સ્વાભાવિક રીતે એના મનમાંથી ઓછી થવા લાગી. વહુની આજીજીએ મલમનું કામ કર્યું. અંતઃકરણના ધ્વા રૂઝાવા લાગ્યા અને થોડા દિવસમાં કસીમ સ્વાસ્થ્ય રીતે હરવા ફરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ધણીના તરફથી સંતોષ મળ્યા પછી નસીમાને હવે કોઈ ખાસ ધ્યાન નહોતી. છોકરાની દીલગીરી પણ દૂર થઈ ગઈ હતી. હાં, એ વિચાર ઘણું કરીને એના મનમાં ઉત્પન્ન થતો કે તે ફાઇની ચાકરી વૃદ્ધાવસ્થામાં જેટલી કરવા ચાહતી હતી તેટલી કરી શકતી નહોતી. પાંચ, દશ દિવસ કે ચાર પાંચ માસ પણ સતત ત્યાં જઈ રહેત તોપણ કસીમ એટલો દબી ગયો હતો કે ઘણી ધબ અને નાખુશ થવા છતાં પણ મોઢથી જરાપણ બોલી શકત નહિ; પણ નસીમા તો તે વધુ હતી કે જેણે આખી ઉમર ધણીને બડ-બડવાનો વખત આપ્યો નહિ. તેનું દિલ બેચેન થતું, તળીયત ગભરાતી, પરંતુ ધીરજ ધરતી અને કાળુ ધરાવતી. તે જાણતી હતી કે બહાર પગ મૂકતાંજ નણુંદો છે છતાં આખું ઘર બરબાદ થઈ જશે. તેઓ છોકરીઓ જેવી છે. તેમના ભાઇને બેઠાએ તેટલો આરામ કદી પહોંચાડી શકશે નહિ. આઠમે દશમે દિવસ જતી, તે એવી રીતે કે સવારે જાય તો સાંજરે પાછી આવે. કારણકે એને ઘેર પણ કોઈ ખાસ કામ એને હવાલે નહોતું. પરંતુ સૌથી વધારે તો બંને નણુંદોનું રક્ષણ એક એવી જોખમદારી હતી કે જેણે એને કેદ કરી ગોંધી રાખી હતી. દિવસે જતી તો પોતાના ધણીને ઘરમાં બેસાડી જતી. સાસુની વસીઅત. ઉપરાન્ત તેણી તે છોકરીઓ સાથે એવી મહોબત રાખતી કે કદાચ મા જીવતી હોત તોપણ તેટલું કરત નહિ. મોટી રાખીયા હમણાં સોળ વર્ષની થવા આવી; પરંતુ હિંદુસ્તાનના હાલના ઇસ્લામી સુધારાએ છોકરીઓ મોટી કરવાનો રિવાજ હાથેલ કરેલ છે તે ઘણો અચોચ છે એથી આ ઘર પણ બચ્યું ન હતું. દિવસો હવાની માફક ચાલ્યા જતા હતા અને કોઈ પણ મોટી રીતે પણ પૂછતું નહોતું કે આ ઘરમાં કોઈ કન્યા છે. અમીર ઘરની દીકરી હોવાથી, આવડું સાફ મળવાથી અને બેફિકર ઉંધ મળવાથી કાયમી

જેવું શરીર બન્યું હતું. કસીમને ખબર પણ નહોતી પરંતુ નસી-માનું તેને જોઈ જોઈ લોહી સુકાઈ જતું હતું. સઘળી બાબતોએ તપાસ કરીને બધા ઓલખાણવાળાઓને કહ્યું. પરંતુ આખું એક વર્ષ વીતી ગયું; અને એક પણ માણું આવ્યું નહિ. અઢાર વર્ષની થઈ ત્યારે ખુદા ખુદા કરીને જેમ બિલાડીના ભાગ્યે શીકું તૂટે તેમ એક વાત આવી. ખુદાની કુદરતની વાત છે કે જે છોકરીની પાસે દશ હજારની જાગીર અને એકને ઠેકાણે ચાર ચાર ઘરેણું હોય, એને ઠેકાણે એનાં માગાં કરવાવાળો એક આઘેડ ઉમરનો, હબસી જેવી સૂરતનો, મિળજનો પૂરો, સો રૂપિયાનો પગારદાર, ત્રણ છોકરાંનો આપ, લંગડો, વિધુર અને પરદેશી એવો માણસ મળ્યો.

આ માગાં પર નસીમાએ મોટું ચઢાવ્યું; પરંતુ ફાઇએ કહ્યું કે દીકરી કયાં સુધી બેસાડી મૂકશે ? જીવાની વીતી જાય છે. પછી કોઈને ત્યાંથી એવું માણું આવશે નહિ. જે ઘરમાં નજર કરીએ ત્યાં કુંવારીઓથી કેટ ચણાય એટલી છે. છોકરીઓ શું છે ! કીડીઓનું લશ્કર છે ! વર મળતો નથી. માટે ખુદાનું નામ લઈને કબૂલ કરો. લાચાર થઈને નસીમાએ હા પાડી. કસીમ પણ એક અઠવાડીયાની રજા લઈ ખેડેનને વિદાય કરવા આવ્યો.

નથુંદને વિદાયગીરીના એક દિવસ પહેલાં પોતાની પાસે બેસાડી કહ્યું:—

“ રાખીયા બેગમ ! હું આ કામને માટે કુદરતનો જવાબ તમારી પાસેથી લેવા માણું છું જે ઘણી સુદતથી મેં તૈયાર કરી રાખ્યો છે, પરંતુ આ કામની એક શાખ એવી નીકળી છે જે વિષે હું તમને આજ દિવસ સુધી વાત કરી શકી નથી. દીકરી ! માફ લઈ થઈ ચૂક્યું અને તમારું થવા માંડ્યું છે. હું મા થઈ ચૂકી છું અને તમે બનશો, નહિ, તમે તો પરણ્યાની સાથેજ મા થશો. તમારાં ત્રણ છોકરાં મોજુદ છે અને દુનિયા તમને એક મોટું બેખમદારીનું મહાભારત કામ સોંપે છે. મને ફિકર છે કે તમે

ભવિષ્યમાં આને વિવેક સમજી લેશે. અને એ નક્કી કરી લોકે લાભીએ જાણી જોઈને આ કામ કર્યું છે. સોક સારી પણ સોકનાં સાલ ખોટાં. એ પ્રમાણે તમે કહેશો કે મને કુવામાં હડસેલી દીધી છે; પણ એમ નથી. હું ઈમાનથી કહું છું કે તમે મને પેટની દીકરી કરતાં વધારે છો. પરંતુ શો ઉપાય ? રાત દિવસ એજ વિચારમાં રહું છું અને ડરંછું, કે કોઈ પણ રીતે તમારો વિવાહ કરી આપું ! હું શું કરું ! તમારો એવોજ સંજોગ હતો, અને એ સંજોગ તમારો જુદો નથી. માળાપોની હબરો દીકરીઓ સોકો અને તેમનાં છોકરાંને ભરે છે. અને હબરો ખુદાની બંદીઓ એવી નીકળે છે કે, જેઓએ આ કઠણ રસ્તાને ખગીયા જેવો ખનાવ્યો છે. જો તમે ઈમાનદારીથી કામ કરશો, અને સમજી લેશો કે મા વગરનાં છોકરાં તમારા પોતાનાં છે, તો ખંને દુનિયાની ખૂબીઓ તમારા માટે છે. નિદોષ ખાળકો ગુન્હેગાર હોતાં નથી. નિકાહનો જોખમદાર એમનો ખાપ છે પણ તેઓ નથી. તે એમનાથી અભાવ ધરાવે એ ઘણીજ ખેવકૂદી છે. ખુદાએ એમની પાસેથી એક મા છીનવી લઈ ખીજી, એ માટે આપી છે કે તેઓ આગલી માને ભૂલી જાય. તેમને છાતી સાથે ચાંપજો અને દયાથી સૂવાડજો. પરંતુ ઘણીખરી છોકરીઓ આ ખળાપામાં પડી દીન અને દુનિયા ખંનેને ખરાખ કરે છે. શું કરવા દૂર જાવજો ? આપણી ફાઈની છોકરીને યાદ કરો. તમે એમને જરૂર જોયાં હશે. ખંડેન, નસીરાને મયાંને લાગ્યેજ આઠ વર્ષ થયાં હશે. એમને પણ એક આવાજ ઘરમાં જવું પડ્યું હતું. જ્યાં એક છોકરો સાજીદ મોજુદ હતો. ત્રણ વર્ષનો છોકરો સમજતો પણ નહોતો કે માત છે કે શાદી છે, કે શું છે. ખાપ તેને ઘણું ચાહતો હતો. ચારસો રૂપિયાનો પગાર હતો તે ઉપરાંત, હબર, ખારસો ભાડાના આવતા હતા. રૂપિયાની શી કમી હતી ? જરા છોકરાનું શરીર ખગડ્યું કે એણે તરત ચાર ખકરાનો લોગ કયો. એ વાત મારી નજરે જોયેલી છે. માનાં મરણથી બે મહિના પહેલાં તોતકી

કાકી આવી, છોકરાને ઝોળામાં લીધા, અને તેની મા અકેરા બેગમને હજારો આશિર્વાદો આપી. તે બાપડી ગરીબ હતી, તેથી કુટુંબીઓ તેને કાંઈ મદદ કરતા. તેથી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી, અને તેજ મતલબથી અહિં આવી હતી. અકેરાએ પોતાના છોકરાને અરધો રૂપિયો આપ્યો અને કહ્યું કે જઈને તોતડી કાઢીને આપી આવ. છોકરો તે લઈને ગયો. કાકીએ કહ્યું મને ઘણી જરૂર છે માટે રૂપિયો આપો. છોકરો અરધો રૂપિયો લઈ પાછો આવ્યો, અને માને કહ્યું રૂપિયો આપો. અકેરા કહેવાની બેગમ નહોતી, પણ તે સાચી બેગમ હતી. એક રૂપિયો તો શું? સો રૂપિયા છોકરાપરથી કુરબાન કરવા એના માટે અઘરું નહોતું. દિલ્લીની પણ એવી ઉદ્ધાર હતી કે એક રૂપિયાને ઠેકાણે હમેશા દશ વાપરતી; પરંતુ વખતની વાત છે તે વખતે હઠ ઉપર આવી ગઈ અને કહ્યું, નહિ માત્ર અરધો રૂપિયો આપી દે. છોકરો પણ કઈ માનો હતો? અને વળી લાડકો, અમીરનો છોકરો. એડીએ ધસવા લાગ્યો, અને પછાડા ખાવા લાગ્યો કે રૂપિયો લઈશ. અકેરાએ પણ સમ ખાઈ લીધા અને કહ્યું કે જો તો ખરી તું છે કેનો દીકરો? રૂપિયો તો લે. એટલામાં બાપ કચેરીએથી આવ્યા, લુગડાં પણ કાઢ્યાં નહોતાં એટલામાં પડ્યા આબડતા છોકરાને લઈ લીધા અને પ્યાર કરીને કહ્યું—“ મારો ચંદ્ર! એક રૂપિયો તો શું? મારી પાસેથી લે, બબે, ચાર ચાર, દશ આપીશ ” અકેરા પણ હઠીલી હતી. સમ ખાઈને કહ્યું, જો તમે એને રૂપિયો આપશો તો મારા કરતાં વધારે ખરાબ બીજી કોઈ નથી. અમે બધાં બેઠાં બેઠાં હસતાં હતાં એટલા માટે કે છોકરાની હઠ અને માના સમ, જોઈએ ફેસલો શું થાય છે? કપ્યુટી સાહેબે ગમે તેટલો પ્યાર કયો તોપણ શું થવાનું? તે કાબુમાં આવવાવાળો હતો ! ઘણીએ વહુને કહ્યું—“ તમે સાચું કહો છો કે રૂપિયાના સમ ખાધા છે ? ”

વહુ—“ હા, મેં સમ ખાધા છે. આ વખત નહિ આપું. પછી બે આપીશ. ”

ડેપ્યુટી સાહેબે દાસીને કહ્યું—“ મારી પેટી લાવ.”

વહુ—“ ઠીક, તમે રૂપિયો આપી જોઈ લો. ખુદાના સમ છે કે હું એને મારી સાથે સૂવાડું ! મારા સમ કાંઈ ગણતીમાં નથી ! ”

ધણી—“ જુઓ તો ખરાં ! તમારા સમ તૂટે ત્યારે જ ગુસ્સો કરજો ? ”

વહુ—“ ઠીક છે.”

ડેપ્યુટી સાહેબે પેટી ઉઘાડી જેમાં અશરૂનીઓની થોકડીઓ પડેલી હતી. તેમણે છોકરાને કહ્યું—“લો, એક લઈને આપી આવો.” એક અશરૂ લઈ છોકરાએ જઈને આપી. કાકીએ હજારો આશીર્વાદો આપી. આ તરફ બાપ હસ્યો. પેલી તરફ માને પણ હસવું આવ્યું. તો બાઈ, ખુદા સલામત રાખે એવા બચ્ચાને ! જ્યારે આ ઝકેરા મરી ગઈ, ત્યારે ડેપ્યુટી સાહેબ એની સગી સાળી નસીમા બેગમની સાથે પરણ્યા, એવું સમજીને કે સગી માસી છે એથી સારી પરવરથી લાણેજની કોણ કરશે ? નસીરાનું પીયર પણ કાંઈ સારી હાલતમાં ન હોતું. બાપ તો હતોજ નહિ. માત્ર એક મા હતી, અને બે નાના ભાઈ. પરંતુ ખુદા આ ઝકેરાને જન્મત નસીબ કરે ! જ્યાં સુધી તે જીવતી રહી ત્યાં સુધી પીયર વાળાને એવા નિહાલ ક્યાં કે તેને આરે તરફથી વાહવાહના આવાજથી વધાવી લીધી. ઝકેરાએ એજ નસીરાને કુંવારાપણામાં એટલું આપ્યું કે બાપ પણ હોત તો આવી મજા કરાવત નહિ. સારામાં સાઈ ખાવાનું, સારામાં સારાં લુગડાં, ચીજોમાંની સારી ચીજ, સરસમાં સરસ વાનાં, આ મરનારીના ગળામાંથી ખેંચેન સિવાય કોઈ પણ ચીજ ઉતરતી નહોતી. અમે તો બંને વખત એજ જોતા કે ભરેલી થાળીઓ આલી આવે છે, અલગાર નામનું કપડું, મણે બંધ અનાજ, શેરોબંધ ઘી, રેશમી થાન, આખાને આખા ચીકનના દુપટ્ટા, નવીને નવી જોડી રૂપેરી કોરો, સલમા ટીકીઓ વગેરે—જે કાંઈ હોય તે ખેંચીને આપી દેતી. ઝકેરાની હયાતી સુધી તો નસીરાની એ

હાલત હતી કે ભાણેજ એક દિવસ પણ ન આવે તો ગાંડાએ માફક કરતી, પરંતુ લગ્ન થયાં કે તરતજ ભાણેજ એર લાગવા માંડ્યો, અને પોતાને એક છોકરો થતાંજ જો કે તેનાપર મરતો હતો તોપણ આ કમનસીબ સાલુદના જીવલેણ દુશ્મન થઈ ગઈ. દરેક વખતની ચાડી યુગલી ઉશ્કેરણીથી તેને આખરે એવો અભાવ થઈ ગયો કે તેના પણ પૂછતો નહિ. દરેક વખત એનો છોકરો માલુદ હાજર રૂંકામાં કહીએ તો મહિનાઓના મહિના વીતી જતાં આંખ ઉઘી કરી સાલુદ ભણી તે નજર પણ કરતો નહિ. વાત એ છે કે આ કાંટો પહેલાંથીજ નસીરાના મનમાં રહ્યો હતો. અને એજ ફિકરમાં રહેતી કે કોઈપણ રીતે છેડો લાવું. પરંતુ મોત ન ઉપચુટી સાહેબના હાથમાં કે નસીરાના હાથમાં ? હાં, એટલું તો એણે કર્યું કે જો કહી જોવામાં પણ આવતો તો બાપની આંખોમાં એને જોઈ વરસતું. મા વગરના છોકરાઓની જીલમગાર સાવકી મહાથમાં જે દુર્દશા થાય છે તે જાહેર છે. પરંતુ કમનસીબ ની સ્થિતિ માસીને લીધે એવી થઈ કે ખુદા દુશ્મનોના ઓને પણ એવી ન કરાવે.

માલુદનાં ફાટેલાં જૂનાં લુગડાં, ઉતરેલા પગરખા-મેલી ટોપી, તેના ખાવામાંથી વધેલું ખાણું, આ ગરીબ સાલુદને મળતાં. અને આખો દિવસ એની પાછળ માફક છોટેમીયાં, છોટેમીયાં કહેતો કરતો. એની એટલી નહોતી, કે તે નસીરાને માસી કહીને બોલાવી શકે, બેગર કહીને બોલાવતો અને તે કંઈ હૃદયની માસી ખુશી થઈ જતા પાટીના પલંગ ત્રણ ત્રણ હતા પરંતુ તે આક્રમક છોકરાનો એક પણ નહોતો. મા વિનાનો લાચાર છોકરો ચટાઈ-સાહીપર પડી રહેતો ! અને જેમ તેમ કરી કાઢતો. માલુદના સૂતા પછી સૂવા જતો, અને એની

ઉઠતો. જો એની આંખ ન ઉઘડે તો શિયાળાના દિવસોમાં ઘાતકી માસી ટાઢા પાણીનો કટોરો તેના ઉપર નાખતી. ઈદ, બકરીઈદ આવતી જતી, લગ્ન અને વિવાહો થતાં અને થઈ રહેતાં, પણ મા વગરના છોકરાને બે પૈસાની ટોપી પણ આપનારો કોઈ ન હતો. સેંકડો રૂપિયાનો માલ ઘરમાં આવતો. પરંતુ માસીની બીકને લીધે તે આંખ ઉઘાડીને પણ જોઈ શકતો નહતો. ધણી ધણીયાણી અને માજીદ અંદરની ઓશરીમાં બેસતાં અને સાજીદ બહારની ઓશરીમાં બેસી પોતાના કીસમત-નસીબ-લાગ્યને યાદ કરી રહતો. ખુદા એવા બાપને દોજખમાં પણ આરામ ન આપે; છ વર્ષનો છોકરો તરકારીની તપેલી રસોડામાંથી લાવતો અને જોતો ત્યારે બે ગુન્હેગાર નિર્દોષ છોકરાને તમાચો તથા નેતરનો માર પડતો ! અને બાપ હસ્યા કરતો ! નસીરા ધણી આગળ માત્ર આટલીજ વાત કહેતી કે પાણીનો લોટો લાવવામાં ઢીલ કરી એવું બહાનું કાઢી ચીમટીઓ ભરતી, અને વળી તમાચા પણ મારતી, પણ એના મનમાં કશો વિચાર આવતો નહિ. આશરે બે વર્ષ સાજીદની જિંદગી એવીજ રીતે વીતી ગઈ, અને માજીદની સુન્નત શાદીનો પ્રસંગ આવ્યો. ધામધૂમથી તૈયારીઓ થવા લાગી. અઢી હજાર રૂપિયનું કપડ ઘરમાં આવ્યું, પરંતુ કમનસીબ સાજીદના નસીબમાં એક પૈસાનું પણ ન હતું વળી એને એટલો પણ હુકમ નહતો કે તે લુગડાં તરફ નજર કરી શકે ? પરંતુ આખરે તે બાળક હતો તેથી જોવા ઉભો રહેતો. માજીદનાં લુગડાં જોઈ જોઈને મા અને બાપ બેઉ બાગબાગ થઈ જતાં અને સાજીદ પણ તાકી તાકીને જોતો. બે વખત નસીરા તેની તરફ ધુરકી કે તે આવ્યો જાય, પણ કમનસીબ છોકરો સમજી શક્યો નહિ. નસીરાને માહું તો ઘણું લાગ્યું, પરંતુ પોતાને હાથે સજા કરવાનું વ્યાજબી ધાર્યું નહિ અને એવા લાગમાં બેસી રહી કે એને એના બાપની પાસે સજા કરાવે. બરાબર છઠ્ઠીના દિવસે જ્યારે આખા ઘરમાં આડો, ફાનસો વગેરે મૂક્યાં હતાં ત્યારે માજીદે કાંઈ વાત પર મા સાથે ગુસ્સો કરી આડોમાં લાકડી મારી. કાચનું આડ ! શું

ચીજ હતી ! જરા વારમાં તૂટી ગયું ! મા વિલાપ કરતી ઉઠી પરંતુ તે હસતો હસતો નાસી ગયો. આસરે કલાક દોઢ કલાક પછી ડાખુટી સાહેબે આવીને જોયું કે અડતો તૂટેલું પડ્યું છે. દોઢસો રૂપિયાનું અડ કાંઈ ઓછી કીમતનું ન હતું તેથી ઘણા દીલગીર થયા. વહુને પૂછ્યું કે એના પર શી આક્રમ આવી ?

નસીરા—શું કહું ? મારાથીજ તૂટ્યું છે ?

ઘણી—આખરે કહો તો ખરાં ! કહેવામાં શું નુકસાન છે, શું તમે નાનાં બાળક છો કે તમારાથી તૂટી જાય ?

નસીરા—મારા સમ ખાવ કે કંઈ કહેશો નહિ.

ઘણી—ઠીક, તમે ખતાવો તો ખરાં.

નસીરા—શું કહું ! માફ નામ બદનામ થાય એટલા માટે હું તમને કદી કંઈ કહેતી નથી. શરૂઆતથીજ બધાંએ મને આંગળી ચીંધામણી કરીરાખી છે. સાજીદે લાકડી મારી. તે લાકડી મને મારતો હતો. ખુદાના સમ કે મને તો ખબર પણ નથી, કે દસ્તરખાન ક્યાં હતું ! ભલે, મને તો અછડતી વાગી તો મારા નસીબમાં લોહી નીકળવાનું હતું તે નીકળી ગયું, પરંતુ અડનું આવી બન્યું હતું તે તૂટી ગયું. અડતો ભલે તૂટ્યું. પણ સાજીદની હિંમત તો જુઓ કે તે કેવો હિંમતવાન છે ! મને લાકડી મારી જેથી લોહી નીકળ્યું !

ડાખુટી સાહેબ કોથમાં ગાંડા થઈ ઉઠ્યા ત્યારે ઢાંગી વહુએ લાખો સમ આપીને કહ્યું:—“ મારા સમ છે, મારશો નહિ. ” તે વળી પોતાના મનમાં જાણતી હતી કે હવે પૂરેપૂરો દાવ આવ્યો છે. હવે શું બાકી રહેશે ? એજ વાત ચર્ચાતી હતી. તે ઉઠીને આંગણમાં ગયો. જ્યાં સાજીદ બેખબર થઈ બેઠો બેઠો પોતાના ફાટેલા હાથ જોયાં કરતો હતો. ત્યાંથી ઘાતકીપણે હાથ પકડી બેટલો મારી શકાય તેટલો માર્યો અને શહેરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો !

રાત કમનસીબ છોકરાને ખોળામાં લેવા માટે એના માથા પર આવી, તારાઓ એની કમનસીબીપર રડ્યા, ચંદ્રમાએ એની નાભુક હાલતપર આંસુ પાડ્યાં, પવને ફ્યાળુ મોઢે એના મોંપર ચુમ્મન કર્યું, અને ચાંદનીએ મા વગરના છોકરાપર વહાલ કર્યું. મુસીબતમાં સપડાયલો સાજીદ બધી બાબુ તરફ નજર ફેરવતો હતો. પરંતુ ન કોઈ માણસનો અવાજ કે ન કોઈ ખીજનો. ફમ સાંભળવામાં આવ્યો. નિદોષ આત્મા કાંપી ઉઠ્યો અને તેનું નાનું મન કાંપતું કાંપતું આગળ વધ્યું અને ચમક્યું. જ્યાં જતો ત્યાં લાચારી એની સાથે રહેતી. નાનું દિલ ખીકને લીધે ધ્રુજી રહ્યું હતું. કુદરતની સઘળી ચીજો, સખતમાં સખત હૈયાવાળા માણસો, બુદ્ધમગારમાં બુદ્ધમગાર એ સઘળા નસીરાને ફિટકાર આપી ચૂપ થઈ ગયાં. ચંદ્ર સંતાઈ ગયો, તારાઓ વિખરાઈ ગયા અને આકાશ સ્થિર થઈ ગયું. આકાશે પોતાની બાબુ ફેરવી, વાદળાં નિદોષ છોકરાના નિરપરાધીપણાપર રોવા લાગ્યાં અને જ્યારે મધ્યરાતના સુનકાર વખતમાં જોસલેર વરસાદ વરસતો હતો ત્યારે વગરમાને છ વર્ષનો નિરપરાધી બાળક વેરાન જંગલમાં એકલો ખીકને લીધે અને ટાઢથી થરથર ધ્રુજ્યા કરતો હતો. એટલામાં એક અમુક સર્પે એની જિંદગીનો છોડો આણ્યો.

એ તે વખત હતો કે જ્યારે નસીરા બેગમનું ઘર મેમાનોથી ખીચોખીચ ભરેલું હતું. મીરાસણું લલકાથી ગાઈ રહી હતી. નસીરા આખા દિવસના કામથી અને બે દિવસનો ઉબગરો હોવાને લીધે એણે વિચાર્યું કે હું જરા કેડ સીધી કરી લઉં. તેથી પોતાના પલંગપર જઈને સૂતી. સૂતાની સાથેજ તેણે સામેની દિવાલપર એક રોશની જોઈ, જેમાં એક મનુષ્યની સૂરત દેખાઈ તેથી ચમકી ઉઠી, ડરીને પૂછ્યું, કે “ કોણ છે ? ”

તસ્વીર—“હું તારી સગી ખડેન ઝાકેરા. કમનસીબ આત્મા ! દુઃખી અને નિદોષ સાજીદની મા છું ! તને આ મોજ મળની ધડીઓ મુખારક થાય. તારા લાલનાં ગામો વસે,

તારો ચૂડો હમેશા કાયમ રહે, તું હૃદયે નાહે, તારા પુત્ર પરિવાર વધે; પરંતુ નસીરા મારી મહોબત અને સેવા આને લાયક નહતી, કે જે તેં મારા લાલની સાથે કર્યું. તું બેગમ છે. આ ઘરની માલિક છે, મારો તને કાંઈ કહેવાનો હક નથી, હું મારી જિંદગી અને આ દુનિયા પૂરી કરી ચૂકી, મારો નમુનો તારી આગળ છે, હું હમેશા જીલમ થયેલાથી ખીતી, નિરપરાધીઓને નમતી, વિધવાઓના દુઃખમાં ભાગ લેતી, દુકમાં મારી જિંદગાનીની મતલબ માત્ર ખુદાના ખંદાઓની સેવા અને મોહતાબેની મદદ હતી. એમછતાં પણ હું હમેશા ખુદાના ડરથી કાંપતી અને મોતથી દ્રુજતી. મારી પાસે માણીનો કોઈ સામાન નહતો. જ્યારે દોજખના ભડકા અને અગ્નિની આગો મને બાળવાની તૈયારીમાં હતાં, કળર પોતાનું ભયાનક મોઢું વિકાસી મને ગળી જવાની તૈયારીમાં હતી, ત્યારે તમે સઘળાં સગાં ઠાલાંઓએ મને નહવડાવી ઘરથી વિદાય કરી અને મારી સઘળી મહોબત પૂરીકરી નાખી. માણસોએ મને જમીનને સોંપી પોતાનું મોઢું ફેરવ્યું તે વખત ઘણો નાનુક હતો, આખી ઉમરના દરેક કામના જવાબ આપવામાં, દરેક કૃત્યની પૂછપરછમાં, દરેક કામની જોખમદારીમાં, દરેક કામની તપાસમાં રોકાયેલી હતી. નમાજો માત્ર દેખાવની હતી, તેથી તેઓ નકામી ગઈ. રોજાં પણ રાખતી તે પણ જખરજસ્તીથી, તેથી તેઓ પણ નિરૂપયોગી થઈ પડ્યાં. વળી જ્યારે આવા નાનુક વખતે કોઈ મદદ કરવાવાળો દોસ્ત નહતો ત્યારે કેટલાક યતીમો, કેટલાંક નિર્દોષ બાળકો, કેટલીક વિધવાઓ, કેટલાંક દુઃખી માણસો, કેટલાંક નિરાધાર માણસો, જેઓને આજે સઘળી દુનિયા તિરસ્કારથી જીએ છે અને અભાવ ધરાવે છે તેઓ સઘળા મારી કુમકે દોડ્યા. આ પવિત્ર આત્માઓ બીજી દુનિયામાં રાજ કરતા હતા. અસ્તત્વના દેશમાં તેમનો સિદ્ધો જારી હતો. અને આ દુનિયાની બાદશાહી એમના

કબજામાં હતી. અહીંયા જેઓ મારી મદદ પર હતા તેઓની ત્યાં હું મોહતાજ છું. મહાન કુદરતવાળા પવિત્ર ખુદાની જાત એઓમાં મળી ગઈ હતી. તેઓએ મારો આદર સત્કાર કર્યો, અને મારાં કૃત્યનો ખદ્દો આપ્યો, અને મારા પર દયા બતાવી. એમની એ અસરથી મારે માટે નક્કી થયેલું દોજખ રાખ થઈ ગયું અને લઠકાઓ ઠંડા થઈ ગયા, કબર મારા માટે બગીચો થયો, અને મારો પાપી આત્મા સ્વર્ગમાં જઈ પહોંચ્યો. આજે મને હુકમ કરવામાં આવ્યો કે હું આ ક્ષણભંગુર દુનિયાની રચના જોઉં અને મારા લાડકવાયા સાજીદના આત્માને આવકાર માટે સામે લેવા આવું. જે હકીકત મેં જોઈ તે હું કહી શકતી નથી. આજે તારા છોકરાની સુન્નત શાદી છે, તું બેગમ થઈને બેઠી છે, નોકરો તારી હામાં હા ભરે છે, દાસીઓ તારા અણસારા પર હાજર અને ઘણી તારા હુકમ પર તૈયાર છે. પણ બેવકુફ બેગમ ! ખુદાનું એક પ્રાણી, એક લોલો અને લલો બાળક, વગર માનો બેવારસ મોટો લાલ, નિરપરાધી છોકરો, તારા જેવી અખત્યારવાળી સ્ત્રીના સ્ત્રીચરિત્રથી બાપના હાથથી વેરાન જંગલમાં દમ ઘુંટી ગયો. કેમ બેગમ ! સગો બાપ અને સગી માસી આવી રીતે મજા મારે ! અને સાજીદ મધ્યરાતના સુમસામ વખતમાં ભર વરસાદમાં એકલો પડી દુનિયાનો ત્યાગ કરે. તારો એકનો એક છોકરો ઓશરીની બહાર જાય નહિ અને મારો છોકરો તારે હાથે જિંદગીની છેલ્લી રાત આવી રીતે ગુજરે ! તારા છોકરા માટે સેંકડો માણસો ભેગાં થયાં છે અને સાજીદના શબ પર કોઈ બે આંસુ પાડનાર પણ ન હોય ! જો મારા હાથમાં તારું આમાલનામું રહ્યું ! જેમાં જુલમો સિવાય એક પણ સાડું કામ (નેકી) નથી. આ તરફ નજર કર. મોત તારે માટે મોં ફાડી સામે તૈયાર ઉભું રહ્યું છે.

નસીરા બેગમ ! જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. સાજીદનો આત્મા સ્વર્ગમાં જઈ પહોંચ્યો. હવે તારો અને એનો ઈન્સાફ સાચા હાકેમને સોંપ્યો છે.

વળી તે વખત દૂર નથી, જ્યારે દુનિયા તારા જેવી નારાજ, નાઉમેદ, બુદ્ધમગાર અને ઢોંગી સ્ત્રીને તેનાથી વિખુટાં પાડે અને તું તેનું પરિણામ ભોગવે. જો આ શું છે ?”

નસીરા ખડેનના આ ભાષણથી થર થર ધ્રુજતી રહી, હેડકી ખંધાઈ ગઈ, સાદ પણ નીકળતો ખંધ થઈ ગયો, હાથ પગ હાલતા ખંધ થયા, અલખત આંખો પોતાનું કામ કર્યા કરતી હતી. હવે જ્યારે ખડેનના કહેવાથી નસીરા પેલી તરફ જુએ છે ત્યારે એક લયાનક દેવ, જેના કપાળ ઉપર મોત લખ્યું હતું તે મોટું ઉઘાડી સામે ઉભો હતો. તેથી એક મોટી ચીસ પાડી બેભાન થઈ ગઈ. આખું ઘર દોડી આવી પહોંચ્યું. શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે જોયું તો કોઈ ન હતું. નહતો તે આત્મા, ન હતું તેનું ભાષણ, ન હતો દેવ, કે ન હતો તેનો ફાટો !

ત્યારે દીકરી રાખીયા આ બનાવથી મારી મતલબ એ છે કે મા વગરનાં છોકરાંઓને તારા પોતાનાં છોકરાંઓ કરતાં વધારે જાણજે અને યાદ રાખજે કે એમનો નિસાસો આસમાનના મિનારા હલાવી નાખે છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ખીયાને વિદાય કર્યા પછી નસીમાએ હાજરાની ઘર કેળવણી રાખર ફરીથી ધ્યાન આપ્યું. એક દિવસે આકાશ વાદળથી ઢંકાઈ ગયું હતું, થોડાં થોડાં વરસાદનાં ટીપાં પડતાં હતાં, એટલામાં હાજરાંએ લાલીને કહ્યું—“લાલીજી, લાલીજી આજતો તલણુનો દિવસ છે તો ચાલો આપણે પુરીઓ તળીએ.”

નસીમા—“ઠીક ત્યારે. પણ એવી શરતે કે વરસાદ કેવી રીતે વરસે છે એ તમે દેખાડી આપો. વાદળાં, પાણી, વિજળી, ગર્જના, ચમકારા અને ગડગડાટ એ સર્વશું છે ? તે કહો. એટલામાં હું હમણાં તળવાનો સામાન તૈયાર કરાવી આપું છું.”

હાજરા—“મને તો માલૂમ નથી. એ બાબત વિષે તમે

કાંઈ કહ્યું નથી. હું તો માત્ર એટલું જ જાણું છું કે વાહાણો વરસાદ વરસાવે છે, અને એમાંથીજ વિજળી પડે છે. તમે એક વખત સમજાવી આપો તો પછી હું ચાહ રાખી લઈશ. ”

નસીમા—“ અરે હાજરા ! એટલું પણ જાણતાં નથી ? ત્યારે ઠીક, પહેલાં જે હું કહું તે સમજો અને ત્યાર પછી તે મને સમજાવી આપો. પાછળથી તળવાનો સામાન સો વખત લો. ”

હાજરા—“ કહો ત્યારે. ”

નસીમા—“ ઠીક, પાણીમાંથી વરાળ નીકળે છે એવો તમે જાણો છો ! કેટલીકવાર ચૂલા ઉપર તપેલીમાંથી નીકળતી જોઈ હશે ! તે કેમ નીકળે છે ? ગરમીને લીધે. તો આ વરાળ બધા દરિયામાંથી બદકે દરેક બીની વસ્તુમાંથી ગરમી પહોંચવાથી નીકળે છે. સૌથી વધારે દરિયામાંથી નીકળે છે. કારણ કે દુનિયામાં પાણી સૌ કરતાં વધારે છે. મતલબકે દરિયા, નદીઓ તથા ખીણ બીની ચીજોમાંથી વરાળ નીકળી ઉપર ગઈ. તમે જુઓ છો કે આ વરાળ કેટલી હલકી હોય છે. હલકી હોવાને લીધે પવન ઉપર લઈ જાય છે, આ વરાળના જથ્થાને વાહાણો કહે છે. જે સૂર્યના કિરણને લીધે જુદી જુદી જાતનાં હેખાય છે. તમે એ પણ જાણો છો કે ઉપર શરદી અહિંના કરતાં વધારે હોય છે. તેથી તે વાહાણો ઉપર પહોંચે છે ત્યારે ત્યાં તેમને ઠંડક મળે છે. અને આ વાહાણોને ઠંડી લાગવાથી પાણી થઈ જમીન પર પડે છે. તેને આપણે વરસાદ કહીએ છીએ. જ્યારે ઠંડક ઘણી વધારે થાય છે ત્યારે વરાળ વધારે જામી જાય છે. અને આ જામી ગયેલી વસ્તુનું નામ કરા છે. જે પાણી સાથે વરસે છે. શિયાળામાં તમે ઘણીવાર જોયું હશે કે સવારના વખતે સઘળા આકાશપર વાહાણો હોય છે, એ પણ તેજ વરાળ છે. આટલું તો તમે ઘણી સારી રીતે સમજી ગયાં હશે, કે વરસાદ, વાહાણો અને કરા શું છે ?

હાજરા—હા, જી, એ તો હું ઘણી સારી રીતે સમજી ગઈ.

નસીમા—ઠીક, ત્યારે હવે આગળ ચાલો. વિજળી શું છે ? તે હું તમને પહેલાં કહી ચૂકી છું કે બે પદાર્થને ઘસવાથી તણખો ઉત્પન્ન થાય છે. હજારો વખત તમે જોયું હશે. બે પત્થરો ઘસ્યા અને તેમાંથી કાંઈ તણખા ઉત્પન્ન થયા. ખરી રીતે એ ગરમી છે. જે દરેક વસ્તુમાં હોય છે. એટલે સુધી કે ખરફમાં પણ છે. ત્યારે વાદળામાં જે ગરમી હોય છે તેનું નામ વિજળી છે. તમે લોહ ચુંબક જોયું છે ? તેના લણી લોહું ખેંચાઈ આવે છે. તેવીજ રીતે જો તમે બે પદાર્થ એક ઓછી ગરમીવાળો અને બીજો વધારે ગરમીવાળો સાથે રાખો તો વધારે ગરમીમાંથી ગરમી નીકળી જઈ, તે પદાર્થ ઓછી ગરમીમાં આવી જશે. વાદળાંમાં તે ગરમી જ્યારે એકમાંથી નીકળી બીજામાં જાય છે ત્યારે જે ગડગડાટ થાય છે એનું નામ ગર્જના છે. જ્યારે વાદળાં જમીનની પાસે આવે છે ત્યારે નજીક હોવાને લીધે, જમીન તેમાંની ગરમીને પોતાની લણી ખેંચી લે છે. અને એનું નામ વિજળીનું પડવું છે.

હાજરા—ભાભીજી, આ વાતો સાંભળીને અન્યબી પેદા થાય છે ! અગાઉ તો હું કંઈ બીજુંજ સમજતી હતી.

નસીમા—તમને માલૂમ છે કે જમીન જે આટલી મોટી છે, તે સૂર્ય કરતાં ઘણી નાની છે, અને તારાઓ જે આટલા નાના જોવામાં આવે છે તે પણ જમીન કરતાં મોટા છે. સૂર્ય આપણાથી પોણા પાંચ કરોડ ગાઉ દૂર છે. ચંદ્ર જમીન કરતાં નાનો છે. અને તે એક લાખ વીસ હજાર ગાઉ દૂર છે. સૂર્ય તો પ્રકાશિત છે. પરંતુ ચંદ્રમાં પ્રકાશ નથી. તે માત્ર સૂર્યનું અજવાળું પડવાથી પ્રકાશ આપે છે તેવીજ રીતે કેટલાક તારાઓ પણ છે. તારાઓ પ્રકાશિત છે પરંતુ એમાંના કેટલાક પ્રકાશિત નથી. જેમ સૂર્યના કિરણથી જમીન પ્રકાશે છે તેમ વગર પ્રકાશના તારાઓ ગરમીથી આપણને પ્રકાશિત જોવામાં આવે છે. હું તમને કહી ચૂકી છું કે પૃથ્વી ગોળ છે. પૃથ્વીના જેટલા ભાગમાં સૂર્યનાં કિરણ પડે તે ભાગમાં દિવસ અને બાકીના અરધા ભાગમાં અંધારું રહે ત્યાં રાત કહેવાય છે. દિવસે તારાઓ આપણને પ્રકા-

શિત જોવામાં આવતા નથી એનું કારણ એ છે કે સૂર્યનાં કિરણો એટલાં ચમકદાર અને પ્રકાશિત હોય છે કે તારાઓ તદ્દન ઝાંખા પડી જાય છે. એટલે તે પોતે દેખાતા નથી તો પછી તેમનું અજ્ઞ વાળું ક્યાંથી દેખાય ! એક ખીજી વાત સાંભળો. કુદરતના આ સઘળા બંદોબસ્તમાં એક ચીજ આકર્ષણ પણ છે. પૃથ્વી દરેક વસ્તુને પોતાની તરફ ખેંચે છે કારણ કે જે ચીજ તમે ઉપરથી ફેંકશો તે નીચે પડશે અથવા તો ઉછાળશે તો હેઠળ આવશે. તેવીજ રીતે ચંદ્ર, તારા, સૂર્ય, બધા અંદર અંદર એક ખીજાને ખેંચે છે. પૃથ્વી સાથે અગીયાર તારા છે. જે સૂર્યની આસપાસ ફર્યા કરે છે. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ એક કલાકમાં અઠાવન હજાર માઈલ લગભગ ફરે છે. તપાસથી એમ માલૂમ પડ્યું છે કે તારાઓમાં દુનિયા વસેલી છે. પહાડો, વાદળો, ખરફ, હવા પણ ત્યાં છે. વળી એ પણ સાંભળી લો કે જ્યારે સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે પૃથ્વી ફરતી ફરતી આવે છે ત્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય છે, અને જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી વચ્ચે ચંદ્ર આવે ત્યારે સૂર્ય ગ્રહણ થાય છે.

એટલું તો તમારા જાણવામાં આવ્યું કે હલકી ચીજો ઉપર જલદી આવે છે. જો કોઈ વાસણમાં તેલ અને પાણી હોય તો તેલ હલકું છે અને પાણી ભારે છે તેથી તેલ તરીને પાણી ઉપર આવી જશે. જો કોઈ વાસણમાં પરાળ હોય તો તેમાં પાણી રેડો તો પાણી ઉપર પરાળનાં તણખલાં તેલની માફક એટલા માટે તરશે કે તેઓ પાણી કરતાં હલકાં છે. પતંગ કે કનકવા તરફ જુઓ. કેવી રીતે તે હવામાં ઉડે છે ? પરંતુ હિસાબ કરો તો માલૂમ પડશે કે એના કાગળે કેટલી હવા ઘેરી લીધી. મતલબ કે જેટલી નકર ચીજ હશે તેજ પ્રમાણે તેના પર પૃથ્વીના આકર્ષણની અસર વધારે થશે. જુઓ પતંગને પવનમાં ઉડાડી છોડી મૂકો, તો કેટલીકવાર પછી તે પણ નીચે પડશે. પણ ભારે વસ્તુ જલદી પડે છે. કારણકે તેને આકર્ષણની વધારે અસર થાય છે. દેખીતી રીતે માલૂમ પડતું નથી તોપણ હવામાં વજન હોય છે. પણ વિચાર કરવાથી માલૂમ

પડ્યું છે કે એક રૂપિયો જેટલી જગા રોકે તેટલી જગામાં કંઈ નહિ તો પાંચશેર હવા હશે. ઠીક, ત્યારે એ સાંભળેા કે, લોહ ચુંબક તમે જોયું તો હશે. એમાં એવા ગુણ હોય છે કે એ લોહને પોતાની તરફ ખેંચે છે. ખલકે જો અમુક લોહ ચુંબકના લોહાની એક લાંબી સોય બનાવી લેતો એનો એક ભાગ ઉત્તર તરફ અને બીજો ભાગ દક્ષિણ તરફ રહેશે. હોકા યંત્રનું પણ એવુંજ છે. જો રાત બેરાત, જગલમાં, પહાડ પર કે દરિયામાં કે ગમે ત્યાં તમે હો અને દિશા શોધી કાઢવાની જરૂર હોય તો આથી એકદમ જણાઈ આવશે. કારણકે માર્ગોપદેશ હમેશા કીબલા ભણી રહેશે. આતો ઘણી મોટી મોટી વાતો છે. જે મેં હમણાં તમને કહી છે. આવો સાથે સાથે તમને કેટલીક ટૂંકી હકીકત રંગોની પણ કહું. દુનિયાં જાણે છે કે હજારો રંગ છે. પણ ખરી રીતે રંગ માત્ર ત્રણ છે. લાલ, પીળો અને વાદળી. બીજા જેટલા રંગો છે તે સઘળા આજ ત્રણ રંગોમાંથી બને છે. અને બધા રંગ મળી ઘોળો રંગ (કુદરતમાં) બને છે. વરસાદના દિવસોમાં તમે આકાશપર ઇંદ્ર ધનુષ્ય-મેઘ ધનુષ્ય-નીકળેલું જોયું હશે. એનું કારણ એ છે કે પાણીનાં ઘણાં ઝીણાં ટીપાં રહી જાય છે. જ્યાં સૂર્ય સામે આવ્યો અને તેનાં કિરણો રંગીન દેખાવા લાગે છે. એક બીજી વાત કહું છું એતો તમે ઘણીવાર જોયું હશે, કે આપણે ગાડી કે ટ્રેનમાં બેસીને જઈએ છીએ અને બહાર ડોકું કાઢી જોઈએ છીએ ત્યારે એવું માલૂમ પડે છે કે જમીન એકદમ દોડી ચાલી જાય છે. પણ ખરી રીતે તે દોડતી નથી ખલકે આપણે પોતે ગાડી કે ટ્રેનમાં દોડી જઈએ છીએ. જ્યારે જમીન નાસતી માલૂમ પડે છે. એવીજ રીતે જ્યારે કદી ચંદ્રના અજવાળામાં વાદળાંના કટકા આકાશપર હોય છે તે એવા માલૂમ પડે છે. ચંદ્ર જોસણેર દોડે છે અને કોઈવાર એક વાદળામાંથી નીકળે છે અને બીજામાં જતો રહે છે. કદી એકમાંથી નીકળી બીજામાં જાય છે. આ વાંત પણ ઉપરના જેવીજ છે. ચંદ્ર તો બીલકુલ ચાલતો નથી. હવા વાદળાંને ઉડાડી લઈ જાય

છે. કેઈ વાર ચંદ્ર આમાં સંતાઈ જાય છે. અને જ્યારે તેઓ આગળ નીકળી જાય છે ત્યારે બહાર નીકળી આવે છે. પણ રેલ્વે ટ્રેન અને ગાડીની માફક એમ માલૂમ પડે છે, કે ચંદ્ર આવે છે. પરંતુ એવું થતું નથી.

હાજરા—હીક, ત્યારે ભાલીજી, તમે જે કંઈ કહ્યું તે અક્ષરે અક્ષર મારી પાસેથી સાંભળી લો. અને પછી તળવા માટે સામાન મંગાવો.

જ્યારે હાજરાએ સંઘળી વાતો સારી રીતે સંભળાવી આપી ત્યારે પોતાના વચન પ્રમાણે નસીમાએ તળવાનો સામાન મંગાવી તળેલી ચીજો તૈયાર કરાવી આપી.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

વરસાદના દિવસો તો હવેજ. તેથી થોડા થોડા છાંટા આવે દિવસ પડ્યા રહ્યા. સાંજે વહેલાં નસીમાએ પલંગો અંદર પથરાવ્યા. ઈશાથી કુરસદ મળતાંજ નણુંદ, લોખંડ ખાંડે જણીઓ સૂવા ગયાં. તે વખતે નસીમાએ કહ્યું. દીકરી હાજરા, મેં તમને તે દિવસે કહ્યું હતું કે વહુના મુકાબલામાં કેઈ કેઈ સ્ત્રીમાં એવા એવા અવગુણો હોય છે, જે એને ખરાબમાં ખરાબ વહુ બનાવી દે છે. પરંતુ તે વિષય પૂરો થયો ન હતો. એટલામાં તમારા ભાઈ આવી પહોંચ્યા અને હું તેમને ખાવાનું આપવામાં ગુંથાઈ ગઈ. એ અવગુણમાંનો એક અવગુણ સ્ત્રીમાં એનું ઉડાઉપણું છે, જે એને માટે સો અવગુણોનો અવગુણ અને હજાર ખરાબીઓની ખરાબી છે. વહુઓ પોતાના આ અવગુણથી દૂર રહેતી નથી. અને નકામી રીતે ઉડાવ્યા કરે છે. તેઓ ઉપર મને તો અજ્ઞયળી થાય છે. જે તેઓ પોતાને રૂપિયા કમાવા જવું પડે તો એમને માલૂમ પડે કે કેટલી મહેનત અને મુશીબતથી એક રૈસો હાથમાં આવે છે. તમે પોતે વિચાર કરો, અને ઇન્સાફ કરો.

કે એક મનુર અત્યંત ગરમી અને સૂર્યના સખ્ત તાપમાં આખો દિવસ માથા ઉપર ટોપલી ઉપાડી મેડી પર ચઢ ઉતર કરે છે. ત્યારે આપણે એને સાંજે ચાર આના દેખાડીએ છીએ. તેવીજ રીતે જે લોકો આપણા ઘણીઓને ઝોલી ભરી ભરીને રૂપિયા આપે છે તેઓ એમની પાસેથી કેવી મહેનત લેતા હશે ? કોઈ પોતાનો પૈસો મફત આપતો નથી. બધા માણસો ખરાબર છે. કોઈ ટોપલી ઉપાડી રોટલી કમાય છે, કોઈ કલમ ચલાવી. પરંતુ કોઈ એને કે પેલાને મફત આપશે નહિ. બિચારા મનુરને એટલો આરામ છે કે તે મનુરી ક્યાં પછી જ્યારે ચાલ્યો જાય છે ત્યારે ફિક્કર વગર નિરાંતે સૂઈ રહે છે. પણ બાઈ, જેઓ નોકરીઆત છે તેઓને ચોવીસે કલાકની ફિક્કર અને જવાબદારી છે.

જેટલો પગાર વધારે મળે તેટલી જોખમદારી વધારે. રાત્રે સૂએ છે તો બીક રહે છે કે અમુક જગ્યાથી કોઈ અમુક કાગળ ચોરી ન જાય. સવારે ખાવામાં વાર થઈ તો મનમાં બીક રહે છે કે સાહેબ આવી ગયા ન હોય ? શું નોકરીથી વધારે ખરાબ કોઈ ધંધો છે ? જેમ તમારી આગળ દાસી તેમ તમારા બાઈ કલેક્ટર સાહેબ પાસે હાથ જોડી ઉભા રહે છે. મેં પોતે મારી આંખોથી જોયું છે કે, ગુલામોની માફક હાથ જોડી હજુર હજુર કહી બોલાવતા હતા. મનમાં ખુશ થવા માટે ગમે તો તહેસીલદાર કે ડેપુટી સમજે. પરંતુ ફીકરી ખરેખરી હકીકત એ છે કે નોકરી શું ! કેવળ ગુલામી છે ! દશ રૂપિયા વધારે પગાર ખાનારો પણ અમલદાર છે. કારણ કે જ્યારે તે બોલાવે ત્યારે તરત હાજર થવું પડે છે. તમારી દાસી તો કદાચ એકાદ વખત અખાડા પણ કરી જાય અને જો વધારે કહો તો તોછડાઈથી પણ જવાબ આપી દે, કે બાઈ સાહેબ તમારી નોકરી લઈ લો. મારા હાથ પગ સલામત છે, તો નોકરીઓ ઘણી. બાઈ સાહેબ અમે હાથ વેચ્યા છે. જાત વેચી નથી. પરંતુ બાપડા મરદોની એટલી હિંમત નહિ, કે જરા માથું ઉપાડી શકે. એ વાત મારા પોતાના પિતા પર વીતેલી છે, કે એક વખતે સાહેબે સવારે ફ્રીસ્ટ્રીફ્ટમાં જવાનો

હુકમ આપ્યો તેની આગલી રાતે મારા પિતાની કાકીનું મરણ થયું. સવારે સાહેબને કહેવામાં આવ્યું પરંતુ એમણે કંઈ સાંભળ્યું નહિ, પરિણામ એ આવ્યું કે મુઠહું ઘરમાં કફનવગર પડી રહ્યું અને તેઓ નોકરી પર ગયા. સાહેબની મહેરબાની હોવાથી થોડે દૂર જઈને કહ્યું, “ઠીક, તમે તમારી કાકીને દફન કરો. પરંતુ યાદ રાખજો નોકરીને એવી વાતો સાથે કંઈ સંબંધ નથી. તમારી કાકી મરી ગઈ તેમાં અમારું શું ગયું ! એમનો કોઈ ઉપકાર અમારા પર નથી. કે જેને બદલે આજ અમે એમનાથી લાગણી ધરાવીએ.” માટે મારી વહાલી દીકરી, હવે સમજી લો, કે નોકરી કેવી ચીજ છે અને આ ગરીબ માણસો કેવી મુસીબત વેઠી પોતાના પગાર આપણી આગળ ધરે છે. પરંતુ હું તો ફરીથી પણ કહીશ, કે જે વહુઓ એવા ખરા પરસેવાની કમાઈ અને વળી મહેનત મુસીબતની રાજીની કદર કરે નહિ તેઓને ધિક્કાર છે ! અને વિચાર વિના વેડપી નાંખે છે તેઓ કદી વહુઓ કહેવડાવવાને લાયક નથી. એટલુંજ નહિ બદકે દોસ્ત રહી છુપી રીતે દુશ્મનનું કામ કરે છે. ઉડાઉપણું એક એવી આકૃત છે કે જેથી હબરો કુટુંબ ખરબાદ થઈ ગયાં છે. અને એની જોખમદારી ઘણું કરીને વહુઓ પર છે. હાજરા ! મને મારી એક સાહેલીનો બનાવ યાદ આવ્યો તે વિષે જો આપણે વિચાર કરીએ તો આપણા શરીરનાં રૂવાડાં ઉભાં થઈ જાય. ખુદા દુશ્મનને પણ આવી કમનસીબ વહુ ન આપે. એમ તો તે બણેલી અને સારી રૂપાળી હતી. બધા સદ્ગુણો તેમાં હતા, પણ ઉડાઉપણાનો એક અવગુણ તેમાં હતો જેણે એવી કફોડી સ્થિતિ બનાવી કે ખુદા પનામાં રાખે.

સારા નસીબે તેનો ધણી દોઢસો રૂપિયાના નોકર હતા. એટલુંજ નહિ પણ ઉપરથી બીજું પણ થોડું ઘણું મળતું હતું. તેઓ એવા સાદા હતા, કે એવા માણસ જોયેલ તો નથી પણ સાંભળવામાં પણ આવેલ નથી. પહેલી તારીખે પગાર લાવવો અને વહુના હાથમાં આપવો. ટૂંકામાં કહીએ તો એમને પગારનો સંબંધ એટલીજ વાર માટે હતો કે કચેરીએથી ઘર મુખી લઈને

આવે. ખાવાનું વહુ એમની આગળ મૂકી દે તે ખાઈ લેતા. જે
 લુગડાં વહુ પહેરાવી દે તે પહેરી લેતા. કોઈ દિવસ ખુદાનો બંદો
 બીજીવાર કોઈ વાત પૂછે પણ નહિ. લુગડાં માટે પૂછે તો ખાલી
 હોય તો ઠીક કે મલમલ હોય તો ઠીક, ખાવા માટે પૂછે તો
 મગની ઢાળ હોય તો ઠીક કે પુલાવ હોય તો ઠીક, વહુ કંઠંગી,
 હિડાઉ તો પહેલાંથીજ હતી. ધણીની નમ્રતાએ સોનાપર ટંકણ-
 ખારનું કામ કર્યું. જે ચાહતી તે કરતી જે મનમાં આવે તે
 ઉડાવતી. ગણત્રીનાં તો છ ઓકરાં હતાં. તે પણ વળી નાનાં એટલે
 શું કહી શકે ? અને શું સાંભળે ! ઘરનું લોપાળું ! દોહસો
 રૂપિયાના પગારદારની વહુ હોવા છતાં હાથ પગ ખાલી હતા.
 એટલે હાથમાં નહતો સોનાનો તાર કે પગમાં ચાંદીનો છલ્લો,
 સૂવાની સ્થિતિ એવી હતી કે, પલંગપર ઉંઢરડા ધમાલ ખેલે એવી
 ચાદર હતી. ઓકરાંઓનાં લુગડાં ગંદા, પરંતુ દાસીઓ એકને
 ઠેકાણે બળે હોય. શિયાળાની રાતોમાં સંકોચાઈ સૂઈ ગયા
 તો બહાથી. પણ રબઈને ઠેકાણે એક રૂપિયાનું બરફ દિવસે
 ખાઈ લીધું. જીભને એવો રસ પાડવામાં આવતો કે કોઈપણ ગલી
 કુંચીમાં વેચનાર આવે તો ખાલી ભય નહિ. બીજારી જેવું ઘર,
 જ્યાં નહતી શેતરંજી, નહતી ચાંદની, મેલી ગંદી, ફાટેલી, તૂટેલી,
 ખાવા આદમના વખતની ચાદર, રંક માણસના જેવાં ઓકરાં, કે
 જેઓને નહતું પહેરણ, નહતી ટોપી, નહતાં પગરખાં, નહતું
 અંગરખું, ઉઘાડા પગે, ઉઘાડા શરીરે, અરઝરી ટોપી સાથે ફરે.
 બધાં સગાં વહાલાંઓએ આ નસીબદારને ગમે તેટલું સમજાવ્યું કે
 દાસીઓને રબ આપ અને તે કહેવત યાદ રાખ-“લોંડી બીન
 કમાયે અને બીબી બીન ખાઈએ.” પરંતુ આ ખુદાની બંદીને
 આશમ તલબીનો એવો ચશકો પડ્યો કે હરવું ફરવું તે પણ
 બનપર આવી પડ્યું. એટલે સુધી કે પાણી પણ પોતે પીએ નહિ
 અને કહેતી હતી કે શું કહું મારાથી તો કાંઈ બની શકતું નથી.
 કમબોરી એટલી થઈ ગઈ છે, કે ઉભા થવા બહિં છું તો હમ
 ચલી આવે છે. પરંતુ સમજવાની વાત છે, કે જ્યારે સઘળા

અવયવો નકામા થઈ ચક્રો ત્યારે તેઓ પણ ધીમા ધીમા છૂટાં પડી જશે.

આવક દોઢસો રૂપિયાની અને ખર્ચ પૂરા અઢીસો રૂપિયાનો અને તે પણ ખર્ચ એવું કઢંગું હતું કે તોળા કરવાની વાત છે. મોટો છોકરો ફ્રી માટે રડયા કરે છે તો તે ન આપે, પણ મરઘી ખાઈ લે. ધણી કચેરીમાં જવાની તૈયારીમાં હોય પણ પાનદાનમાં મુઠલ પાન નહોય. ધણીના ગયા પછી ચાર આનાની કચોલી અને ઢહીંવડાં ચટ કરી લે. જ્યારે જોયું કે આ ભાગ્યવાન પર ન કહેવાની કે ન સમજાવવાની અસર થાય. આખરે પરિણામ એ આવ્યું કે, સઘળા ચૂપચાપ થઈ ગયા. અને તે ખુદાની બંદી એકની બે થઈ નહિ. પરિણામ એ થયું કે અઢાર વર્ષની નોકરી કરમ્યાન ખુદાની બંદી સાડા પાંચ હજારની કરજદાર થઈ ગઈ. વળી સૌથી અઝાયબ જેવું એ છે કે તે કમનસીબ ધણીને જરા પણ ખબર પડી નહિ. તે બાપડો જૂના જમાનાનો માણસ જેને ઉઘરાણીનો અભાવ, કરજનો ડર, એને શું ખબર કે વહુ આ રૂપ લાવશે. લોકોમાં એની આખરૂ હતી. અને શાખ પણ બંધાઈ હતી. દુનિયા બાણતી હતી કે શિરસ્તદારની વહુ છે. રૂપિયા દ્રઢ પીતા છે. ખુદાની બંદી જે મંગાવે તે આંખો બંધ રાખી મંગાવે એટલે સુધી કે નોકરને ઝટ મોકલી દે. પરંતુ જ્યારે ધણીનું પેન્શન થયું અને કામ બીજાને સોંપવામાં આવ્યું ત્યારે પોતાને વતન જવાની તૈયારી થઈ. આવા સીધા, સાદા અને સાચા મુસલમાનપર આખી વસ્તી જન આપતી હતી. સેંકડો માણસોનું ટોળું સ્ટેશનપર પહોંચ્યાડવા માટે એકઠું થયું. હવે શાહુકારોને શું જરૂર હતી તે શરમ રાખી છાના રહે ! જ્યારે તેઓ ટીકીટો ખરીદતા હતા ત્યારે તેજ વખતે લોળા નામના શાહુકારે આવીને કહ્યું:—“ સરકાર આપતો જાવ છો તો મારો હિસાબ પતાવીને જાઓ. ”

બાપડા શિરસ્તદાર એવા માણસ હતા કે કરજદારના ઘડો-

શમાં પણ રહેવું પાપ સમજતા હતા. તેઓ તદ્દન દગ થઈ ગયા અને પૂછ્યું—“ ભાઈ કેવો હિસાબ ! ”

શાહુકાર—સરકાર, બત્રીસ સો રૂપિયા છે. શું કહું મારે આજકાલ જરૂરી કામ છે. નહિંતર કાંઈ વાત ન હતી.

પટાવાળો—(આગળ વધીને) હજુરના સામાનના ટાંચનો વારંટ મારી પાસે છે. માટે જે પ્રમાણે હુકમ થાય તે પ્રમાણે કરું.

વહુ ખુશ ખુશ થઈ, સ્ટેશન ઉપરથી મિઠાઈ ખરીદતી હતી, એટલામાં કમનસીબ ધણીએ જઈને પૂછ્યું. તે શો જવાબ આપી શકે ! જવા માટે બત્રીસ રૂપિયા પણ ન હતા. પટાવાળાએ સઘળો સામાન પોતાના હવાલામાં લીધો. જે ગાંસડીઓ રેલમાં મૂકવામાં આવી હતી તે ઉતારી પાડી. જે માણસો શિરસ્તદારને પહોંચાડવા આવ્યા હતા તે આ હાલત જોઈ દગ થઈ ગયા. અને સમજી ગયા કે એક ઉડાઉ વહુના હાથે એવા સીધા, સાદા અને આબરૂદાર માણસની આવી બેઆબરૂ થઈ છે. શિરસ્તદારની આંખોમાંથી તે વખતે અશ્રુપ્રવાહ નીકળ્યો. વહુને માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે જે તમે કર્યું તે ઠીક કર્યું ! પરંતુ મારી આ ધોળી દાદી હવે આને લાયક નથી કે હું દુનિયાને દેખાડી શકું ! એટલું કહી સામેના કુવામાં દૂબી મુઆ.

ખ્યારી હાજરા ! ખુદા એવી કમનસીબ અને બેવકુફ વહુઓથી બધાને બચાવે, જેને લીધે સઘળું કુટુંબ બદનામ થાય અને બાપદાદાની આબરૂપર આવો મોટો ડાઘ લગાડે ! દીકરી ચાહ રાખજે ! આ કમબખ્ત ઉડાઉપણાની બીમારીથી હમેશાં બચવું ! અને જે કાંઈ ખુદા આપે તેમાં આપણી સઘળી જરૂરની ચીજો પૂરી કરવી !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

હોદ્દામાં ખવાતીને ઈસ્લામ નામની એક અન્નુમન લગભગ મેં વર્ષથી કામ કરતી હતી. એના વાર્ષિક મેળાવડામાં નસી-

માના પ્રમુખપણા માટે દરખાસ્ત થઈ અને એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે દમ્પતી ધર્મ વિષે સર્વથી શ્રેષ્ઠ જે બોલી બતાવશે તેને એક જોડ સોનાની બંગડીઓ ઇનામ આપવામાં આવશે. હોંશ-ભેર લાપણો થયાં, અને ધામ ધૂમથી મેળાવડા પણ થયા. જે દિવસે મેળાવડો પૂરો થવાનો હતો તે દિવસે પ્રમુખનું લાપણ હતું. ઇશાની નમાઝ પછી નસીમા બેગમે પોતાનું લાપણ આ પ્રમાણે શરૂ કર્યું:-

ખહેનો અને દીકરીઓ !

મને તમારા આ ક્તેહમંદ મેળાવડામાં શામેલ થવાથી જે ખુશી થઈ છે તેનું હું વર્ણન કરી શકતી નથી. હું તમારા બધાની ઉપકારી છું કે પ્રમુખની જગા આપી, મારી આબરૂમાં વધારો કર્યો. જે ખહેનોએ આવી લાયકાતથી ધણી ધણીયાણીના સંબંધ પર વાદ કર્યો છે તેઓ ખરેખરી રીતે વખાણને પાત્ર છે. મુસલમાનોમાં જે કાંઈ ખરાબી આ વખતે છે તેની જડ માત્ર ધણી ધણીઆણીના ખરા સંબંધોની ખામીઓ છે. લવિબ્યની સઘળી આબાદી અને સુખનો આધાર એજ ધોરણ ઉપર છે. બાળકો માતાઓના બોળામાં મોટાં થાય છે, અને એમનાજ ગુણો ધારણ કરે છે અને માળાપોને લડતાં ઝઘડતાં જોઈ એમનીજ રીતભાત પરથી અનુકરણ કરે છે. તે માટે ખુદજી છે કે જે ધણી ધણીયાણીમાં રાગ નથી તેઓ માત્ર પોતાની જિંદગી ખરબાદ કરે છે એટલુંજ નહિ પણ તેઓ પોતાનાં છોકરાંઓની જિંદગી જોખમમાં નાખે છે. કુટુંબો એમના હાથથી ખરબાદ થાય છે આખરૂ એમને લીધેજ જાય છે અને મોટાઓની મેળવેલી સઘળી ઇજતઆખરૂ માત્ર આ એક ખામીની સાથે જતી રહે છે. પણ આપણે જ્યારે એની ખરી હકીકત જોઈએ છીએ ત્યારે અમને બધાથી પહેલાં મા બાપોની જોખમદારીની શોધખોળ કરવી પડે છે. બીજું કાંઈ કારણ નથી કે જ્યારે અમે દીકરીઓને એમની ફરજ પર ધ્યાન અપાવીએ ત્યારે આ, બેદરકારીને તદ્દન જડમૂળથી ઉખેડી નાખીએ. માળાપોએ એમના કામમાં વર્તન

ચલાવ્યું તેથી આ બેઠકારીને લીધે એ બીમારી પેદા થઈ, જેનો ઇલાજ નથી. એટલે તાવ આવ્યો જેની દવા નથી. જે આફત આવે તેનો ઉપાય નથી. જે મુસીબત આવી તેનો છુટકારો નથી. આ બેઠકારી તેજ છે. જે સાધારણ રીતે કરવામાં આવે છે. ટૂંકામાં જમાનાની જરૂરીઆત અથવા તો કુદરત આ બેઠકારીનો છેડો આણે તોજ દૂર થાય. અને ઘણી વખતે એના ખરાબ પરિણામો ઉત્પન્ન થાય તોપણ જ્યાં ત્યાં એ સડો લાગ્યો ત્યાં એણે મજબૂત મૂળ પણ સડાવી નાખ્યા. જડામાં જડું ઝાડ અને મોટામાં મોટો લાંબો થાંભલો જોત જોતામાં મૂળ સડવાથી એકા-એક પડી જાય છે. તેવીજ રીતે તમારામાંથી ઘણીખરી વહુઓ, ઘણી માતાઓ અને કેટલીક દીકરીઓ છે. જેઓ કેશીશ કરી આ અવગુણ દૂર કરે અને લગ્ન વખતે સઘળી દુનિયાની તપાસ, જાત જમાત, કેળવણી તથા જ્ઞાન, મોટાઇ અમીરાઇ વગેરે વગેરેમાં સુધારો કરે તો તમામ દુનિયાના ઝઘડાનો ફેંસલો થઈ જાય. પરંતુ જોડું મેળવતાં પહેલાં જોવા લાયક સૌથી પહેલી વાત એ છે કે છોકરાનો સ્વભાવ કેવો છે અને છોકરીનો કેવો છે. અથવા ખંનેના સ્વભાવમાં કોઈ એવો આકાશ પાતળનો ફેર તો નથી? જેને કોઈ શક્તિ ઐક્ય કરી શકતી નથી. દાખલા તરીકે છોકરો પરદાનો ઘણો ચુસ્ત છે. એના વિચારમાં પરદો શરેહથી છે એટલે કે બાપ અને સગાભાઈ સિવાય બીજાની સામે ન આવવા દેવું એટલે સુધી કે મામાના છોકરાથી તથા ફાઈના છોકરાથી પણ પરદો કરાવવો. પણ છોકરીની કેળવણી આજકાલના વખત પ્રમાણે એવી હોય કે તે મેળાવડા અને ભાષણોથી ફાયદા મેળવે અને સાંજે ફરવા માટે બહાર જઈ શકે અને તાજી હવા લઈ શકે, સ્વાભાવિક રીતે જોઈએ તો ખુલ્લે ખુલ્લું છે કે ઘણી ઘણીયાણીની આ વિરૂદ્ધતા દૂર થવી કેટલે દરજે મુશ્કેલ અને અઘરી છે. દેખીતી રીતે તો માબાપ ઘણી મોટી ફરજથી પરવારી ગયાં. હજારોનો ચઢાવો આવી ગયો. રૂપિયાની પણ રેલછેલ થઈ ગઈ, પરંતુ શું આ વેલ માંડવે ચઢે એવી છે?

માખાપોએ પોતાની જોખમદારી પૂરી કર્યા પછી દુનિયાનાં સઘળાં કામકાજો હવે એજ બંને ધણીધણીયાણી પર છોડી દેવાં જોઈએ. અને હવે માત્ર વહુની ફરજ છે કે તે ધણીના મનમાં ખ્યાર કે અભાવ ઉત્પન્ન કરે. ઓરત પર મરદનો સીજદો ફરજ છે એમ હું કહેતી નથી કારણકે આપણા સાચા ધર્મે એક બીજાને લીખાસ બનાવ્યો તો એવું બેધકુફી ભરેલું કામ થઈ શકતું નથી કે એક ઠેકાણે આ પ્રમાણે કહેવું અને બીજે ઠેકાણે જુદી રીતે કહેવું. એટલે જ્યાં બરાબરનું સગપણ હોય ત્યાં ખુદા અને તેના બંદા વચ્ચેનો ફેર દેખાડવો. હું પેગમ્બર સાહેબના તરફનો સંબંધ બતાવી શકતી નથી કારણ કે તેઓ સાહેબે ખુદલી રીતે કહી આપ્યું છે કે સ્ત્રીઓની હલકાઈ જેઓ હલકા છે તેજ કરે છે. હું આ પણ જાણું છું કે યૂરોપમાં કેટલાક ડોક્ટરોએ તપાસ કર્યા પછી આ પરિણામ પર આવી પહોંચ્યા છે કે મરદ અને સ્ત્રીના મગજમાં તફાવત નથી. એટલે કે મરદનો મગજ અને સ્ત્રીનો મગજ બરાબર છે. યૂરોપની સ્ત્રીઓ આપણી આગળ છે. તેઓ નક્કી આપણા મરદો કરતાં કમજોર છે એમ તેઓનાં શારીરિક અવયવો ઉપરથી લાગે છે. તેઓ એમની બરાબર મહેનત કરી શકે તેવી નથી; એને કુરાન શરીફે *કબ્વામુનથી ખુલાસો કર્યો છે. એટલે એ ખુદલે ખુદલું છે કે કુદરતનો આ બંદોબસ્ત એવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે કે સ્ત્રી જિંદગીના કેટલાક કામોમાં મરદોની અને મરદ કેટલાક કામોમાં સ્ત્રીઓના મોહતાજ છે. એ કહેવું વાજબી છે કે મરદ હાકેમ અને સ્ત્રી હુકમ ઉપાડનાર છે. દુકામાં સ્ત્રીઓની હલકાઈ અને ઇસ્લામની બદનામી થાય. પરંતુ જે અખત્યાર મરદોને આપવામાં આવ્યો છે તેથી તેની મરજી સ્ત્રીની મરજી કરતાં પહેલો દરજ્જો ભોગવે છે.

આપણા હાલના સુધારામાં એક સ્ત્રીની આજ્ઞાદેવનપર ધણી ખરી વાતોનો આધાર છે. વડીલોની આબરૂપર એથી બદનામી આવે છે. કુટુંબની આબરૂપર એથી ડાઘ લાગે છે. સગાંવહાલાંઓ એના ઉપર

આંગળી દેખાડે છે. ભવિષ્યની પ્રજામાં એનાથી પાણી મરે. તેથી જ્યાં સુધી હાલના સુધારામાં ફેરફાર ન થાય ત્યાં સુધી તો એનો ફેરફાર થવો મુશ્કેલ છે. વહુ પોતાના ધણીને ખુશ કરવાની કોશીશ કરે એ સૌથી જરૂરનું છે. બાઈઓ ! તમે જંગલી હરણ તો જોયું હશે, જે મનુષ્યના નામથી સો ગાઉ નાસે છે. પણ ખ્યારથી તે તાબે થઈ જાય છે. કેવાં કેવાં પક્ષીઓ જે મનુષ્યના અવાજથી ચમકે છે. તેઓ એમના હાથોપર બેસે છે, એમના ઘરોમાં રહે છે, અને પોતાની સુરવાળી વાતોથી એમનું મન ખુશ કરે છે. મનુષ્ય તેમને પાળે છે, તે વાત એક બાબુએ મૂકો, પણ જેમાં કુદરતે મળી જવાને તત્વ રાખ્યું છે. એ કાંઈ ખાવાનું કામ નથી. માટે કોશીશ કરવાનું કામ તમારું છે. અને તમને મદદ આપવા માટે આકલનશક્તિ આપેલી છે. નવાળ જુલકદરજંગ બહાદુર જેમને મરવાને આજ વીશ વર્ષ કરતાં વધારે થયાં છે; અને જેમનો રાજમહેલ હજી સુધી મારી ફોઈના ઘરથી થોડે દૂર આસમાન સાથે વાતો કરે છે. જો કે આજે તંની હયાતી નથી પણ એનું નામ શહેરમાં નાના મોટાની જીભપર છે. તમારામાંથી કોઈ એવું નહિ હશે કે જેણે આ નામ સાંભળ્યું નહોત્ય. હું નાની હતી ત્યારે એમની મોટી શાહઝાદી કમરઆરા બેગમનું લગ્ન ફરીદુનકદર બહાદુર સાથે થયું. ખુદા સાચું બોલાવે તો હજારો રૂપિયાની તો માત્ર આતસબાજી ફેડવામાં આવી હતી, લાગલાગટ આઠ દિવસ સુધી મહેલ્લામાં ખાવાનું રંધાયું નહિ. તે એક શાદી કે ખુદાની રહેમત ! જેણે ઘણાં મોહતાબેને ઘણા વખતની લાંઘણોથી બચાવ્યાં. અમે ઘણું કરીને એમની સેવામાં જતા અને હું તો ખાસ કરી દરેક વખતે ત્યાંજ રહેતી કારણકે તે ફોઈની બધા કરતાં વધારે ખ્યારી શિષ્ય હતી. પણ અમે કદી જોયું નથી કે એમણે સીધા મોઢાથી ધણી સાથે વાત કરી હોય. એક દિવસની વાત છે, કે નવાળ સાહેબ ઘણાં લુગડાંનાં થાન લાવ્યા. તેઓ પોતાના હાથથી ઉઘાડી ઉઘાડી એમની આગળ મૂકતા, વખાણ કરતા અને વહુનું મોઢું જોયા કરતા કે કદાચ તેને પસંદ આવે.

પરંતુ તેને તો સર્પ સુધી ગયો હતો. કોઈને ખાદી કહ્યું, કોઈને બાડું, કોઈને કુતરાનું કફન કહ્યું, કોઈને હલકું કહ્યું. માટે વિચાર કરો કે એ કેવું બેવકુફી ભરેલું કામ ! વિવેકથી ઉલટું, મનુષ્યથી દૂર, અક્ષલથી વિરુદ્ધ, અને માણસાઈથી ઉલટું હતું. પરંતુ તેઓને વહુની સાથે એટલી બધી મહોબત હતી કે તરત પાછા લઈ ગયા, મતલબ કે બે વખત લાવ્યા પણ બેગમ સાહેબની પસંદગીમાં જરા એક પણ આવ્યું નહિ. તેઓ ધીરજ ધરી ચૂપચાપ બેસી રહ્યા. મહોબતની એ હકીકત હતી કે દરેક વખત એમનું મોઢું તાક્યા કરતા. પાન પણ માગે તો એવી આજીજીથી કે જેમ કોઈ બીજા માગે છે. ફોઈએ એક વખત શું પણ લાખો વખત સમજાવી. પરંતુ એમને કાંઈ અસર થઈ નહિ. કેવી અફસોસ ઉપજાવે એવી જિંદગી હતી ! નવાબ સાહેબ ઘણી રાતો અને દિવસ સુધી એકલા બેસી રહેતા, અને વહુ દરકાર પણ કરતી નહિ, એ બાપડાનો કોઈ અમુક મુકરહમો લાખો રૂપિયાનો ચાલતો હતો. જે કંઈ પુંજ એકઠી કરી રાખી હતી તે કચેરીઓને ભેટ થઈ ચૂકી હતી; પરંતુ એ મુકરહમો કોઈપણ રીતે પૂરો થયો નહિ. જ્યારે કાંઈપણ પાસે રહ્યું નહિ, ત્યારે એમણે બપોરે ઘણી આજીજી સાથે બેગમ સાહેબને કહ્યું—“ મારી પાસે હવે કાંઈ રહ્યું નથી. રાજ મહેલના રૂપિયા પણ પૂરા થઈ ગયા. હવે દશ હજાર રૂપિયા બીજા વધારે વકીલ માગે છે તો બતાવો કે શું કરવું ? તમારા પિતા પાસેથી મંગાવી આપો. જો હું જીવતો રહ્યો તો આ કરજ આપી દઈશ.” જે આંખો વડે બેગમ સાહેબે નવાબ સાહેબ સામે જોયું તે નજર મને આજ દિવસ સુધી યાદ છે. ખાનદાનીનો દરિયો એમની આંખોમાં મોજાં મારતો હતો, અને મહોબતનાં સાચાં મોતી એમની આંખોમાં પ્રકાશતાં હતાં. તેઓ ઉઠીને ઓરડામાં ગયાં. ઘરેણાંની પેટી ઉઘાડી. જે ઘરેણાં શરીરપર હતાં તે કાઢી નાખી એમાં મૂક્યાં. ટૂંકમાં જે જે ચીજો એમની પાસે હતી તે નવાબ સાહેબ આગળ મૂકીને કહ્યું—“ પિતા પાસેથી મંગાવવાની કશી જરૂર નથી, હમણાં તો આ છે. તે

લો. ” નવાળ સાહેબની આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. બેગમ સાહેબ ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. જો કે નવાળ સાહેબે બેગમ સાહેબને અટકાવ્યાં તોપણ ઉભાં રહ્યાં નહિ. લાચાર થઇ ધરમાં ચાલ્યાં ગયાં. કમનસીબે મુકરદ્દમો એમના વિરુદ્ધમાં ગયો. અને એવો વખત આવી પહોંચ્યો કે ધરમાં જરના વખતે તણખલું પણ ન રહ્યું. રાજ મહેલનું ભાડું વધારે ચઢી ગયું; ત્યારે શાહુકારે ઉધરાણી કરી. મુકરદ્દમાની ખબર સાંભળતાં તરત લખી આપ્યું કે, રાજમહેલ ખાલી કરી આપો. મોટા નવાળ સાહેબ જમાઇથી નારાજ હતા; જ્યારે આ સાંભળ્યું કે શાહુકારી રાજમહેલ ખાલી કરે છે ત્યારે કહેડાવ્યું કે તમે એકલાં અહિં ચાલ્યાં આવો. બેગમ સાહેબ આપના આ સંદેશ પર હસ્યાં અને આપનો ધણો ઉપકાર માન્યા પછી સભ્યતાથી લખી મોકલ્યું. “શું મારો હાથ એક અબાણ્યા શખસના હાથમાં એટલા માટે આપ્યો હતો કે આજે મુસીબતમાં એનો હાથ ઝાટકી, આપને ત્યાં આવી બેસું ? મને ખાત્રી છે કે આપના ઘરે મને રોટલીની કમી નથી. પરંતુ શું તે ખાણું મને ઝેર નથી ! કે હું એકલી ખાઇ લઉં ને તેઓ જૂખ્યા સૂઈ રહે અને હું પેટ ભરું ! તેઓ જમીન ઉપર પડી રહે અને હું પલંગપર સૂઈ રહું ! મોજ મજામાં હું એની સાથે હતી તો મુસીબતમાં એનીજ સાથી થઈશ ! દરિયા કિનારે જંગલમાં અમારી ઝુપડી થશે ! પરંતુ તે જંગલ આપના મહેલ કરતાં વધારે સુખરૂપ થશે ! સાદો અને સુકો રોટલીનો કકડો આપના પુલાવથી મિઠો થશે ! હવા અમારી ચાકરડી, લીલું ધાસ અમારું ખીછાનું, ફળ અમારો ખોરાક અને દરિયાનું પાણી અમારું શરબત થશે ! હું હવે આ શખસની ચાકરી કરીશ, જે આજે મારી લાગણીનો મોહતાજ છે. જેની દુનિયા અને જિંદગી મારી સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જેણે આખી ઉમર મારાં લાડ નખરાં ઉઠાવ્યાં જેની સેવા મારી દીન અને દુનિયા બંનેને શણગારશે ! હું આપની તાબેદાર છું, અને એની ચાકરી કરનારી છું. આપની લોડી અને એની વિપત્તિમાં ભાગ લેનારી છું. જ્યારે ઇમામહુસેન

સાહેબે શેરબાનુને જઈ કહ્યું તે વખત મને યાદ છે.” બાનુ, બધાં સગાં વહાલાંઓ મરી ગયાં, અને આખેકોસરથી સંતોષ પામ્યા. ખુદ માટે તમે તમારા નિર્દોષ અસગરને લઈ જતાં રહો. તમે એક સલતનતના વાલીની ભાણેજ છો. મારી સાથે તમારી અને આ દૂધ પીતા છોકરાની જિંદગી ખરબાદ કરે નહિ. ” શેરબાનુ રડી પડ્યાં અને ઇમામહુસેન સાહેબને અરજ કરી.

ભાઈકી કુછ હેય ફિકર, ન માકી ન આપકી;

બેટી હું બાદશાહકી, લોંડી હું આપકી.

પિતાશ્રી ! જે માણસે અઢાર વર્ષ મને આરામ આપ્યો છે તો હવે એનાથી દૂર રહેવું એ કુલ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. ”

હું પહેલે દિવસે આ ઝુપડીમાં ફાઈ સાથે ગઈ હતી. જ્યારે બેગમ સાહેબ પહોંચ્યાં ત્યારે તેઓએ આ ઝુપડીને ગળાનો હાર બનાવ્યો, જંગલી ફૂલો તોડી ચારે બાજુ રોપ્યાં, પોતે લુગડાં બદલી એવી ખુશીથી કામ કરતાં કે આખી ઉંમર મેં એમને જોઈ અથવા એમના વિષે સાંભળ્યું નથી. સાંજરે જ્યારે નવાબ સાહેબ બહારથી થાકીને આવે ત્યારે દરવાજામાં દાખલ થતાંજ તેમને સામે લેવા આવતાં અને કલાઈવાળા પાનદાનમાંથી પાન બનાવી કહેતાં—નવાબ સાહેબ, આ પાનદાન મેં અઢાર વર્ષ પછી આજે કાઢ્યું છે. તે આપણી શરઆતના મહોબતના દિવસોનું સાક્ષી છે. લુગડાંની ચાળોમાં તે મારો સાથી હતો. આજે જંગલોમાં સાથી છે ! તે વખત પણ એણે જોયો હતો અને આ વખત પણ એણે જોયો ! એનો દરેક કટકો લેડુ છે, અને દરેક ખુણે જાણીતો છે. બેગમના આ બોલથી નવાબ સાહેબનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. તેઓ બહાર જઈ રડ્યા અને જ્યાં સુધી જીવતા રહ્યા ત્યાં સુધી રડતા રહ્યા. દીલગીરીએ એમનો પીછો મૂક્યો નહિ. અને ચારપાઈને વળગી રહ્યા. બેગમે સમજાવવાને કાંઈ ઓછું પાનું કર્યું નહિ. પરંતુ તાવ એવો પછવાડે લાગ્યો કે ઉઠવું એસવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. મારી ઉંમર વધારેમાં વધારે તે વખતે

આઠ વર્ષની હશે. ફોઈ લગભગ છેલ્લા દિવસોમાં દરરોજ જતાં હતાં. બેગમ સાહેબે જે કાંઈ સેવા ચાકરી તે વખતે ધણીની કરી તેનું વર્ણન કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. તેઓ પોતે પણ ઉઠી શકતાં ન હતાં. બેગમ સાહેબ એકલાં હતાં અને બીમારની સઘળી સાર વાર એકલે હાથે કરવી પડતી હતી. એક રાત્રે જ્યારે નવાબ સાહેબની સ્થિતિ ખરાબ થઈ ત્યારે અમે ફોઈ ભત્રીજી બેઠે ત્યાં ગયાં હતાં. જ્યારે રાત વધી ગઈ હતી, વરસાદ વરસવા લાગ્યો હતો અને પવન સુસુ અવાજ કરતો હતો ત્યારે નવાબ સાહેબે પાણી માગ્યું. બેગમ સાહેબ આવા વરસાદમાં પલળતાં પલળતાં લોટામાં પાણી લેવા ગયાં. લોટો ભરીને આવતાં હતાં એટલામાં કાંટાની વાડે મહોબતની આ સાચી તસ્વીરના પગોમાં ઈબ્નની સાંકળ નાખી. એક ઝડપે હેઠળ એકાએક અટકી પડ્યાં, પરંતુ આ વિચાર આવતાંજ કે પાણીને વાર થઈ જાય નહિ તેથી આગળ વધ્યાં. તે વખતે કરા ટપ ટપ પડી રહ્યા હતા, એક મોટા કરાએ માથું જખમી કર્યું. ઘા કારી વાગ્યો હતો. પરંતુ ધૂનમાંને ધૂનમાં ચાલી આવ્યાં. નવાબ સાહેબની સ્થિતિ એ વખતે કાંઈક જુદીજ હતી. પાણી ગળામાંથી ઉતર્યું નહિ. અને તેઓ આ ફાની દુનિયા તણ પરાક સીધાવ્યા. એમના મરતાંજ બેગમ સાહેબે એક ચીસ પાડી. કપૂતરો દુનિયાના લોકોને લીમડાના ઝાડપર બેઠાં બેઠાં પ્રભાતનો સંદેશો પહોંચાડતાં હતાં ! એટલામાં બેગમ સાહેબ પણ પોતાના ધણીને સ્વર્ગમાં જઈ મળ્યાં. આ બેઠે કબરો મિનારાની પાસે મહોબતની જીવતી તસ્વીર આજ દિવસ સુધી દેખાડે છે.

બાઈઓ ! હાથ ઊંચા કરો, આલો આપણે એમના માટે દુઆ માગીએ ! આકાશપર રાજ્ય કરનાર પવિત્ર આત્મા તે અસ્તિત્વના દેશમાં ઉડી ગયો પણ તારં યાદ, તારં માટીનું શરીર જમીનમાં છે પણ તારી દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાળી આંખ, તારી હસ્તીમાં જુદી જુદી જાતના લેલો જોયાં કરે છે. વક્ષાદારીનાં સેંકડો ખીલેલાં

કૂલ તારી કબરપર ખુશબો આપે છે. માણસાઈનું લીલું ધાસ પ્રકાશે છે, જમનાનો પ્રવાહ તારો કલમો પઢે છે. સવારનો વાયુ તારી કબરપર વખાણના હારો ચઢાવે છે !

હે ! કમરઆરાની પવિત્ર આત્મા ! સ્વર્ગ તારું રહેઠાણ છે ! હમેશનાં વહેતા દરિયાઓ તારા પગોમાં લથડે છે ! નિરંતરના ધરેણાંની કીર્તિ તારો શણગાર છે ! 'તું' ઇસ્લામનો સાચો નમુનો અને સ્ત્રીઓની શ્રેષ્ઠ તસ્વીર છે. તું ચાલી ગઈ પણ તારાં કામ અને તારું નામ અમર છે. વખત ગમે ત્યાં પહોંચી જશે પણ તેની ચાલ તારાં કૃત્યોને ઊંચા કરશે. તારી જિંદગી આસમાની દુનિયા પર પૂનેમના ચંદ્રની માફક પ્રકાશશે. અને તેનાં કૂલો કયામત સુધી દુનિયાને ખુશબો આપ્યા કરશે.

ખુદા અમને પણ એવીજ સદખુદ્દિ આપે. કે કમરઆરા બેગમનું અનુકરણ કરી લઈએ ! ઘણી ઘણીયાણીની બાબતોમાં પે-ગમ્બર સાહેબના વસીલાથી અમને દઢતા અને અચળ સ્વભાવ આપે, આમીન ! સુમ્મા આમીન !

નસીમાના લાપણે હાજર રહેલાંઓના મનપર કાંઈ એવી અસર કરી કે સઘળીઓ એનાપર જીવન ગાળવા લાગી. રાત દિવસ ડાળીઓનો તાંતણે બંધાતો રહ્યો તે પણ છોકરીઓમાં છોકરીઓ જેવી અને ડાસીઓમાં ડાસીઓ જેવી હતી. જે જે જાતની સ્ત્રીઓ આવતી તેવીજ તેમની સાથે વાતો કરતી. પંદર દિવસમાં એનો સિકકો આખા શહેરમાં બેસી ગયો. મોટામાં મોટા અનુભવવાળી તથા ઘડાયેલી સ્ત્રીઓ એની પાસે આવી મલાહ લેતી હતી. વળી ખુદાની મહેરબાની પણ એવી હતી કે એનો મત હમેશાં સૌથી ચઢીઆતો રહેતો. લાંબા વખતનાં બગડેલાં કામો એણે એક પળમાં સુધાર્યા. ઘણાં વર્ષોની અધુરી પડેલી ગાંઠો જરા વારમાં ખોલી નાખી. હવે કાંઈ બાકી રહ્યું નહિ. શહેરના અરધ કરતાં વધારે લોકો એનોજ કલમો પઢવા લાગ્યાં. સારા સારા મોટા મોટા કુટુંબોની સ્ત્રીઓ આ વાત ચાહતી હતી કે અમારી દીકરીઓ

પર નસીમાનો પડછાયો-છાપ-પડે, તથા અમારી છોકરીઓ ૨૪ કલાકમાંથી બે ચાર કલાક એની સોબતમાં રહે ! પણ નસીમા તે વખતે છડી-એકલી-નહતી, પણ બે છોકરાંની મા હતી. દીકરી છ વર્ષની અને છોકરો સલીમ ખોળામાં હતો. નસીમાની કેળવણી એવી નહતી કે તેઓ રાત દિવસ માનાજ ખોળામાં બેસી રહે. તેઓ દુનિયાના સઘળાં કામોને પૂરાં કરી દેત ! વળી એના કામ માટે જે જે વખતો મુકરર હતા તેમાં તે કોઈ વખત ફેર પડવા દેતી નહિ ! માત્ર છોકરાં ઉપર શું વળગેલું હતું ! જે વખત જે કામ માટે હતો તેમાં તેને પૂરો કરતી. એના વખતનું ટાઇમટેબલ અમારા બાળુવા મુજબ આ પ્રમાણે હતું.



પ્રકરણ ૨૪ મું.



શિયાળામાં તે સવારે છ વાગે ઉઠતી. બે કે દાસી આખો દિવસ ઘરમાં રહેતી તોપણ તે વૃદ્ધ હોવાથી તેણીને તે જગાડતી નહોતી. તે પોતાને હાથે પાણી ગરમ કરી વળુ કરતી, વળુ કર્યા પછી ઘરનાં સઘળાં માણસોને જગાડી પોતે નમાજમાં ગુંથાતી, નમાજ પછી અર્ધો કલાક કુશનશરીફ વાંચતી. એટલામાં દાસી આ તૈયાર કરતી. નમાજથી પરવારી તે સૌને આ આપતી અને આઠ વાગે રસોડામાં જઈ પહોંચતી, માંસને રાત્રે બુંબૂ મૂકતી, અને સાડા નવ વાગે બધું ખાણું તૈયાર કરી રાખતી; દશ વાગ્યા પહેલાં ખાણું ખાઈ પુરઝદ પામતી, ઘરનાં સઘળાં માણસો ખાઈ લે તે પછી ખાતી, અને સાડા દશ વાગે છોકરાંઓને લઈ મુલાકાતના ઓરડામાં જતી, એક વાગ્યા સુધી ત્યાં રહેતી, ત્યાં તે સ્ત્રીઓની મુલાકાત લેતી, હાજરાને શીખવતી, બરાબર એક વાગે ત્યાંથી ઉઠી બીજા ઓરડામાં જઈ ટપાલ બેતી; ત્યાં તે કાગળો વાંચતી અને જવાબ લખતી. બે વાગે ઝંહોરની નમાજ

પઢતી, અને અઢી વાગ્યાથી ચાર વાગ્યા સુધી શીવવા પરોવવાના કામમાં ગુંથાતી. ચાર વાગતાંજ અસરની નમાજ પઢી સાંજનું ખાવાનું તૈયાર કરતી; અને મગરેખની નમાજ સુધી ત્યાંજ રહેતી; મગરેખની નમાજ પઢી ન્યુરપેપર વાંચતી, અને આઠ વાગ્યા સુધી વાંચવામાં મચેલી રહેતી, તથા છોકરીઓને વાંચી સંભળાવતી. એ દરમ્યાન ઘણી વાતો છોકરીઓને શીખવતી, આઠ વાગે ઇશાંની નમાજ પઢી વજીફે પઢતી, ત્યાર પછી એટલે સાડા નવ વાગતાં સુધી આખા દિવસનો હિસાબ લખતી, અને જોતી કે આજની આવકમાંથી કેટલું ખરચાયું અને કેટલું ખચ્યું; દશ સાડા દશ વાગે સૂવા જતી; હમણાં કસીમ એક અઠવાડીયાની રજા લઇને આવ્યો હતો. જે દિવસે રજા પૂરી થઇ, તે દિવસે સાંજના ચાર વાગ્યાની ટ્રેનમાં જવાને! હતો. તે વખતે એની હાજરીની જરૂરીઆત હતી કે નહોતી. પણ તેણે પોતાના ટાઇમમાં ફેરફાર આવવા દીધો નહિ. અલખત ઝહોરની નમાજ પછી એને માટે કાંઈ ખાવાનું તૈયાર કરવામાં એ રોકાયેલ હતી, એટલામાં નવાખસાહેબ એતેમાદ ઉદ-દૌલાની બેગમ મળવા આવ્યાં. કસીમને જવામાં માત્ર દોઢ કલાક બાકી હતો. ઘણી વાતોનો એની પાસેથી ખુલાસો કરવાનો હતો અને એક જરૂરની વાતની સલાહ લેવાની હતી. તથા જવાને માટે બંદોબસ્ત પણ કરવાનો હતો. એ સિવાય પથારી, ખાવા પીવાનું, સામાન વગેરે ચીજો તૈયાર કરાવી જોઇ લેવાની હતી. મતલબ કે તેને માથું ખંજોળવાની પણ પુરસદ નહોતી. બેગમ સાહેબનું પધારવું એક અજાણ્ય જેવું હતું. એકને ઠેકાણે ત્રણ ત્રણ દાસીઓ સાથે હતી. એ સિવાય બે નોકરો બહાર ઉભા હતા. આઠ વર્ષની ઉમર હતી, માથા ઉપર લાલ ચાદરો હતી, પગમાં સાત ગજની ઢીલી ઢીલી ઇંજર હતી, એક દાસી આ તરફ તો એક દાસી બીજી તરફ. એકના હાથમાં ખાસહાન અને બીજીના હાથમાં પાણીનો લોટો (સરાઇ). ડગલે ડગલે ખુદા રસુલના અવાજ દાસીઓના મોંમાંથી નીકળતા હતા.

બેગમ સાહેબ ચોરડામાં આવી જગા લેતાંજ, હંગ થઇ ગયાં.

તેઓ જન્મથીજ અમીરણ હતાં. કોઈ ચીજની કમી નહોતી. પણ અહિંનો તો ઠાઠ બુદ્ધોજ હતો. નસીમા પાસે ધરિાનની અને કાશાનની શેતરંજીઓ, રૂમના અને સીરિયાના મખમલના ગાલીચાઓ તો નહોતા. પરંતુ જે કાંઈ હતું તે એવી ખૂબસૂરતી અને સફાઈથી શણગાર્યું હતું કે દિવાનખાનું પોતે બોલી ઉઠતું હતું. શેતરંજી ઉપર શેતરંજી, તે ઉપર ચાંદની, ચાંદની ઉપર ગાલીચા, ગાલીચા ઉપર ગાદલાં, ગાદલાં ઉપર ખૂબસૂરત ખુશીઓ ગોઠવેલી હતી. એટલે સુધી કે સળ કે તણખલાંનું નામ પણ જોવામાં આવતું નહોતું. દિવાલો પર નકશાઓ ટાંગેલા હતા. છાજલી પર તસ્વીરો, દિવાનખાનાની વચ્ચેવચ્ચ મેજ અને મેજપર ખડીઓ કલમ, તે સિવાય દરેક ખૂણાને લગતાં કબાટો ગોઠવેલાં હતાં તેમાં કીમતી સુંદર ચોપડીઓ મૂકેલી હતી. માથા ઉપર તરેહ તરેહનાં ઝાઝ જોવામાં આવતાં હતાં. કેટલેક ઠેકાણે અલરવાળા રૂમાલો જોવામાં આવતા અને તે પર કુરાન શરીફ ગોઠવેલાં હતાં.

બેગમ સાહેબે બધી બાબતોએ એક નજરથી જોઈ લીધું અને સાંભળ્યું હતું તેના કરતાં વધારે જોવાથી ખાતરી થઈ. પરંતુ ગભરાટ એવો હતો કે બે મિનિટમાં ચાર વખત ઉપરા આપરી કહેણો મોકલ્યાં. નસીમા જો કે પોતાના કામમાં ઘણી ગુંથાયેલી હતી તો પણ તે અવિવેકી અને અસહ્ય નહોતી કે તે બેગમ સાહેબને મળવા પણ ન આવે. ગમે તેમ કરીને આવી. સલામ કરીને બેઠો, બેગમ સાહેબે કહ્યું.—“હું તમારી રીત ભાત અને હુન્નર કળા વગેરેનાં વખાણો ઘણા લાંબા વખતથી સાંભળ્યા કરું છું. ઘણા દિવસ થયાં મારો ઇરાદો હતો કે તમને મળું. અને તમને મારે ઘેર લઈ જઈ એટલા માટે કે મારી દીકરીઓ પણ તમારી પ્રાસેથી કાંઈ શીખે. આજે નવરાશ મળવાથી તમારી પાસે આવી આવી તો તમે મારી સાથે ચાલો. મારી દીકરીઓ તમારી રાહ જોતી બેઠી છે.”

નસીમા—“હું આપના પધારવાથી હજી ઉપરાન્ત ખુશી થઈ છું અને ઉપકાર માનું છું.”

બેગમ સાહેબ—“ ઠીક પણ તમે જલદી ચાલો. મારી બેઠ શાહજાદીઓ તમારી રાહ જોતી બેઠી હશે ! ”

શાહજાદીઓનું નામ લેતાં હાજરાને હસવું આવ્યું; પરંતુ મહોં મલકાવી છાની રહી. નસીમા જરા ચૂપ રહી પછી કહ્યું—
“ હું આજે લાચાર છું. હું તે વખતે પણ માત્ર તમને માફું લાગે તેથી તમારી પાસે આવી હાજર થઈ, નહિતર હું આવત નહિ. આજે મારા પતિ બહાર ગામ જાય છે. અને હું એમની તૈયારીનાં કામોમાં ગુંથાયલી છું. જે તમે મને પહેલાંથી બખર આપી હોત તો ઘણું સાફ થાત. હું નક્કી તમને આજે અહિં પધારવા મના કરી દેત. અને તમને જરા પણ મહેનત ન પડત. ”

બેગમ સાહેબ બખર આપવાને શું સમજી શકે ? આ સાંભળતાંજ દગ થઈ ગયાં. પાંચ રૂપિયાની મિઠાઈ પોતાની સાથે લાવ્યાં હતાં. દારીએ થાળ નસીમાની આગળ મૂક્યો. તેણીએ કહ્યું—
“ એની કાંઈ જરૂર નથી. ”

બેગમ સાહેબ—“ હું માત્ર છોકરાંઓ માટે લાવી છું. ”

નસીમા—“ છોકરાંઓ માટે ખૂંટતાં હોવ તો આપના પ્રતાપથી જ્યારે એમની ઈચ્છા મિઠાઈ માટે થાય છે ત્યારે ખાઈ લે છે. એ તો માત્ર આપણા શહેરનો એક નકામો ચાલ છે. એનો અર્થ એટલોજ કે બીજાની ફજેતી કરવી. માટે હું કહું છું કે એની કાંઈ જરૂર નથી. હું એને કેવી રીતે કબૂલ કરી શકું ? એ સંભાવત છે કે મારી પૈસા સંબંધી સ્થિતિ આને લાયક ન હોય કે હું એટલી મિઠાઈ જ્યારે હું તમને મળવા આવું ત્યારે મારી સાથે લાવી શકું ! અથવા તે વખતે તમારી ખાતર આ મિઠાઈ લાયક કરી શકું નહિ ત્યારે મને મનમાં કેવી શરમ થાય ? ”

હવે બેગમ સાહેબ તદ્દન ઉતરી પડ્યાં. ટ્રેન જવાને માત્ર ચાલીશ મિનિટની વાર છે એમ કહી નસીમા ઉભી થઈ અને કહ્યું કે—“ માફ કરો. ”

બેગમ સાહેબ પણ પોતાના મનમાં સાડું નહાડું કહી પા-
ધરાં સંજીવને ઘેર ગયાં અને પોતાની દાઝ સારી રીતે કાઢી.
ન્યારે બેગમ સાહેબ કહી રહ્યાં ત્યારે સંજીવએ કહ્યું—“ તમે નસી-
માનો ખરો અંદાજો કાઢ્યો નથી. તેણીએ જે કાંઈ કહ્યું તે સાચું
કહ્યું. તે તો તમારી ભૂલ હતી કે ખબર કયાં વગર તમે ડોળીમાં
બેસી ગયાં. ન તો ઝાળખાણ પીછાણ, ન તો નાતો કે નીસબત.
તે જંજળવાળી, ખચ્ચાંચોની મા અને ધણીની વડુ છે. વળી તે
ઉપરાન્ત દુનિયાનાં ઘણાં કામો તેને કરવાનાં છે. શું તમારા અ-
ભિપ્રાયમાં તે પોતાનાં સઘળાં કામકાજ મૂકી તમારી પાસે આવી
બેસત ? ધણીનાં કામ ન કરત ? બેગમ સાહેબ જરા ઇન્સાફ કરો.
ભૂલ તમારી છે. જો તમારે જવું હતું તો પહેલાંથી પૂછાવી લેવું
જોઈતું હતું, કે તમને નવરાશ છે કે નહિ. તે તો દરરોજ એક
વાગતાં સુધી સૈાને મળે છે. તેને ગમે તેટલું જરૂરી કામ હોય
તે મૂકી અથવા ખીમારી હોય કે મુસીબત હોય તોપણ તે વ-
ખતે દિવાનખાનામાં જઈ બેસે છે તો તમારે તે વખતે જવું
જોઈતું હતું. અથવા તો પૂછાવી લેવું જોઈતું હતું.”

બેગમ સાહેબ—“ ઠીક, એમ છે તો મિઠાઈ કેમ ન લીધી ?
એમાં શી હરકત હતી ? ”

સંજીવ—“ એની પણ કાંઈ જરૂર નહોતી. આ પણ તેણી-
એ ગેરવાજબી કર્યું નથી. તમે તેણીને મળવા ગયાં હતાં કે ઉપ-
કાર કરવા. વગર કારણે તે તમારી મિઠાઈ કેવી રીતે કળૂલ કરે ? ”

સંજીવ, બેગમ સાહેબની બાળપણની સહીયર હતી તેથી
તેણીએ તેમને અવગે હાથે લીધી અને સાંજે જતી વખતે એ-
ટલું કહ્યું કે બાઈ મારી ભૂલ થઈ અને ભવિષ્યમાં ત્યાં તો શું
પણ ખીજે કોઈ ઠેકાણે ખબર કયાં વગર જઈશ નહિ.



પ્રકરણ ૨૫ મું.

૨૧ બીયા સ્વભાવની તેજ તો હમેશાથી હતી. એતો કાંઈ નસીમાની સોળતની અસર હતી. થોડી ઘણી લાચારી હોવાથી તથા બાપ મા બંને મરી જવાથી તે નસીમાના દાબમાં રહેતી, બોલવા ચાલવામાં જખરી હતી. માથાપર લાભી સિવાય કોઈ મુરખી રહ્યું નહિ. તેણીનો નિયમ એવો હતો, કે હમેશા તે સોનાનો કોળીઓ ખવાડતી પણ વાઘની નજરથી જોતી. જે દેવો તેને પડી ગઈ હતી તે દબાઈ ગઈ. અવગુણો તેમાં હતા તે કેટલેક દરજ્જે આછા થયા. જે અવગુણોનો પાયો શરૂઆતથી નાખાયો હતો તે નસીમાના મટાડવાથી પણ મટી શકે તેવો નહોતો. કુંવારાપણું જેમ તેમ કરી વીતી ગયું. પરંતુ લગ્ન પછી જે બી વવાઈ ગયાં હતાં, તે હવે એવાં ક્ષણ લાગ્યાં કે સાસુ નણંદોનો બડબડાટ, દેરાણી, જેઠાણીની ફરીયાદ, બીજેજ દિવસથી શરૂ થઈ ગયાં. જો નસીમા બેવકુફ માતાઓની માફક તરફેણ માટે ઉભી થઈ જાત તો કદાચ પંદર દિવસમાં રાખીયા હમેશને માટે બારણે આવી આશરો લેત. પરંતુ તેણી કાગળોનાં સઘળાં દફતરો વાંચતી અને બાળી નાખતી. એનો એટલો ફાયદો જરૂર થયો કે રાખીયા પીયરની મદદથી તદ્દન નાઉમેદ થઈ ગઈ. જ્યારે અહિંની મદદ કે ટેકો ન રહ્યો ત્યારે તેણી સારી રીતે સમજી ગઈ કે જો સાસ-રથી જાઉં તો બેસવાને માટે આંગળી પકડવાનું પણ મળશે નહિ. પણ જે જાતી સ્વભાવ કુદરતી રીતે મનમાં સમાઈ ગયો હતો તે કેવી રીતે દૂર થાય ? જે વિચારો ઘર કરી બેઠા હતા તે કેવી રીતે નાબુદ થઈ જાય ? ઘણીએ પાતાના તરફથી ખ્યાર મેળવવામાં કાંઈ આશ્ચર્ય પાનું કર્યું નહિ. તે પૂરી ઉમરનો, અનુભવી અને કેળવાયેલો માણસ હતો. વળી તે પૈસાઠાર પણ હતો. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે હજી તે છોકરી છે. માટે મન ધીમે ધીમે લાગશે. અને તળીઅત ધીમે ધીમે જામશે. તેને ખુશ કરવા માટે નિત્ય નવા નવા સામાન એકઠા કરતો અને આરામનો ખૂર-

પૂરે ખંદોખસ્ત કરતો. પરંતુ તે ઉદ્ધત સ્વભાવની હોવાથી જરા પણ ગણકારતી નહિ. જાણી જોઈને તે છોકરાંઓને દબાવતી, કાંઈ કારણ વગર નોકરો ઉપર ધુરંકતી, કારણ કે એવો તેનો સ્વભાવ હતો. છોકરાંઓ સમજ વગરનાં હતાં તેથી થોડા દિવસમાં માને વિસરી ગયાં. એનેજ ખરી મા સમજવા લાગ્યાં. તેઓ એની સાથે ગેલ કરતાં. જો તે ખુદ્ધિથી કામ લેત તો તેમને હેવાયાં કરવાનું કાંઈ મહાભારત કામ ન હતું. મજેથી તે આખી ઉમર સુધી છોકરાંઓ ઉપર હકુમત અને ઘણીપર અમલ ચલાવત. પરંતુ એની આદત એવી હતી કે છોકરાંઓને રહતાં મૂકી ગાડીમાં બેસી હવા ખાવા જતી. ઘણી જોયાં કરતો અને તે પાન ખનાવી પોતાનું મોઢું ગરમ કરી પલંગપર પડી રહેતી. ત્રણ સાડાત્રણ વર્ષ સૂધી તો તે ચૂપચાપ જોતો રહ્યો. પરંતુ તેણે જોયું કે વહુ કોઈ પણ રીતે સુધરતી નથી. મને જરાપણ ન ચેન ન તો છોકરાંઓને આરામ ખુદાની ખંદીએ પોતાના કામથી કામ રાખ્યું છે. આખરે તે બીજું લગ્ન કરવા માટે તૈયાર થયો. નસીમાના કાનમાં આ વાત પહોંચી ત્યારે તેનું દિલ ભરાઈ આવ્યું—હાવરી બહાવરી બની ગઈ—અને નણુદોઈ પાસે જઈ તેની સાથે વાત કરવા સિવાય બીજો ઉપાય નથી એમ ધારી તે તેની પાસે ગઈ.

નસીમા—“ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તમે પેંગમ્બર સાહેબની સુન્નત અદા કરવાની ફિકરમાં છો ? ”

નણુદોઈ—“ તમે ખરૂં સાંભળ્યું. પણ તમે આ વાત મશ્કરી માં ઉડાવશો નહિ. હું તે મોલવીઓમાંનો નથી કે જે પુનર્વિવા હોને પેંગમ્બર સાહેબની સુન્નત સમજાવી બીજાઓને ઠગે હું જરૂરીઆતને લીધે આ કામ કરૂં છું અલગત, ઈસ્લામે જે હુકમ આપ્યો છે તેનો જરૂર ફાયદો લઇશ. અને તે પણ એટલા માટે કે આ લગ્નથી મારી જે મતલબ હતી તે પૂરી થઈ નહિ. ”

નસીમા—“ મારા જાણવામાં છે ત્યાં સુધી રાખીયા વહુ તરીકેની પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવે છે. તમે એની ફર-

જમાં તમારાં છોકરાઓની પરવરશી કેમ સામેલ કરી દીધી ? ને તેણી આથી બેદરકાર રહે અથવા એ કામ ન કરી શકે તો તે પણ છોકરી છે. અને તેથી સજ્જત સજ્જને લાયક નથી. જે સજ્જની તમે તજવીજ કરી છે તે એવી છે કે જેથી એની આખી ઉમર બરબાદ થાય ! ”

નણુદોષ—નીકા વળતે હું આ છોકરાંઓનો બાપ હતો. મેં એ છોકરાંને કાંઈ સંતાડી રાખેલાં નહોતાં તેથી એ ખુદ્દુ હતું કે મારી વહુના કામોમાં એમની પરવરશી નહીં સામેલ હતી. એ કામ બધા કરતાં મોટું હતું તેથી બાપ તરીકેનું માફ આ કામ છે કે એમની પરવરશીનો પૂરેપૂરો બંદોબસ્ત કરું; અને એક એવી ઓરતથી પણ એમની પરવરશી કરી શકે ! !

નસીમા—“ તમને સારી રીતે માલૂમ હતું કે જે છોકરીથી તમારું લગ્ન થાય છે તે કુંવારી છે, એણે દુનિયા જોઈ નથી, એના પહેરવા ઓઢવાના દિવસો છે, સારામાં સાફ ખાવાનો, તથા બેફિકર થઈ સૂઈ રહેવાનો વખત છે. પેહેલોડીને પહેલી વખત પોતાના પેટનાં છોકરાં હોય છે તેમને નાનીઓ દાદીઓ પરવરશ કરે છે. માઓ પાસે માત્ર દૂધ પાવાનો સંબંધ રહે છે. માટે એવી એક છોકરી પાસે એવી ઉમેદ રાખો કે તે તમારાં આવડાં મોટાં મોટાં છોકરાંઓની પરવરશી કરે ! અને મા બનતાં પહેલાં સગી માની માફક પોતાનું સુખ એમના દુઃખપર કુરબાન કરે ! તમે એની પાસે તે કામ લેવા ચાહો છો જે કુદરતે પણ એને સોંપવું દુરસ્ત ધાર્યું નથી. તમારે કોઈ એવી ઓરત સાથે પરણવું જોઈતું હતું જે પોતે પણ ઘણાં બચ્ચાંઓની મા હોત, કે બંનેના હક બરાબર થાત. વળી તમને પણ જણાઈ આવત કે પારકાં છોકરાંઓની પરવરશી સહેલી છે કે અઘરી ! ”

નણુદોષ—“ તમે જે વિષયપર વાદવિવાદ કરો છો તેનો ફેસલો નીકાહ પહેલાં થવો જોઈતો હતો. મારી આ દરબાસ્ત

નીકાહમાં વહુની ફરજ સાથે સામેલ હતી. તે વખતે તમને ના કહેવાનો પૂરેપૂરો અગત્યાર હતો. જ્યારે તમે તે મંજુર કરી લીધું ત્યારે કોઈ કારણ નથી કે મારી આ મતલબ પૂરી થાય નહિ તેથી હવે હું પુનર્લગ્ન કરું છું. મારી હાલની વહુ પોતાની ફરજ અદા કરવામાં બેપરવાઈ, સુસ્તી, આળસાઈ વાપરે છે અને ખુલ્લી રીતે હુકમનો અનાદર કરે છે. મેં ત્રણ વર્ષ કરતાં વધારે ધીરજથી કામ લીધું છે જે એક ઓરતને માટે કામ સમજી લેવાને પુરતો વખત હતો. અને ધણીને બીજા નીકાહની જરૂરી-આતથી બીલકુલ હલકું કરી દે એ તેમની ફરજ હતી. કોઈ પણ માણસ દુનિયામાં એવો બેવકુફ નહિ હશે કે વગર કારણે પોતાના ખર્ચમાં વધારો કરે ! અને જાણી જોઈને નવા સંબંધોમાં પડે. તેટલા માટે ખાસ સ્વાર્થ સિવાય જેઓ શોખથી બીજાવાર લગ્ન કરે છે તેઓ મારા મત પ્રમાણે સાફ કરતા નથી. તેઓનું સાધારણ રીતે બીજા નીકાહનું કારણ હાલની વહુ થાય છે. જો વહુ પોતાનું કામ સારી રીતે કરે અને પછી ધણી બીજાં લગ્ન કરે તો તે જોખમદાર પોતાના કામનો થશે. પણ જ્યારે તે જુએ છે કે વહુ તેની સઘળી જરૂરીઆતો પૂરી કરવામાં સુસ્તી કરે છે. તો તે બીજાં લગ્ન કરવા લાયક છે. એનું સઘળું પુન્ય કે પાપ, ખુરાઈ કે ભલાઈ, જે કાંઈ પણ પરિણામ આવશે તે તેને માથે છે. ”

નસીબાનો વિચાર હતો કે તેણી નણંદોઈને ધમકી આપી પોતાનું કામ કાઢી લે, પણ નાઉમેદ થઈને ચૂપચાપ રહી. આખરે માનવું પડ્યું કે મરદના બીજા નીકાહની જોખમદાર એની વહુ છે. એમ છતાં એવો ફેસલો થયો કે એક વર્ષની મહેતલ વધારે મળવી જોઈએ. જો આ અરસામાં રાખીયા સીધા રસ્તાપર ન આવે તો એના ધણીને નીકાહનો પૂરેપૂરો હક છે.



પ્રકરણ ૨૬ મું.

નસીમાએ નણદોઈને તક આપવાની તો આખી દીધી. અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રાખીયાને ધમકાવવા તથા સમજાવવામાં કાંઈ ઓછું પાનું કર્યું નહિ. ખાનગી રીતે એ પણ કહી આખું કે હવે એવી ઉંઘમાં સૂઈશ તો આખી જિંદગી સુધી માથા પર હાથ રાખી રહ્યું પડશે. એકલો જીવ હોત તો કોઈનું ઉપલક્ષ્ય કામ કરી પેટ ભરી લેત. વળી કાચો સાથ તે ઉપરાંત બે છોકરાં જેના દરવાજા આગળ જશે ત્યાં કાળુ કર, દુર જા, એવો ફિટકાર પડશે. પરંતુ રાખીયા તો એવા કાચા કોટની ચણેલી હતી કે તે એકની બે થઈ નહિ. તેજ બડબડાટ અને બકબકાટ ચાલુ રાખ્યાં. જો નસીમા કાનોમાં પુમડાં નાખી બેસી રહેત તો રાખીયા પોતાને હાથે પોતાનું ઘર ગુમાવી બેઠી હોત. પરંતુ તેણી તેના સ્વભાવથી જાણીતી, આદતોથી વાકેફ અને ખસલતોથી ખખરદાર હતી. તથા ગુણોથી સારી રીતે જાણીતી હતી. મહિનો વીસ દિવસ સુધી તો એણે એવી ટેવ રાખી કે એથે પાંચમે દિવસે આવી તેને ધમકી આપી, રાડો પાડી, બેચાર કલાકો રોકાઈ, ગુસ્સે થઈ ચાલી જાય. પરંતુ જ્યારે જોયું કે આ ઘી સીધી આંગળીઓ વડે નીકળે એવું નથી ત્યારે થોડા દિવસને માટે પોતાનું ઘર છોડી છોકરાંઓને લઈ, નણદોઈને ત્યાં આવીને રહી. જો રાખીયા ગમે તેવી છે તો પણ છોકરી છે. પણ એવી બેવકુફ નથી કે એટલી ધમકીથી પણ હુશિયાર થાય નહિ. તે, તેણી સારી રીતે જાણતી હતી. અહિં આવી જોયું તો કમળખતની જે વાત છે તે નોખી, જે ઢંગ છે તે નીરાળો, બેશરમ એટલી કે હજારો વાતો કહો. પણ જરા અસર થાય નહિ. હઠીલી એટલી કે ગમે એટલું માથું પકાવો પણ જરા દરકાર કરે નહિ. એટલી વાતની જરૂર હતી કે કોણ જાણે નસીમાની કેળવણીની પદ્ધતિ અથવા નાનપણનો બેઠેલો ફર એવો હતો કે જ્યારે એ ધમકાવે ત્યારે એનું લોહી

સુકાઈ જતું. નસીમા પણ હવે સારી રીતે સમજી ગઈ કે સરખી ઉમરની દીકરી છે. જવાબ આપશે તો મોટાઈ અને વડીલપણના કાંકરા થઈ જશે. માટે મારે જે કાંઈ કરવું અને કહેવું તે સમજીને કરવું. સૌથી પહેલાં એણે ઘરના શણગાર તરફ લક્ષ દોરવું. તેના રહેવાનું ઘર પોતાનું નહોતું, પણ ભાડાનું હતું. પરંતુ પંદર વર્ષ થયાં કબજામાં હતું. બાળવા પહેલાંનું ઘર જેમાં આજ દિન સુધી મરામતો તો એક બાજુએ રહી પણ લીંપવા થાપવાનું કે ચૂનો છાંટવાનું ભાગ્યેજ નસીબ થયું હોય. બારણાંની કડીઓ તૂટેલી ફૂટેલી, પાટિયાં ફાટેલાં, ડુંઠાં નીકળેલાં, દિવાલો લુણવાળી હતી. છતપર નજર નાખો તો ખીક લાગે. અને દિવાલો જુઓ તો ભયંકર લાગે.

નસીમાની મહેતલ માગવાથી કે દિલાસો આપવાથી કમનસીબ નણુંદોઈ શું ઉમેદ રાખત ? પરંતુ હાં, એના આવવાથી એમ ભાગ્યું કે કદાચ ઘર ફરી જાય. નસીમાએ પહેલું કામ એ કર્યું કે ઘર બદલાયું અને ખુલ્લે ખુલ્લું નણુંદોઈને કહી આપ્યું કે તમારાં છોકરાં વખતો વખત માંદા રહે છે અને વહુને દરેક વખતે માથાનો દુઃખાવો, કમજોરી વગેરેની ફરિયાદ કરતી રહે છે. એનું મોટું કારણ આ ઘર છે. સાત સાત ગજની મોટીઓસરીઓ અને મુઆં, ચાર ચાર ખાટલાઓ સમાય, એટલું પણ આંગણું નથી. દિવાલો પોતાને મોઢે બોલે છે કે તાજી હવા સમજાવા માટે અંદર આવતી નથી, શિયાળામાં ધૂપ નહિ, ઉનાળામાં હવા નહિ, જેના ઉપર તાંદુરસ્તીનો આધાર છે. રસોડામાં ધૂમાડીયું નથી કે જ્યાંથી ધૂમાડો બહાર જઈ શકે, તે પણ વળી જુલમ આવો કે ન તો કોયલા, ન તો બાળવાનાં લાકડાં. ફક્ત છાણાં બાળવામાં આવે છે એનો ધૂમાડો એવો છે કે તાંદુરસ્તમાં તાંદુરસ્ત માણસને પણ આંધળું કરી નાખે.

નવા મહેલમાં નસીમાના આવતાંજ પાડોશીઓને ધ્વજોટલી ખુશી થઈ. રાતના બાર વાગતાં સુધી નાનાં તેમજ મોટાં

ઘેરાં,, કુ'વારીઓ તેમજ પરણેલીઓ વગેરે એને ઘેરીને બેસી રહેતી. અને તે વાતોમાંને વાતોમાંજ એમને કામની હાજરો વાતો કહેતી. સ્ત્રી કેળવણીની ચર્ચા શહેરમાં સારી રીતે ફેલાઈ. છોકરીઓનો નવો નવો શોખ, મોટાઓની મદદ, નસીમાનું મુરખીપણું હતું તેથી વાતવાતમાંજ મહોદલાની એક સારી ખાસ અનુભવ કાયમ થઈ. દર અઠવાડીએ જુમાની નમાજ પછી નસીમા બેગમનું એક લાખણ થતું. તથા રાખીયાની દુસ્તીના પેટામાં આખા મહોદલાની સ્ત્રીઓ એથી ફાયદો લેતી. સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થઈ હાજર થઈ જતાં. સૌથી પહેલાં નમાજ થતી, પછી નસીમાનું લાખણ, આ અનુભવમાં પહેલ વહેલું લાખણ આ હતું:-

ખહેનો ! તમને સારી રીતે માલૂમ છે કે આપણી જિંદગીનો આધાર માત્ર ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર છે. હવા, પાણી અને ખોરાક. હવા, પાણી તો કુદરતી ઇનામ છે. અને એનાપર હું આ વખતે વાદ કરતી નથી. પણ ખોરાક આપણા અખત્યારમાં છે. કારણ કે આપણા સુધારામાં, અને આપણા સુધારામાં તો શું, પણ દરેક દેશ તથા દરેક દેશમાં ખોરાકનો આધાર સ્ત્રીઓ ઉપર છે. માટે દરેક છોકરીને ખોરાકની બાબત પૂરેપૂરી હકીકત નહિ તો થોડી હકીકત માલૂમ થવી જોઈએ એટલા માટે કે આ ખોરાક, કઈ કઈ ચીજોથી મળેલો છે ? એ અમારા શરીરપર શી અસર કરશે ? કયે વખતે કયો ખોરાક ફાયદાકારક તથા કયે વખતે કયો ખોરાક નુકસાનકારક થઈ પડશે ? એક ડાક્ટરનો એવો મત છે કે અનાજ ખરીદતી વખતે આપણે એવી કાળજી રાખીએ છીએ કે લોટ ઓછો તો નથી આપ્યો ? ઘી ઓછું તો નથી ? તેવીજ રીતે આપણે જરૂર જાણવું જોઈએ કે ખોરાક આપણી જિંદગી જેવી અમૂલ્ય ચીજપર શી અસર કરશે. ઘણા જીવો બેદરકારીથી મરી જાય છે. અને ઘણું કરીને જેમ બાપડી બાઈ રાખીયા પોતે તથા તેનો ઘણી તથા તેનાં છોકરાં ઇજા લોગવે છે તેમ બીજી સઘળી સ્ત્રીઓ તેજ વર્તન ચલાવી દુઃખ લોગવે છે. આપણા શરીરમાં જે અવયવો, સ્નાયુ અને રજકણો છે, તે દરેક શરીરની પરવરશી કરે

છે. અને એમની વૃદ્ધિ ખોરાકથી થાય છે. ખોરાકમાં વનસ્પતિ, માંસ, અને અનાજ વગેરે હોય છે. બે ચીજો હું આ વખતે તમને દેખાડું છું. એલ્યુમેન તથા ફીપ્રાઇન. એલ્યુમેન પ્રવાહી તેમજ વજનદાર હોય છે. એ ઇંડામાં, અનાજના બીઆમાં, તથા માંસમાં હોય છે. ફીપ્રાઇન પણ એજ જાતની ચીજ છે. અને તે એજ ચીજોમાં હોય છે. પરંતુ તે સૌથી ઉંચા નંબરની ચીજ છે. માંસનો શેરવો ઉકાળતી વખતે જો ધીમી આંચ આપો તો જે રેસાઓ જુદા પડેશે તે ચોકખા ફીપ્રાઇન થશે. અખરોટ, બદામ, જવ વગેરેમાં એલ્યુમેન વજનદાર રૂપમાં હોય છે. પણ લોહી તથા યખની વગેરેમાં પ્રવાહી પદાર્થના રૂપમાં હોય છે. આપણે ઘણું કરીને અનાજ વધારે ખાઈએ છીએ પણ માંસ અનાજ કરતાં વધારે પૌષ્ટિક છે. કારણ કે એનાથી ફીપ્રાઇન લોહીમાં વધારો કરે છે અને નસોમાં તાકાત આપે છે. અનાજથી લોહી ઓછું બને છે અને શરીરમાં માંસના મુકાબલામાં ઓછી ગરમી પેદા કરે છે. અનુભવ ઉપરથી એવું સિદ્ધ થયું છે કે ખોરાક અનાજ તથા માંસ સાથે મળી તૈયાર થાય છે અને રોટલી, તરકારી, પુલાવ વગેરે ચીજો શરીરની પરવરશીમાં ઘણાં વધારે મદદગાર થઈ પડે છે. આ જોઈ તમને અન્યથા થશે. અથવા કદી તમે અંગ્રેજી સોસાઇટીમાં મળશો તો જોશો કે તે લોકો અનાજ ઓછું ખાય છે અને માંસ વધારે. પરંતુ તમારા કરતાં વધારે તન્દુરસ્ત રહે છે. તેનું કારણ એ છે કે માંસમાં જે એલ્યુમેન હોય છે તે બીજા ખોરાક સાથે મળી પ્રવાહી બને છે. અને ઘણી સહેલાઈથી હજમ થઈ લોહીપર સારી અસર કરે છે. વનસ્પતિમાં પાચન શક્તિને મદદ આપનારી વસ્તુઓ વધારે હોય છે. મૂળ તથા કોબીજ વગેરેમાં વધારે મીઠું હોય છે, કલી પુલાવરમાં તો ચૂનો પણ હોય છે. જે પેટ સાફ કરી ફાયદો કરે છે. જે છોકરાંઓને કેટલીકવાર બદહજમીની ફરીયાદ હોય છે તેમને માટે ચૂનાનું ગાળેલ પાણી ઘણું ફાયદાકારક છે. થોડો ચૂનો એક માટીના વાસણમાં નાખો અને પાણી ભરી દો, ચૂનો તળીએ બેસી જશે, અને પાણી ઉપર

નીતરી આવે છે. આ નીતરું પાણી પાચન માટે ઘણું સાફ છે. જેને ઇંગ્રેજીમાં લાઇમ વૉટર કહે છે. એ પાણી ડાકટરો કે દુકાનદારો પાસેથી મળી શકે છે.

મેં ઉપર એલ્યુમેન તથા પ્રીપ્રાઇનનું વર્ણન કર્યું છે. માંસમાં ખાસ કરીને એ બંને ચીજો હોય છે. તે માટે માંસ ખાનારાં જનવરો કરતાં જે જનવરો માંસ ખાતાં નથી તેમનું માંસ ઘણું હલકું હોય છે; અને તે ઘણી સહેલાઈથી હજમ થઇ જાય છે. આપણા પવિત્ર ધર્મે આપણી સાધારણ વાતોમાં મહા-ભારત કામનો ફેસલો કર્યો છે. માટે આપણે ધ્યાનથી જોવું જોઈએ. અને એજ કારણથી આપણે માટે તે જનવરોનું માંસ હલાલ છે. જે માંસ નથી ખાતાં તેવાં ફાડી ખાનારાં જનવરોનું માંસ હરામ છે. માંસ અનાજની સરખામણીમાં જલદી હજમ થાય છે. ખાસ કરીને માછલી. કારણ કે એમાં એલ્યુમેન ઘણું વધારે હોય છે. અને તેથી એનું માંસ ફાયદાકારક હોય છે. માંસમાં જેટલું એલ્યુમેન વધારે હશે તેટલું પ્રીપ્રાઇન અને ચરબી ઓછાં હશે. અને જેટલાં પ્રમાણમાં પ્રીપ્રાઇનકે ચરબી ઓછાં હશે તેટલા જલદીથી હજમ થશે. કખૂતર અને મરઘીનું માંસ, બકરી અને મેંઢાના માંસ કરતાં જલદી હજમ થાય છે. પણ ખતકતું માંસ ભારે હોય છે. કારણ કે એમાં પ્રીપ્રાઇન વધારે હોય છે. જેથી હજમ થવાને વાર લાગે છે. કાળજી લેવું કે છાતીનું માંસ સહેલાઈથી હજમ થતું નથી. કારણ કે એમાં પ્રીપ્રાઇન વધારે હોય છે. સાથે સાથે હું એ પણ કહીશ કે ખોરાક જેટલો સાદો હોય તેટલો સારો. કારણ કે બીમારીનું મૂળ માત્ર ભારે ખોરાકને લીધેજ બાકે છે. નહિતર આગલા જમાનામાં જ્યારે સાદો ખોરાક અને સાધારણ ખાણાં ખવાતાં હતાં ત્યારે ન તો આવી બીમારી હતી ન તો આવી ફરિયાદો. તેમની ઉમર આપણા કરતાં વધારે થતી હતી. અને એમના વખતમાં આપણા કરતાં બીમારી પણ ઘણી ઓછી થતી હતી. યુનાન અને રૂમના લોકો તેમના વખતમાં ઘણી સાદી જિંદગી ગુજારતાં હતા. પણ એમના વખતમાં એમના પાકો-

શમાં સારાં લોજનો શરૂ થવા લાગ્યાં. પરિણામ એ આવ્યું કે યુનાન અને રૂમવાળા શારીરિક અને મગજ શક્તિમાં હમેશા એમનાથી ચઢીઆતા રહ્યા. ખેર ! આ એક એવી બાબત હતી કે જે ઉપર ટીકા કરી શકાય. પણ વાદ માત્ર ખોરાક વિષેનો હતો. જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી ખોરાક ગરમ ખાવો જોઈએ. ટાઢો ખોરાક એટલો ફાયદાકારક નથી, જેટલો ગરમ ખોરાક છે. કારણ કે ખોરાકમાં ચરબી હમેશા વધારે હોય છે. જો તે ગરમ અને પ્રવાહી હોય તો ખુલ્લું છે કે પાચન શક્તિ માટે ઘણું ઉપયોગી થશે. જો તે ટાઢો હશે તો જઠૂરની ગરમી જે ખોરાક હજમ કરે છે તે ચરબીની ઠંડકને લીધે સુસ્ત થઈ જશે. કેટલીક જગાએ મેં જોયું છે કે ખાધાં પછી મેવો ખાવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે અખરોટ, બદામ, કાળુ, કોપરું, દ્રાક્ષ વગેરે. પણ આ નિયમ તાંદુરસ્તી વિરુદ્ધ છે. કારણકે એવી ચીજો પાચન શક્તિમાં ભારે હોય છે. અને જ્યારે ખોરાક પોતે હજમ ન થાય તો એ જઠને ઉલટો પાચનશક્તિમાં બગાડ કરશે. હા, જો પાનની માફક એના ખાણાની ઘણી જરૂર ન હોય અને તે પણ એટલા માટે કે મેહોં સાફ થઈ જાય. તો ઠીક થશે કે આ ચીજો મીઠાની સાથે ખાવામાં આવે તો જલદી હજમ થઈ શકે. બપો-સ્તું ખાણું લીધા પછી કાંઈક થોડીવાર આરામ અને રાતવું ખાણું લીધા પછી કાંઈક થોડીવાર ચાલવું એ તાંદુરસ્તી માટે ઘણું સારું છે. કારણકે ખાણા પછી જો મહેનત કરવામાં આવે તો જઠૂરમાં તૈયાર થયેલું લોહી ખીજી તરફ જશે અને પાચનશક્તિ ઓછી થઈ ખાધેલું મોડું પચશે. હું આ વિષયને જો ખુદાનો હુકમ હશે તો આવતા શુક્રવારે પૂરો કરીશ. પણ આજ પણ એના પૂરા થવા પહેલાં હું તમને કાંઈ ઉપયોગી વાતો જે ખોરાક સંબંધીની છે તે હવે સમજાવું છું.

જે સ્ત્રીઓ છોકરાંઓને ધવડાવે છે એમને પનીર કે સરકો ઘણો ઓછો ખાવો જોઈએ. બદકે બની શકે તો તદ્દન ખાવો નહિ. કારણકે આ બંનેની અસર લોહીપર એવી જાતની થાય છે કે

તે દૂધની પરવરશીમાં ઓછું કરે છે. માંસને જે સાધારણ વખત કરતાં વધારે વાર રાખવું હોય તો રાંધી એને એવી રીતે દબાવી દોકે જે કાંઈ એમાં પાણીનો ભાગ હોય તે જતો રહે; પછી જસ-તનો એક દાખડો લઈ એની હવા કઢી નાખે. અને માંસ મૂકી એવી રીતે બંધ કરે કે હવા અંદર જવા પામે નહિ. અને જે વખતે આ દાખડાને ઉઘાડવામાં આવશે તે વખતે માંસ તદ્દન તાજે નીકળશે. એવીજ રીતે જે ઇંડાંઓને વધારે દિવસ રાખવા માગતા હો તો હવા જે શારીરિક છિદ્રોમાંથી દાખલ થાય છે તેને બંધ કરી દો. કારણ કે તે ઇંડાંઓને ગંદા કરે છે. તેની યુક્તિ એ છે જે તેલ ચોપડો તો બંધ થઈ જશે. પણ ચરબી એકદમ છિદ્રોને બંધ કરી દે છે. છોકરાંઓને કેટલીકવાર ઝાડો તથા ઉલટી શરૂ થાય છે. દુધ પીતાં છોકરાંઓને આવી જાતની ઇન્ન ઘણું કરીને થાય છે. તેનું કારણ માત્ર પેટમાં વાયુ, એ વિના બીજું નથી. માટે જ્યક્ષણને બારીક વાટી એમાં મેગનિશિયા (વિલાયતી મીઠું) કે થોડી બડી મેળવી આપવાં કારણ કે એ ઘણું કાયદાકારક સાબીત થયું છે.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

ભા. પણ પૂરું થતાંજ બધી બાબુએથી નસીમા બેગમના ગળામાં ફૂલોના હાર પહેરાવવામાં આવ્યા; દરેક બાબુએથી સાબારી અને વખાણના અવાજેથી વધાવી લીધી. કાંઈ એવી અસર થઈ કે આઠ દિવસ કાઢવા, એ બીબીઓને આઠ વર્ષ જેવા લાગ્યા. જ્યાં જુઓ ત્યાં એજ વાતની ચર્ચા અને જ્યાં સાંભળે ત્યાં એજ વાત. જે જુઓ તે શુક્રવાર માટે શહ જેતાં બેઠાં છે. જેમતેમ કરી શુક્રવાર આવ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓને ઇંદ જેટલી ખુશી થઈ. અગીયાર વાગ્યાથીજ ખાણાંમાંથી પરવારી સ્ત્રીઓની ડાળીઓનો તાંતણો બંધાયો. અઢી વાગે નમાઝથી પરવાર્યા પછી નસીમા બેગમ ફરીથી ઉભી થઈ અને કહ્યું:—

“ જહેનો ! કેટલીક વાતો ખાવા સંબંધીની દરેક સ્ત્રીને સારી રીતે મગજમાં ઠસાવી લેવી જોઈએ. દાખલા તરીકે જે છોકરાંઓને ઝાડો થઈ જાય છે, તેવાને ભાત ફાયદાકારક છે. ખાવાનાં વાસણુ બનતાં સુધી ચીની અને કાચનાં હોવાં જોઈએ. તવામાંથી ઉતરેલી તરતની રોટલી જે ઘણાખરા લોકો ખાય છે, તે તંદુરસ્તીને નુકસાનકારક હોય છે. જે સ્ત્રીઓને કંઈ કામ કરવાનું હોતું નથી તેઓ બેઠરકાર બેસીજ રહેછે; તેઓમાં ચરખી વધારે ઉત્પન્ન થાય છે—જે તંદુરસ્તીને નુકસાનકારક છે. એનો દાખલો એવી રીતે સમજવો કે જો તમે મરઘીઓ પાળો અને તેમને ચાલીસ દિવસ સુધી બંધ રાખો અને બહાર જવા ન દો અને દાણો પાણી આપ્યા કરો તો તેઓ શરીરમાં જડી થશે, અને ચરખી વધી જશે. હવે હું તમને દૂધ સંબંધી કંઈ કહું છું. કારણ કે એ પણ આપણા ખોરાકનો મોટો ભાગ છે. સાથી પહેલાં હું તમને સ્ત્રીના દૂધની હકીકત કહું છું. એમાં એક ભાગ કેસાઈન (દૂધમાંનો આખરે એવો અંશ) હોય છે. બીજી વસ્તુ ખાંડ અને માખણના રૂપમાં ચરખી હોય છે. ગાયના દૂધમાં કેસાઈન સ્ત્રીના દૂધ કરતાં વધારે હોય છે, પણ નુકશાન ઓછું કરે છે. ગાયના દૂધમાં કેસાઈન વધારે હોવાને લીધે વાદળાં અને વીજળીના વખતમાં ખરાબ થઈ જાય છે. કારણકે તે વખતે હવામાં ભીનાશ પેદા થઈ જાય છે. એ ભિનાશ ઘણીજ તેજ ઓકિસજન નામે હવા છે. અને એ હવા જાતે ઘણી ખાટી હોય છે—જેથી દૂધમાં લાર્કીક મીઠાની જડ થઈ જાય છે. તેથી સારો રસ્તો એ છે કે દૂધને કદી આવી સ્થિતિમાં કાચું રાખવું જોઈએ નહિ. કારણ કે ઉકાળવાથી તેમાં જે ઓકિસજન હોય છે તે એકદમ બગી જાય છે. એ પણ સમજી રાખો કે ગાયનું દૂધ છોકરાં કે કમજોર જૂઠું વાળાઓને માફક આવતું નથી. કારણ કે એમાં (જેવું કે મેં ઉપર વર્ણન કર્યું તેમ) માખણ હોય છે. જો લેંસનું દૂધ ન મળી શકે તો ગાયના દૂધમાંથી મલાઈનો ભાગ કાઢીને આપવાથી વધારે ફાયદો થશે. દૂધની જો એવી ખીક હોય કે બગડી જશે તો આપણે એવી

રીતે સાફ રાખી શકીએ છીએ કે શેર દૂધમાં દસ થ્રેન કારબો-
નેટ ઓવ સોડા નાખો. જ્યાં સુધી હું ધારી શકું છું ત્યાં સુધી
એટલે કે આ દૂધ આઠ દસ દિવસ સુધી બગડશે નહિ. કાચના
વાસણમાં દૂધ રાખવાથી કેટલીકવાર આમ તેમ બાબુઓમાં મલાઈ
જામી જાય છે. પણ એ કદી ખાવી જોઈએ નહિ. કારણકે એમાં
મીઠાનો ભાગ હોય છે અને કાચ સાથે મળી વધારે થાય છે.
સગર્ભાવસ્થામાં કેટલીક સ્ત્રીઓને પીતતું જોર હોય છે તેથી ઉલટી
થાય છે, અને ચક્કર આવે છે; તથા જીવ મુંઝાય છે. એનો ઉ-
પાય સૌથી સરસ આ સાબિત થયો છે કે એક ચમચો મેગનિ-
શિયા નાખી પી લેવું. આવા વખતે બધા ખોરાક કરતાં ચોખ્ખા
વધારે સારા છે.

એક બીજો ઉપાય સારી રીતે સાબિત થયો છે તે એકે
કારબોનેટ ઓવ સોડા દસ થ્રેનની ભૂકી થોડા પાણી સાથે દિવસ
માં ત્રણવાર લેવી. અતિશય આ ઓછાવત્તી બધાને નુકસાનકારક
છે. પણ સગર્ભા સ્ત્રીને તેથી પણ વધારે નુકસાનકારક છે. હા,
એક બે વખત પીએ તો હરકત જેવું નથી. કારણ કે આ પાચ-
નશક્તિ ઓછી કરે છે.

હવે હું તમને તમારાં પહેરવાનાં લુગડાં સંબંધી કહું છું.
ગરમ હવામાં ચીકણા અને સાફ લુગડાંનો પહેરવેશ તંદુરસ્તીને
સાટે ફાયદાકારક થઈ પડશે. સાંકડા (તંગ) પહેરવેશના મુકાબ-
લામાં ઢીલો ઢીલો પહેરવેશ વધારે ગરમ હોય છે. પણ એ માન-
વામાં આવ્યું છે કે તંગ પહેરવેશ વધારે ગરમ થશે. કારણ કે
ઢીલા લુગડામાં ગરમ હવાનું પડ જામી જાય છે. તંગ હોય તો
હવા અંદર આવવા પામતી નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ શિયાળામાં
આવી ભૂલ કરે છે કે અંદરના ઓરડામાં ગરમ પહેરવેશ પહેરી
અથવા કોઈ લુગડું ઓઢીને બેસે છે. અને જો બહાર જવાની જરૂર
જણાય તો એકદમ ઉભી થઈ ચાલી જાય છે—જેનું પરિણામ એ
થાય છે કે બહારની ઠંડી હવા એકદમ શરીરમાં દાખલ થઈ
બીમાર પાડે છે. માટે હમેશાં એની કાળજી રાખવી જોઈએ. એમ

તો ઘણી ચીજો જે શરીરની સંભાળ રાખે છે પણ શરીર લાગવાની અસલ જગા પેટ હોય છે અને બધા કરતાં એની સંભાળ જરૂરની છે. ફલાલીન આ કામ માટે ઘણી ફાયદાકારક સાબિત થઈ છે. અને શિયાળામાં પેટનું ફલાલીનથી રક્ષણ કરવું સારું છે. કારણ કે તે હવાને ચૂસી લે છે. અને અંદર દાખલ થવા દેતી નથી-જે સળેખમ અને ખાંસીથી બચાવે છે.

શરીરના કોઈ ભાગમાંથી એટલો પરસેવો નીકળતો નથી જેટલો પગમાંથી નીકળે છે. તેમ તે જેટલો જલદીથી નીકળે છે તેટલોજ જલદીથી સુકાઈ જાય છે. તેથી સુતરાઉ મોજાને ઠંડાણે ગરમ મોજાં ફાયદાકારક થઈ પડશે. કારણ કે શરીરમાંથી પગદ્વારા પરસેવો નીકળે છે. જેટલો એનાં છિદ્રોનો બંદોબસ્ત થશે તેટલોજ પરસેવો નીકળશે. તેથી બનતાં સુધી પગમાં મોજાં પહેરવાં એ તંદુરસ્તીને વધારે ફાયદાકારક છે. મહેં હમણાં તંગ પહેરવેશનું વર્ણન કર્યું હતું-જે તંદુરસ્તીને માટે નુકસાનકારક છે. કારણ કે તે લોહીના ફરવાને અટકાવે છે. વળી તે નસોની હીલ-આલ બંધ કરે છે તેથી જાત જાતની બીમારીઓ પેદા થાય છે. વધારે લુગડાં પહેરવાં પણ નુકસાનકારક છે. કારણ કે એના જોરથી પરસેવો વધારે થયો તો શરીર કમજોર થઈ જશે. ”

હું આજે હવા સંબંધી મારી પ્યારી ખંડેનોને કાંઈ કહું એ ગેરવાજબી ગણાશે નહિ. કારણ કે આપણી જિંદગીનો આધાર એના પર છે. “ ખંડેનો અને દીકરીઓ, હવામાં બે તત્વ છે, માટે તે બંનેને યાદ રાખો. એકતું નામ ઓકિસજન છે-જેતું મેં ઉપર વર્ણન કર્યું છે. બીજાતું નામ નાઈટ્રોજન છે. એમ તો બીજી ઘણી ચીજો છે. દાખલા તરીકે પાણી, કાર્બોનિક એસિડ ગ્લાસ વગેરે વગેરે. પરંતુ આ બે મોટા ભાગ છે. હવા આપણા લોહીને ઓકિસજન પહોંચાડે છે-જેથી આપણે જીવીએ છીએ. એમ સમજી લો, કે આપણા દરેક શ્વાસમાં ઓકિસજન અંદર દાખલ થાય છે અને દરેક શ્વાસની સાથે જે બહાર આવે છે તે કાર્બોનિક એસિડ ગ્લાસ નીકળે છે. આપણે જે કાંઈ ખાઈએ છીએ

એનો જકૂરમાં દૂધની માફક સારો અર્ક બને છે. આ અર્ક, લોહી ફરે છે તેની મારફત ફેફસામાંથી જાય છે. શ્વાસથી જે હવા અંદર પહોંચે છે તેજ ઓકિસજન છે. તે આ અર્કને લાલરંગનો બનાવે છે. અને ખરાબ હવાને બહારના શ્વાસની મારફત કાઢે છે. જ્યાં જગા ઓછી હોય અને માણસો વધારે હોય ત્યાંની હવા એજ કારણથી ખરાબ થઈ જાય છે; અને ખીમારીઓ પેદા થાય છે. કારણ કે દરેક માણસ પોતાના શ્વાસવડે ઓકિસજન ઓછા કરી નાખે છે. અને કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસનું પ્રમાણ વધારે છે. જ્યારે ઓકિસજન ન હોય અને પછી શ્વાસમાં કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ દાખલ થાય તો તેની કેવી ખરાબ અસર થશે એ ખુલ્લું છે. તેથી મેળાઓ, પ્રદર્શન વગેરેમાં માણસની પુષ્કળતાને લીધે એ સંભાળ લેવામાં આવે છે. ઘરોમાં એજ કારણથી ધુમાડીમાં રાખવામાં આવે છે. કારણ કે ધુમાડા સાથે ખરાબ હવા બહાર નીકળી જાય છે. ઘરમાં આ નિયમાનુસાર જરૂર ફળોવાળાં ઝાડો, ઘટાદાર છોડવાઓ વગેરે ઘણા ફાયદાકારક થઈ પડે છે. કારણ કે કાર્બન એમનું પોષણ કરે છે. અને એ હવા તેઓ એકદમ ચૂસી લે છે.

કાદવ કે સડેલી ચીજોમાં કાર્બનનો અંશ વધારે હોય છે. માટે ઘરમાં એવી ચીજો હોય તો તેમને એકદમ દૂર કરવી જોઈએ. એટલા માટે કે કાર્બન સારી હવા સાથે મળી જઈ ખરાબ કરે નહિ. ”

મેં ગયા શુક્રવારે મારું બાપણ પૂરું કરવા પહેલાં તમને કાંઈ ઉપયોગી વાતો કહી નથી. માટે આજ વાજખી લાગે છે કે તમને તેવી વાતો કહું.

જે તમારા ઘરમાં ફૂલોના છોડવા હોય અને ફૂલો તેમની પોતાની મેળે ચઢી જાય તો સમજવું કે વરસાદ થશે.

જે મરઘો કે કુકડો કવખત બાંગ આપે, તથા વધારે એચેન થઈ જાય તોપણ વરસાદ આવવાનો સંભવ રહે છે. એવીજ રીતે ચઢેલીઓ ચીંચીં કરે અને નાચતી ફરે તો ઘણું કરીને વરસાદ

વરસશે. બતકો કે હંસો તળાવોમાં જઈ પોતાની ચાંચ વડે પાણી ઉછાળે તો વરસાદની મોસમ શરૂ થશે.

મકોડીઓ જોવામાં ન આવે અને સંતાવાની કોશીશ કરે તો વરસાદ આવશે એમ સમજવું. મરઘીઓ માટી ખોદી તેમાં બેસવા માંડે એ પણ વરસાદની નિશાની છે.

આ જે કંઈ મેં કહ્યું તે ભવિષ્ય વાણી કહી નથી. બદકે વરસાદની અસર હવા ઉપર થાય છે અને જાનવર મનુષ્ય કરતાં વધારે હવાને ઓળખે છે તેથી તેઓ એની અસર સારી રીતે જાણે છે.

હવે એ છે કે કીડી જેવી જાનવરની જાત પણ વરસાદની હવાને આપણા કરતાં વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. જ્યારે તમારા જોવામાં આવે કે કીડીઓ પુષ્કળતામાં પોતાનાં ઇંડાં દરોમાં લઈ જાય ત્યારે તમારે સમજી લેવું કે વરસાદ થશે. ”

પ્રકરણ ૨૮ મું

રાખીયા ગમે તેવી હતી તોપણ નસીમાએ ઘરમાં પગ મૂકતાંજ તે સારી રીતે સમજી ગઈ. તે જાણતી હતી કે હવે સંક્રાન્તિ આવે, તે પણ વળી ખરાબ રીતે આવી ! આરામ, ચેન અને બેફિકરીનાં નખરાંનો અન્ત આવ્યો. નસીમાએ પહેલેજ દિવસે નવા ઘરમાં આવી બધી બાબતોએ ચૂનો છંટાવ્યો, કે જે કોઈપણ જાતનો ચેપી રોગ હોય તો તેની અસર જતી રહે. ગંધક તથા લોખાનની સારી રીતે ધુંણી આપી, કે હવા ચોખ્ખી થઈ જાય. આ પછી રાખીયાનાં સાવકાં છોકરાંઓને નવડાવી લુગડાં બદલાવ્યાં; તેણી તેમને પોતાની પાસે સૂવાડતી, પોતાને હાથે પથારી વગેરે ઉપાડતી; તેમ જો બાવામાં જરા પણ ઢીલ થાય તો બધું કામ મૂકી પોતે રસોડામાં જતી. ભાભીનું આ રૂપ જોઈ રાખીયા કામથી કેવી રીતે જુદી પડી શકે ? થોડાજ દિવસમાં ભાભીને જોઈ તે પોતે પણ છોકરાંઓ સાથે ગેલ કરવા લાગી.

જે ઘરમાં કદી મહિનામાં ચાંદની બદલવામાં ન આવે ત્યાં કાંચલી બદલાઈ ગઈ. એટલે બંને ઓશરીઓમાં સાફસુફ પથારીઓ પથરાઈ, ન ઠાઘ કે ચીકાશ જોવામાં આવતી, પલંગ તથા બીછાનાં બીછાવવામાં આવેલાં રહેતાં, બંને વખત ઝાડુ કાઢવામાં આવતી; સવારે વહેલાં ઉઠી મેજ, ખુશીઓ સાફ કરવામાં આવતી. એથી નણુદોઈની પણ આંખ ઉઘડી ગઈ. તેજ વહુ જે દિવસના નવ વાગે પલંગ પરથી ઉઠતી તે હવે સવારની નમાઝ ટાંણે છોકરાંઓનાં મોઢાં ધોવાઈતી તથા ચા પાતી. અન્બુમનનું સૌથી પહેલું કામ બાઈ રાખીયાનો સુધારો હતો. જ્યારે નસીમાને રાખીયાના તરફથી પૂરેપૂરો સંતોષ મળ્યો તથા નણુદોઈને પણ સંતોષી અને ખુશી થયેલો જોયો, ત્યારે એક શુક્રવારે એણે પોતાનું લાપણ આ પ્રમાણે શરૂ કર્યું:—

“હું મારી ખ્યારી બહેનોથી આજે નોખી પડું છું મને બે માસ કરતાં વધારે આ મહોલ્લામાં થઈ ગયા. ઘરનાં સર્વ કામ-કાજ જેવાંને તેવાંજ પડ્યાં છે, છોકરાંઓની કેળવણીને તુકસાન પહોંચે છે. છોકરીઓનો જે વખત મુકરર કરેલો હતો તેમાં ફેર પડતો જાય છે. હું મારી બહાલી રાખીયાની ઉપકારી છું અને તમારી—સર્વ બહેનોની—આગળ એમના ઉપકારનો સ્વીકાર કરું છું કે એમણે એમના મોટા મનથી કામ લઈ મહારી આબરૂમાં વધારો કર્યો. મહારી હરખાસ્ત મંજુર કરવામાં આવી તથા પોતાના ઘરને સંભાળી લીધું. હવે મને આશા છે કે એવીજ રીતે પોતાના વડીલોની આબરૂની લાજ રાખશે, અને કોઈને બડબડવાનો વખત આપશે નહિ, બાઈ રાખીયા બેગમ ! આપણે મુસલમાન છીએ અને માત્ર ઇસ્લામજ છે, જે સર્વથી પહેલાં સ્ત્રીઓની હિમાયત કરે છે. નહિ તો દુનિયાંએ તો સ્ત્રીઓને જાનવર કરતાં વધારે ખરાબ બનાવી દીધી હતી. હજી પણ તમે કેટલીક જાતોમાં વહુઓને લોંડી અને દાસીઓ કરતાં વધારે ખરાબ જોશો. તે મરદની પરવરશી કરે છે. અને તેની જિંદગાનીની મતલબ માત્ર એજ છે કે તે ધણી પર જાન આપે. પણ આપણો સાચો ધર્મ આપણને ધણીધણી-

ચાણીના સંબંધો વિષે તેજ કેળવણી આપે છે જે આપણી જિંદગીને માટે ઉપયોગી તથા ફાયદાકારક છે. ધણી આપણા ખુદા કે રસુલ (પેગમ્બર) નથી. તે આપણા સહાય કરનાર તથા મદદગાર છે. પણ આપણા જેવી વહુઓ આપણા ધર્મને બદનામ કરે છે. અને બીજાઓને એપર હસાવે છે. જ્યારે સલીમા બેગમના ધણીએ બીજા નીકો કર્યો અને તે એ માટે કર્યો કે તે સમજાવતાં સમજાવતાં થાકી ગયા ત્યારે પણ આ નસીબદાર એવરતે તદ્દન ધણીની દરકાર કરી નહિ, એ મને સારી રીતે યાદ આવે છે. તે આઠ દિવસ માટે પીયર આવી અને આઠ મહિને પાછી ગઈ. કારણ કે એની આંખો આગળ દુનિયાં અંધારામાં હતી. મીસ જૉસેફે મારી રૂબરૂ જ્યારે સલીમાની લાગણી બતાવી ત્યારે ખુલ્લે ખુલ્લું કહી આપ્યું કે શું કરીએ ? આ વર્તન તમારા ધર્મે તમારી સાથે ચલાવ્યું. માટે તમે વિચાર કરો કે કેટલો મોટો હુમલો ઇસ્લામ પર થાય છે. ભૂલ સલીમાની હતી તેથી તે કમનસીબ ધણીના બીજા નીકાનું કારણ થઈ પડી, અને ટીકા ઇસ્લામ પર થઈ. આપણે ખુદાના લાખો શુકરાના કરવા જોઈએ કે એવા દીન આપણને મળ્યો કે જેથી આપણા હકોની પૂરેપૂરી સંભાળ લેવાઈ. આપણે આપણા માલના માલિક છીએ, આપણે આપણી મરજીના મુજતબાર છીએ, અને આપણે આપણા ખુદાના પ્રાણી છીએ. પણ અફસોસની વાત છે કે આપણી સ્થિતિ પર આપણને લીધે મરદોને એવી ઈજા પહોંચે છે કે તેઓ બીજા નીકાંપર કે તલાક આપવા પર લાચાર થઈ તૈયાર થાય. ઇસ્લામે આપણને સર્વ કાંઈ આપ્યું. બાપને ત્યાં દાયો મળ્યો, માને ત્યાં હિરસો મળ્યો, ધણીને ત્યાં વારસો મળ્યો, એટલે સર્વથી ઉત્તમ ચીજ મહેર મળી. એનો બદલો એકે આપણે મરદોના હકો, જે તેઓ શરેહ પ્રમાણે મેળવે, તેમને બીજાઓની નજરમાં હલકા પાડીએ. ખરેખરી રીતે વહુ ધણીને બીજા નીકો કરવાની ફરજ પાડે છે. પણ લોકો એ વાત મસ્કરીમાં ઉડાવે છે અને આ કમનસીબ વહુની તરફ લાગણી ધરાવે છે. એણે પોતાની

ફરજે પૂરી કરવામાં ખેદરકારી કરી છે અ તેણે બીજો નીકા
 ૧. નો હવે દેખાડો કે એણે મો ગુન્હો કર્યો ? અને તે શા
 માટે એક નકામી જિંદગી લોગવે ? રાખીઆં બેગમ, મહારે તમારી
 કબર તં કે તમે મહારી કબરનાં સૂવાનાં છો ! પરંતુ જિંદગી
 ના જિંદગીનાં કામો અને કૃત્યનો જવાબ તમને અને મને જરૂર
 આપવાના છે. ઇસ્લામે આપણને દરેક જાતની રાહત અને દરેક
 જાતનો આરામ આપ્યો; માટે વિચાર કરો અને તોલ કરો. ખુદા
 આ પ્રમાણે ફરમાવે છે “ મનુષ્ય તથા જીનોને બંદગી માટે પેદા
 કર્યા છે. ” તો શું એનો અર્થ એ છે કે આપણે બંદગી સિવાય
 કંઈ કરીએ નહિ ? નહિ. ઇસ્લામ આપણી પાસે એવી ઉમેદ
 રાખી શકતો નથી, બદલે એનો અર્થ એ છે કે આપણું દરેક કામ
 જેમાં પાપ ન હોય તે બંદગી છે. આપણે આપણા છોકરાનાં
 મહાં ધોવાડીએ તે પણ બંદગી છે. ઘણીને રાંધી ખવડાવીએ તે
 પણ બંદગી છે. ઘરમાંથી ઝાડુ કાઢીએ તે પણ બંદગી છે. આપણાં
 લુગડાં બદલીએ તે પણ બંદગી છે. મતલબ કે કામ આપણું અને
 સવાબ મક્કતનો. કેવી ખુબીવાળો દીન ! અને કેવો સારો ધર્મ !
 આ દુનિયાની મજાહ ભરેલી જિંદગી પણ બંદગી છે. અને
 ત્યાં બીજી દુનિયાનાં ઇનામો મક્કતની બંદગી છે. જે વહુઓ
 પોતાની ખેદરકારી અને મગરૂરીમાં ઘણીઓની નારાજગીથી જિંદ-
 ગી બરખાદ કરે છે, તેઓ અહિંઆ તો ઠીક ગમે તેમ કરી ફિવ-
 સો કાઢશે, પરંતુ તે વખત આવશે કે જ્યારે આત્મા બીજી દુનિ-
 યામાં આવ્યો જશે તે વખતે શું વીતશે ? આ વિષે એક કવિએ
 ઠીક કહ્યું છે.

ઇઝાયે તરેહ તરેહકી અકસામ કે અઝાબ.
 ઝોર હેંચ અમલ ખુરે તો હુઇ આકેબત ખરાબ.
 ગર પુછને પર આયે તો કયા બન પડે જવાબ.
 ઝોર સબસે ઝયાદા ખાલીછે કોનેનકા અતાબ.

હકકો ને ના પસંદ હો તુફ એસે કામ પર

માલિક હી ખુશ નહિ હે તો લાઅનત ગુલામ પર.

ટૂંકામાં કહીએ તો ન અહિંના રહ્યા ન ત્યાંના રહ્યા. ખુદા આવી જિંદગીથી બધાને બચાવે ! અને આપણા પેગમ્બર સાહેબના વસીલાથી આપણને એવી હિદાયત આપે કે આપણે સદ્ગુણી વહુઓનો એવો નમુનો થઈએ કે આપણા પવિત્ર ધર્મને આપણે પૂરેપૂરી સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડીએ. ”

નસીમા બેગમનું લાખણ પૂરું થતાંજ સઘળી બાઈઓએ ચોરબકોર કરી બોલી ઉઠી કે હમણાં અમે તમને જવા દઈશું નહિ. જે તમારો ઇરાદો દઢ થઈ ગયો છે તો એક શુક્રવાર વધારે લાખણ કરવા મહેરબાની કરશો, અને અન્નુમન તમને આલાર સાથે રળા આપી તમારા ઉપકારોનો સ્વીકાર કરશે.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

સીમાને જવાની તાકીદ તો ઘણી હતી પરંતુ આટલો ના આગ્રહ કરવાથી એને એક શુક્રવાર વધારે થોભવું પડ્યું. શુક્રવાર આવ્યો તો સીઓનું એવું ટોળું થયું કે તલભાર પણ જગા રહી નહિ. આ છેલ્લામાં છેલ્લું લાખણ હતું. જે નસીમાએ આ શબ્દોમાં કહ્યું:—

સીઓનાં કામોમાં બધા કરતાં વધારે જોખમદારીનું કામ બાળકોની પરવરશીનું છે. તેટલા માટે આજે એજ વિષય પર વાદ કરીશ. બાળકોની પરવરશી એ કાંઈ ઢીંગલા ઢીંગલીઓનો ખેલ નથી, તે એક એવી જોખમદારી છે કે જે આમાં જરાપણ બેદરકારી કરવામાં આવેતો કુટુંબોનાં કુટુંબો અને કામોની કામો ખરબાદ થઈ જાય. મુસલમાનોની જે કાંઈ હાલત આ વખતે છે તે તેમની કમનસીબી છે. એમની ગરીબાઈ, ખરાબી, ખરાબ ચાલચલાણની રીતભાત, નાલાયકી, અજ્ઞાનપણું, ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ. એ સર્વ એજ

ખેઠરકારીનું પરિણામ છે. શું તમે સમજી શકતાં નથી કે બાળકો જે કંઈ આપણા ખોળામાં શીખશે તેજ લલિત્યમાં કરશે? જે વિચાર આ વખતે એમના મગજમાં ઉત્પન્ન થશે તેવીજ આગરૂ થશે. અને તે હસાતી સુધી દરેક છોકરાની નાલાયકી, એની હડ, એનો દગો કે કપટ, એનાં જોખમદાર એ પોતે નથી બદલે એની મા છે. જેણે ખોળામાં એને એ સઘળી વાતો શીખવાં, તે જો કાળજી રાખી એની તબીબત તથા ખોડ ખાંપણથી બચાવવાની કોશીશ કરે તો એનો લાલ, હજારોનો લાલ થાય; આપણે જ્યારે કોઈ લલા, સુખી, સાચા, ગરીબ, લાગણીવાળા બાળકને જોઈએ છીએ ત્યારે કેવું આપણું દિલ ખુશ થાય છે? અને કાળુ રાખ્યા વગર આશિર્વાદો નીકળે છે કે એની માનું કાળજી હમેશા ઠંડુ રહે! પણ જ્યારે એથી વિરુદ્ધ કોઈ નાલાયક નાના મસ્તીખોર, કઢંગા, અસહ્ય બાળકને જોઈએ છીએ ત્યારે એકદમ કહીએ છીએ કે કોઈ કુવડનું બાળક છે. જેણે આવાં બાળક ઉછેર્યાં. તમે આ કહેવત સાંભળી હશે કે “સુધડની ઝાડુ કાઢેમા, કુવડનાં બાળકને અડશેમા.” એનો શો અર્થ છે? એનો અર્થ એજ છે કે સુધડની સમજમાં બીજીની ઝાડુ કદી પણ સારી લાગશે નહિ. તેણી જ્યાં સુધી પોતાની મરજી પ્રમાણે સાફ કરશે નહિ ત્યાં સુધી તેણીને ધીરજ આવશે નહિ. અને કુવડના બાળકને ખોળામાં લેવો એ આપણું લુગડાં ખરાબ કરવા ખરાબર છે. કારણકે તે કાઢવમાં ખરડાયલા માટીમાં ખરાબ થઈ અસહ્ય થશે તો સારી રીતે સમજી લો, કે જો આપણે આપણાં છોકરાંની પરવરશી સારી રીતે કરશું તો આપણું પોતાનું મન ખુશ થશે. એટલુંજ નહિ પણ જે જોશે તે વખાણ કરશે. અને આપણાં છોકરાં પોતે પોતાની જિંદગીમાં પોતાની સારી આદતોથી હસી ખુશી રહેશે. માનું હેતુ એક કુદરતી મમતા છે—જે બધી માઓના અંતઃકરણમાં મોજાં મારે છે. રાત્રે જ્યારે આપણે એકાંત દુનિયામાં આપણા કાળજના કટકાઓને દાબી બીંચી વળગાડીએ છીએ ત્યારે આપણે સાથી પહેલાં વિચાર કરવો જોઈએ કે એમની પરવરશીનું કામ સહેલું

નથી.—આપણે એમને આહમી બનાવીએ કે જનનવર. તેઓ જે કાંઈ આપણી પાસેથી શીખશે તેજ એમની જિંદગી થશે. અને તેજ એમની દુનિયામાંની જિંદગી એમને માટે અનુકરણ થશે. મા બે કામ સારે છે.—માનું તથા શિક્ષકનું. દૂધ પણ પાએ, પાઠ પણ આપે. આપણે બધાએ માની ગોદ જોઈ છે. પણ તે વખત આપણને યાદ નથી. હાં, એથી થોડી દૂર આગળ જઈ જે જમાનો આવ્યો તે જરૂર યાદ છે. માની મહેરબાની તથા મહોબત યાદ કરો. માનો ફાટો તમારી આગળને આગળ આવ્યાં કરશે. અને આપણને માનવું પડશે કે જે કાંઈ શીખ્યું તે એની પાસેથી શીખ્યું. એવીજ રીતે હમણાં તમે તમારા બાળકોને જે શીખવશો તેજ શીખશે. આ જોખમદારીથી બેદરકાર રહેવું એવી બેદરકારી છે કે જેનો કોઈ ઉપાય નથી. કારણ કે ભવિષ્યની પ્રજા એથી બરબાદ થશે અને એ એવું નુકસાન થશે કે જેનો કોઈ બદલો થઈ શકતો નથી. ચોથી સદીની બાત છે કે આફ્રિકામાં ઑગસ્ટાઈન નામનો એક માણસ પેદા થયો. તેના મા મીનાઈકા ઘણી ધર્મિષ્ટ અને ભક્તી સ્ત્રી હતી. પરંતુ બાપ અધર્મી અને દુરાચારી હતો. લોગ જોગે ઑગસ્ટાઈન પર બાપની અસર વધારે થઈ. તેથી તે પણ દુષ્ટ અને અધર્મી નીકળ્યો. છોકરાની આ હાલત જોવાથી મીનાઈકા પર ઘણી ઉંડી અસર થઈ. તેણી ઘણું કરીને કમનસીબીપર રડતી અને તેના સુધારણા માટે ખુદા આગળ દુઆ માગતી. જે કે બાપની અસરે ઑગસ્ટાઈનની તબીબતમાં ખરાબમાં ખરાબ આદતો પેદા કરી દીધી. તોપણ માની પરવરશીની અસર ભેગી હતી. જે કોઈ પણ રીતે મટે એવી નહોતી. જેનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઑગસ્ટાઈન પોતે પણ પોતાની સ્થિતિપર અફસોસ કરતો અને પોતાની જિંદગીપર પસ્તાવો કરતો. એણે પોતાની હાલતની એક એપી લખી છે. જેમાં એની સઘળી હકીકત પૂરેપૂરી રીતે લખવામાં આવી છે. આ એપીનું નામ ‘કનકેસન’ છે જ્યારે બાપની અસરથી તે પોતાના જિંદગી બરબાદ કરી દે છે ત્યારે માનું દૂધ પણ નકાસું ગયું નહિ. અને સ ગુણી, ભક્તી, ધર્મી,

મિનાઇકાના ખોળામાં જે વિચારો નાના સરખા મગજમાં ખેસી ગયા હતા તે હમણાં ઉભરાઈ આવ્યા. એણે પોતાના કૃત્યનો પસ્તાવો કર્યો અને ખુદા આગળ પોતાના ગુન્હાની માફી માગી. તે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ અરે સાચા ધણી ! ત્હોં મ્હારી માની સાચી દુઆ સાંભળી તેની અરજ સ્વીકારી. હું જાણતો હતો અને જોતો હતો કે જે વખતે તે ત્હારી હજુરમાં હાજર થતી હતી; અને એટલી રહતી હતી કે તે જગા આંસુઓથી ભીની થઈ જતી હતી. તે વખતે મને એના વિલાપ તથા શોકની અસર થતી. એ માત્ર આ સદાચરણી માની સોબતની અસર હતી. જેણે મારા જેવા રખડેલને રોશની દેખાડી ત્હારી હજુરમાં હાજર કર્યો ! ”

તમે સર્વ બાઈઓએ સાંભળ્યું હશે કે માની દુઆ નકામી જતી નથી. જે દિવસથી ઑગસ્ટાઇનને પોતાના કૃત્યનો પસ્તાવો કર્યો તેજ દિવસ મીનાઇકાએ સ્વપ્નું જોયું. તે એક વેરાન જંગલમાં છાનીમાની ઉભી છે એટલામાં એકાએક એક માણસે આવી કહ્યું. “ મીનાઇકા ! એટલી ચૂપચાપ શા માટે ઉભી છે ? ” એણે જવાબ આપ્યો “ હું મ્હારા વ્હાલા ઑગસ્ટાઇનની ખરાબીપર રડું છું. ” તે માણસે કહ્યું “ ખુશ થઈ જાકે આજથી ઑગસ્ટાઇનને તોળા કરી તેણે પોતાની આદતો તણ દીધી છે. ”

બાઈઓ વિચાર કરે કે એક બચ્ચાની બરબાદીની અસર માત્ર કેટલી હતી ? આ સ્વપ્નું જોતાંજ મીનાઇકા પોતાના છોકરાની શોધમાં નીકળી. તેણીએ સમુદ્રો ઓળંગ્યા. તેણીને ઘણાં જંગલો મળ્યાં, અને આખરે ત્યાં સુધી પહોંચી જ્યાં એનો વ્હાલો દીકરો ઑગસ્ટાઇન હતો. તે વખતે ઑગસ્ટાઇન લખે છે “ રાત વીતી ગઈ હતી, ઑસ્ટ્રીયાનો એક ખૂબસૂરત બાગ અમારી આંખો આગળ હતો. અને અમે માદીકરો મોટા અને સાચા ખુદાની મોટાઇપર વાતો કરી રહ્યાં હતાં. એકાએક મીનાઇકાએ મને ગળા સાથે ચાંપ્યો અને રડીને કહ્યું:—

મ્હારી એજ ઇચ્છા હતી, કે મ્હારો લાલ દુનિયાને માટે નમુનો થાય ! જે જીવ મારા દૂધથી પરવરસ થયો છે, તે દુનિ આથી ચોકખો થઇ જાય. આજે મ્હારી મતલબ પૂરી થઇ. હવે મને અહિંઆ રહેવાની જરૂર નથી. મીનાઇકા તેજ રાત્રે મરી ગઇ, પરંતુ જીવો પરવરશીનો એજ અર્થ છે કે મા આ જોખમ-દારીને એટલે સુધી સમજે. જેમ પેગમ્બર સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે વહુ પોતાના ઘણીના ઘરમાં તથા બચ્ચાંઓ ઉપર હુકમ ચલાવે છે. જ્યારે તમે તમારા ઘરની અખત્યારવાળી માલિક થાઓ તો તમારી દરેક ફરજને સમજો અને તેને પૂરી કરો. જ્યારે કુદરત કોઈ છોકરીને આ કામ સોંપે તો વ્યાજબી છે કે તે છોકરી શરૂઆતથીજ દરેક જાતની કાળજીનો ઉપયોગ કરે. હું પહેલાં આ બાબત ઉપર કહી ગઇ છું કે કેટલીક છોકરીઓ ઉલટી તથા મુંઝથી પીડાય છે એમને માટે મેં મારા પાછલા ભાષણમાં દવા પણ બતાવી હતી; અને આજે પણ બતાવું છું. ગહેરમોહરા, દરિયાઇ નાળિયેર, પપેતા, કેવડાનો અરક, એ ચીજોને બેઢ મુશકમાં ઘસી પીવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. આવી હાલતમાં માત્ર બોળે ઉપાડવો નુકસાન કર્તા નથી. બદકે જોરથી રાડો પાડવી, મેઢીપર ચઢવું, એવી ચોપડીનું વાંચવું અથવા એવું ગાયન સાંભળવું પણ સાફ નથી જેથી અસર પેદા થાય. અણહદ ખુશી તથા સાધારણ ક્રોધ પણ નુકશાનકારક છે. ફાનસ કે દીવો ઓલવવા પછી જે ધુમાડો નીકળે છે તેનું પણ પેટમાં જવું સાફ નથી. લાગતા વળગતાઓની ફરજ છે કે તેઓ એવી છોકરીને બનતાં સુધી દીલ-ગીર થવાથી બચાવે ખાસ કરી દરિયા પાસેની તાજી હવા ફાયદા-કારક છે.

અનાડી તેમજ બીન અનુભવી દાઇઓના હાથથી સેંકડો બાળકો મરી જાય છે, કારણકે એ દાઇઓને કોઇ પણ જાતનું જ્ઞાન હોતું નથી. માત્ર તેમની મોટી ડાસીઓને આ ધંધો કરતાં જીવો છે અને પોતે પણ દાઇઓ થઇ જાય છે. બાળકના જન્મ

વખતે સૌથી મોટી મહત્ત્વ કુદરતની હોય છે. દાંધને સાધારણ કામ જે હરેક સ્ત્રી કરી શકે છે તે કરવું પડે છે. પણ જે કોઈ વાત આડી આવી જાય તો નક્કી આ અનાડી દાંધ મોઢું તાકતી રહી જશે. માટે એવા વખતે અનુભવી, લણેલી ગણેલી દાંધને બોલાવવી એ વ્યાજબી છે. જ્યાં સુધી એકાદ છોકરું થઈ જાય નહિ ત્યાં સુધી કોઈ પણ સ્ત્રીને માલુમ થતું નથી કે કંઈ કંઈ ચીજની જરૂરત કયે કયે વખતે થશે. સૌથી પહેલાં એવા વખતે જૂનામાં જૂનાં લુગડાંને કારખોલિક સાબુથી સારી રીતે ધોઈ ધરમાં તૈયાર રાખવાં જોઈએ. કારણકે તેઓ ઘણા કામમાં આવે છે સુવાવડીને માટે ઓછામાં ઓછાં ચાર જોડ જૂનાં ધોએલાં સ્વચ્છ લુગડાં, મલ-મલની ચાર પેટીઓ, માથાના બે કસાબા, છ નાના ટુવાલો, બાળકને માટે ટોઇલેટ, ફેસ પાવડર, બોરિકલોશન, ફેલાલીનના ચાર કટકા, એક કાનટોપી, ચાર સેફ્ટીપિન, ચાર મોન્ડની જોડ, મધની એક શીશી, એક ચપ્પુ, એક છરી વગેરે હર વખતે ઘરમાં તૈયાર રાખવાં જોઈએ. બાળકને માટે એક ખાટલી, જેપર એની પથારી પથરાય, તેમાં આ ચીજોની જરૂર છે—એક નાની ગોદડી, એક નાની રબર, છ બળોતિયાં, ત્રણ નાના તકીઆ, બાર કપડાંનાં પોથાં જે મઈંચુરી લોશનથી ભીના કરી સુકવેલાં હોય; એ સિવાય એક ટપ, એક વાદળી અને એક પાવડર બર્ડની પેટી, ધોળા તલતું તેલ, બહામના તેલનો શીશો, એક, શીશી, એક કળશ્યો, અને એક પાણું.

બાળક પેદા થતાંજ એના મોંડાં અને આખા શરીરનો મેલ વગેરે તદ્દન સાફ કરી નાખવાં જોઈએ. તેમાં આંખની સફાઈ સૌથી વધારે જરૂરી છે. જે બેઢરકારી થઈ તો હમેશા આંખ ખરાબ રહેશે.

એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાળકના શરીરપર શરદીની ઘણી જલદી અને તાકીદે અસર થઈ જાય છે તેથી શરદીની કાળજી ઘણી જરૂરી છે. રૂતુ જોઈને ફેલાલીન કે કોઈ સુતરાઉ લુગડું તરત એને ઓઢાવી દેવું જોઈએ. જે બની શકે તો ગરમ

પાણીની બાટલી લુગડાંમાં લપેટી એની પથારીમાં એની પાસે ગાખી દો, એટલા માટે કે હવાની વધારે અસર થાય નહિ, જે બાળકનું શરીર નખળું થઈ જાય, હોઠ ધ્રુજવા લાગે તથા શરીર ઠંડુ પડી જાય તો બાણી દો, કે હવાએ પોતાની અસર એની આમડીપર કરી માટે એકદમ ગરમી તેને આપવાની કોશીશ કરો.

ગળ પ્રમાણે એક પારણું બાળક માટે જરૂર તૈયાર કરવું. એના માથા હેઠળ તકીઓ હોય તે જરૂરનું નથી પણ પડખાની બંને બાજુએ તકીયા પણ જરૂર હોવા જોઈએ. બાળકનું મોઢું ઢાંકી રાખવું એ ભૂલ ભરેલું છે. અને ખાસ કરીને પારણામાં. કારણ કે ત્યાં તાજી હવાની ઘણી જરૂર છે. છોકરાંને સૂવાડવામાં માથે ઘણી કાળજી રાખવી જોઈએ, દરેક બાજુએ સૂવાડવાથી માથામાં જન્મ વખતે જે ખોડ થઈ જાય છે તે પણ જતી રહેશે. કેટલાંક છોકરાંઓની છાતી ઉપર સોજો ચઢી જાય છે. અને દાખવાથી એવું માલૂમ થાય છે કે દૂધ જેવું કંઈ નીકળે છે. આવી હાલતમાં જેતુનનું તેલ ધીમે ધીમે ચોપડવાથી આ હરકત દૂર થઈ જશે. શરૂઆતમાં બે ત્રણ દિવસ સુધી તેલ ભૂસવું ઘણું સાડું છે. નવડાવતી વખતે નાળની ઘણી સંભાળ રાખવી અવશ્યની છે. કારણ કે પાણી ચડવાથી પાકી જવાનો સંભવ રહે છે. પંદર દિવસ સુધી તેલ ભૂંસી, પાણીમાં દૂધ મેળવી નવડાવવાથી બાળકને ઘણો ફાયદો થાય છે. જે બાળકો કમજોર હોય તેમને સાથી પહેલાં દૂધ અને પાણીથી એવી રીતે નવડાવવું કે હાથ, પગ, કોણી, જાંઘ, વગેરે દરેક અવયવને જુદા જુદા ઘોઈ લો. અને ત્યાર પછી જેતુનનું તેલ ભૂસી એકદમ ગરમ લુગડું ઓઢાવી દો. દૂધ પાયા પછી કદી બાળકને નવડાવવું જોઈએ નહિ. નવડાવ્યા પછી દૂધ પાવું અને થોડી વાર સૂધી સૂવા દેવું. એ હમેશા ફાયદાકારક છે. બાળકને ઉપાડવામાં કાળજી રાખવી એ પણ જરૂરનું છે. ખભા ઉપર ડાબો હાથ એવી રીતે રહે કે માથું તથા ખભો હાથ ઉપર આવે તથા જમણો હાથ, જાંઘ અને કમર

હેઠળ રહે, હમેશા વિચાર રાખવો જોઈએ કે બાળકના માથાને ઝટકો લાગે નહિ કારણકે એમાં ઘણું જોખમ છે. બાળકને લુગડું બાંધવાનો સૌથી સરસ રસ્તો એ છે કે રૂબાણો નરમ દુવાલ લંગોટિની રીતે બાંધો.

આપણાં બાળકો ઘણું કરીને ગુમડાં, ફેલ્લીઓ, ફેડા વગેરેથી પિડાય છે. કારણ કે એમનો પહેરવેશ સારો નથી. કેટલીક માએ અથ્રેજી નકલોથી માથાપર સેંકડો મોટી મોટી મુસીબતો ઉપાડે છે. પહેરણ તંગ અને ચુસ્ત હોય છે, એનું પરિણામ એ આવે છે કે ફેફસાંઓને સારી રીતે ફેલાવવાનો વખત મળતો નથી. આપણો પોતાનો પહેરવેશ કાંઈ એછો બંધ ખેસતો નથી (તંગ ન હોય તો) કુરતું તથા ઈજર ઢીલાં હોવા જોઈએ. પગમાં મોજાં હોવાં જોઈએ. બળોતીયાં તથા ગોઢડીઓ એવાં લૂગડાંની હોવી જોઈએ કે જે ચુસી પણ શકે અને ગરમી પણ પહોંચાડી શકે. માનું પોતાનું દૂધ એક જાતનું રચક છે. પણ બાળકને કબજબત થઈ જાય તો દીવેલ (કેસ્ટર ઓઇલ) નો એક ચમચો ત્રીજે ચોથે દિવસે આપવો જોઈએ. ગરમાળાની શીંગ ઘણી ખરાબ ચીજ છે અને વળી શીરખીસ્તથી મરોડી થવાનો પણ સંભવ છે. બાળકની તાંદુરસ્તી બગાડે એવી ચીજો માએ ખાવી જોઈએ નહિ. તરકારી વગરનો માંસ, કાચી તરકારીઓ, તેજ ચા, જીરફાર કોપ્રી, ભારે ચીજો જરૂર નુકસાન પહોંચાડશે. બનતાં સુધી માએ પોતે દૂધ પાવું જોઈએ. કારણ કે કુદરતની ગોઠવણનું નુકસાન ઘણી મુસીબતથી પૂરું થાય છે. રાતના દશ વાગ્યાથી પાંચ વાગતાં સુધી બાળકને કદી જગાડવું નહિ. વળી એ કોશીશ કરવી જોઈએ કે એ દરમિયાન બનતાં સુધી માએ બાળકને તદ્દન દૂધ આપવું નહિ. જ્યારે બાળકને આવી ટેવ પડી જશે ત્યારે મા ઘણી ઈજાઓથી બચશે. અને કુઅડ માની માફક જે આખી રાત ધવડાવ્યા કરે છે તેમને બીજાઓને કહેવાનો વખત આવશે નહિ. જો બાળક રાત્રે જાગી ઉઠે અને રડે તો કોષણ પાણીનો ચમચો પાવો. બળોતીયું તથા પડખું બદલવાથી બાળક એકદમ સુઈ જશે.

ચાર કલાકથી ઓછા વખતમાં ફરીથી દૂધ પાવાથી બાળકની તંદુરસ્તીને નુકસાન પહોંચે છે. બીન અનુભવી માઓ બાળકોને વખતની ટેજ પાડતી નથી અને તેથી લવિષ્યમાં ઘણી ઈજાઓ વેઠે છે. જે દૂધ પાયા પછી બાળકને હજમ થાય નહિ અને નીકળી જાય તો સમજી લો, કે દૂધમાં ચરબીનો ભાગ વધારે છે. એનો ઉપાય એ છે કે દૂધ પાતાં પહેલાં ચૂનાના પાણીનો એક ચમચો પાઈ દો કે તે દૂધ સાથે મળી પાચન શક્તિને મદદ આપે. કેટલીક માઓ પોતાનું દૂધ ખસ નથી એમ સમજી બાળકોને દૂધની શીશીની ટેવ પાડે છે તેથી આદમી અને જાનવર બંનેના દૂધ માત્ર નુકસાન આપે છે. માટે જ્યાં સુધી મા પોતાનું દૂધ પાય ત્યાં સુધી તેણીએ કદી પણ ખીણું દૂધ પાવું નહિ. જે લાચારી જણાય તો બંને જાતનાં દૂધ આપવામાં ઓછામાં ઓછા બે કલાકનો અરસો થવો જોઈએ, દીલગીરી, ગુસ્સો તથા શોકની હાલતમાં કદી પણ બાળકને દૂધ પાવું જોઈએ નહિ. નહિતર બાળક માંદું થઈ જશે. મહેં એવી માઓ પણ જોઈ છે કે જે બાળકોને ચુસણી આપવી એ સારું સમજે છે. પણ મોંમા ચુસણી આપવી કેટલીકવાર નુકસાન પહોંચાડે છે. વધારે થુક નીકળવાથી છોકરાંઓને બદહજમી થાય છે.

આપણા ધર્મમાં બાળકને બે વર્ષ દૂધ પાવાનો હુકમ છે. વળી ડાકટરો પણ ખરેખરી તપાસ કરી એવા પરિણામ પર આવ્યા છે, કે જ્યાં સુધી આઠ દાંત નીકળે નહિ ત્યાં સુધી દૂધ છોડાવવું જોઈએ નહિ, દાંતોનું બહાર આવવું એ એવો બારીક સમય છે કે ઘણીખરી માઓ પોતાની બેદરકારીથી નિર્દોષ બાળકોને કળરોમાં પહોંચાડી દે છે. જે તેઓ શરૂઆતથી સંભાળ રાખે તો કદી પણ દાંત નીકળવામાં બાળકોને એવી મુસીબતો વેઠવી પડે નહિ. એવા બોરાકો કે જેમાં નીશાસ્તાનો ભાગ વધારે હોય છે અથવા ખરાબ દૂધ પાવાથી જરૂર બગડી જાય છે અને તેથી ઘણી બીમારીઓ ખાસ કરીને મુંજ પેદા થઈ જાય છે. દાંતોની

મળ વખતે જણાઈ આવે છે. જેમ જેમ દાંતો નીકળતા જાય છે તેમ તેમ બાળકની ખોરાક લેવાની શક્તિમાં તેમ ખોરાકમાં હેર-ફેર થવાની ઘણી જરૂરત દેખાય છે. વળી આ અરસામાં કોઈપણ બાળકની ક્રિયાદિ બચ્ચાંને જણાય તો એકદમ એનો ઇલાજ કરવો જોઈએ. ખેંચ કે થોડા તાવમાં તબીબની ભૂંડી કે કેસ્ટર આપવા આપવું જોઈએ. કારણ કે તે ઘણું ફાયદો દેખાડી આપે છે. અને સાધારણ ક્રિયાદિને દૂર કરે છે. દાંત નીકળતી વખતે સર્વથી સરસ ઉપાય એ છે જે મુકરર વખતે દૂધ પાવું જોઈએ. બનતા સુધી તાબું પાણી આપવું જોઈએ. અને જરૂર કરતાં વધારે ખોરાક આપવો જોઈએ નહિ. વળી જે ચીજો મોડી હજમ થાય કે ભારે હોય એવી ચીજો આપવી નહિ, દાંત નીકળતી વખતે પેદાંઓમાં વળવળાટ થાય છે. માઓએ આવા દિવસોમાં જે લૂગડાંનો રંગ કાચો હોય એવા લૂગડાં પહેરવાં નહિ. કારણ કે છોકરું દરેક ચીજ પેદામાં લઈ જવાની કોશીશ કરે છે. આવા વખતે જેઠીમધની લાકડી કે હાથી દાંતની વિલાયતી ચુસણી ફાયદાકારક થશે. બાળકોને અપ્રીણ આપવું એ ઘણું ખરાબ છે. જેથી લવિષ્યમાં તેઓ સુસ્ત અને આગાસુ થઈ જાય છે.”

લાષણ પૂરું થતાંજ અન્નમન તરફથી ઉપકાર માનવામાં આવ્યો અને નસીમા બેગમ ત્યાંથી રવાના થઈ પોતાને ઘેર આવી.

પ્રકરણ ૩૦ મું.



૨૧ ખીયાનું ઘર ભાંગી જવાની તૈયારીમાં હતું. નહિતર નસીમાબેગમ કોણ? અને અન્નમનનું લાષણ કેવું? એટલા દિવસો પછી તેણી ઘેર પહોંચી ત્યારે બધાના ભાગ્ય ઉઘડી ગયાં, તેમજ તેટલાં ખુશી થયાં. પારકા મહોલ્લાની સ્ત્રીઓ પણ એની પાસે આવી. ફરિઆદ થઈ, ગીલ્લા થયા, કોઈનો પાસે માફી

માગી, કોઈની પાસે આજીજી કરી. મતલબ કે તેજ નસીમાબેગમ, તેજ છોકરાં અને તેજ વખત !

નસીમા બેગમના લગ્નને અઢાર વર્ષ થવા આવ્યા હતાં. પહેલવહેલા છોકરાના મરણ પછી જેવી રીતે એણે ખુદાના પ્રાણીઓને કાયદો પહોંચાડ્યો તેવીજ રીતે કુદરતે એના વેલમાં વધારો કર્યો. આ વખતે તેણી છ છોકરાંની મા હતી. મોટો દીકરો વસીમ સોળ વર્ષની ઉમરમાં બી. એ. ની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. એથી નાની તસનીમ હતી; જોકે તે પંદર વર્ષની હતી, પણ ખુદાના હુકમથી એના બાંધાનો ઉઠાવ એવો અચંબો લરેલો હતો કે નસીમા પણ એને જોઈ જોઈ પોતાના મનમાં સમજતી હતી. એનાથી બે નાના છોકરા અને બે નાની છોકરીઓ હતી.

દુનિયા પોતાના કામોમાં ગુંથાયલી રહે છે અને કુદરતના નિયમો ખામોશીની સાથે પોતાની ફરજ બજાવતા રહે છે. નસીમા બેગમની આ અમૂલ્ય જિંદગીની સવાર બપોર થઈ અને આખર તે વખત પણ આવી પહોંચ્યો. જ્યારે આ બપોર ઢગવા માંડી અને સૂર્ય માથાપર આવી ગયો. કાલની વાત છે કે નસીમા બેગમ આ ફાની દુનિયામાં બાળક હતી. અને પછી તે દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો, જ્યારે કન્યા બની ફાઇના ઘરથી વિદાય થઈ પોતાના ઘરની રાણી (માલિક) અને સાસુની વહુ થઈ. પરંતુ નસીમાની જિંદગી એક એવો સમુદ્ર હતો જેના પ્રવાહ મોજાઓએ હજારો ખુદાના બંદાઓને કાયદો પહોંચાડ્યો તથા એક બગીચો હતો જેનાં ફૂલ દુનિયાને ખુશબો આપતાં રહ્યાં, તે દીકરી બની તો હીરા જેવી, વહુ બની તો પારસમણિ જેવી, મા બની તો સોના જેવી અને મનુષ્ય બની તો ચંદન જેવી. તેણી જિંદગીની કસોટીપર ઝવેરાતની માફક પ્રકાશી; અને કોહીનુરની માફક ચમકી. દુનિયાએ એનાં કૃત્યો માથાપર ચડાવ્યાં, અને બીજી દુનિયાના પવિત્ર આત્માઓએ એનાં કૃત્યોપર વખાણ કર્યાં તેણીની

ઉમરનો અમૂલ્ય ભાગ ખુદાની ખંદગી અને ખુદાનાં પ્રાણીઓની સેવામાં વીત્યો. ઘડપણની નિશાનીઓ જલદીથી દેખાવા લાગી. હાથ પગમાં કસ રહ્યો નહિ. શરીરમાં તાકાત રહી નહિ. વળી અધુરામાં પૂરું એ થયું કે સલેખમે એવો જુલમ ક્યો કે ચારે દાઢો લઇ લીધી.

તસનીમની ચિંતા નસીમાના માથાપર હર વખતે રહેતી હતી. પરંતુ સારા નસીમે એ ચિંતા વધારે રહી નહિ. અને ફાઇની દીર્ઘ દૃષ્ટિએ જલદીથી નસીમાનો બોળે હલકો ક્યો.

છોકરાઓ તો કુટુંબમાં ઘણા હતા, પરંતુ સઘળા નકામા, નાલાયક અને જંગલી હતા. હા, એના મામાની દીકરીનો છોકરો હતો. નસીમાની કીર્તિનો ડંકો દુનિયામાં ચારે તરફ વાગી રહ્યો હતો. જેણે તસનીમને ચાર ચંદ્ર લગાડી દીધા. વરના વાલીઓનો ઈસારો થતાંજ સંજીવએ એ માથું ઝીલી લીધું અને લગ્નની તારીખ મુકરર કરવામાં આવી.

કસીમ દીકરીનાં લગ્ન માટે એક માસની રજા લઇને આવ્યો હતો. નસીમા પુઝડ સ્ત્રીઓમાંની નહોતી કે બરાબર વખતેજ ઘણીના આગળ આફતનો પહાડ રાખી દે. તસનીમ બે વર્ષની હતી તે વખતે એણે જે વખત આવવાનો હતો તેનો પહેલાંથી વિચાર ક્યો હતો. અને જેટલું થઇ શક્યું તેટલું કદી દુપટો, કદી ઇબ્ર, કદી કુરતો, કદી ટીકી મસાલો, ખરીદ કરી, આવનારા દિવસો માટે રાખી મૂકતી. કસીમ પોતાના મનમાં ગલરાતો હતો કે જોઈ તો ખરો દીકરી શું કાંઈ ઉપડાવી છેક મૂકે છે. પરંતુ નસીમાએ કીમતી લુગડાંની ચૌદ જોડ શીવડાવી તૈયાર રાખી હતી તે ઘણીની સામે નાખી દીધી. પોતાની પહેરામણીની ઘણી ચીજો જે ખચાવી રાખી હતી તે પણ સામેલ કરી દીધી. ઘરેણાં સિવાય કોઈ પણ જાતનો બોળે ઘણીને માથે રાખ્યો નહોતો. વિદાયગીરીનો વખત આવ્યો ત્યારે નસીમા સવારે એક ખુણામાં એકલી બેઠી બેઠી તસનીમની જીવદાઈના વિચાર વિષે

ખ્યાલ કરતી હતી. એટલામાં કસીમ જડાવ માળા લઈને આગ્યો અને કહ્યું—“ બેગમ, મારા વિચાર મુજબ માળા આપવી બંધ રાખો, કારણકે આપણા બીજા બે છોકરીઓ છે. માટે એમને વિષે વિચાર કરવો એ ઘણી જરૂરી વાત છે. ”

નસીમાની પંદર વર્ષની કમાઈ, તસનીમ જેવી દીકરી, માથી જુદાં પડવાની તૈયારીમાં હતી; દીકરીની જુદાઈ એ સાધારણ વાત ન હતી; તેણી તસનીમ વિષે વિચાર કરતી હતી એટલામાં તસનીમ ઘેર ગઈ. આંખો મીંચતાં પંદર વર્ષ વીતી ગયાં. મારી દીકરી આ ઘરની માલિક નથી, મારી મેમાન હતી. આજે એની મેમાનદારી પૂરી થઈ, અને તે મારાથી અને મારા ઘરથી રજા લે છે. કેવી ગરીબ દીકરી ! જેણે આજ દિવસ સુધી મને જવાબ આપ્યો નહિ. ઘણી વખતે હું એનાપર ગુસ્સે થઈ, ઘણી વખતે એનાપર ધુરડી, પણ મોઢું જોઈ ખામેશ થઈ જતી, આ એનો સૂવાનો ઓરડો, એસવાની ઓરડી, લુગડાંનો કપાટ, આજે સર્વ ત્રીજે એનાથી નોખાં પડે છે. એનું બાળપણ મારી આગળ છે. લાઈઓના માર ખાધા, બાપનો ગુસ્સો સહન કર્યો, પણ કદી મ્હોં ઉંચું કર્યું નહિ એ વર્ષનો જીવ આખી રાતોને રાતો કાઢીના ખોળામાં એકલું મૂકી ચાલી ગયો. પણ તેણી જ્યારે પાછી આવશે ત્યારે કેવી રીતે ગળામાં હાથ નાખી ભેટીશ ! મ્હોં એની કદર કરી નહિ, એ મ્હારી મોહતાજ હતી. જે કાંઈ હાથ ઉપાડી આપી લીધું તે ખાઈ લીધું. જે કાંઈ બનાવી આપ્યું તે પહેરી લીધું. હવે શી ખબર ! નસીબ, એને શું દેખાડશે ! એક દિવસની પરણેલી ઘણે દૂર પરદેશ જાય છે. હું હોઈશ, મારું ઘર હોશે, મારા છોકરા હોશે, પરંતુ હવે તસનીમ ક્યાં ? નવી દુનિયા, પારકા લોકો, નોખી વાતો. કોઈ ખબર લાવનાર હશે નહિ કે શું વીત્યું ! પૂરો મહિનો પણ થયો નહિ. ત્રીજે પહોરે ભૂખ લાગી, તરકારી બાકી રહી નહોતી, લસણની ચટણીથી રોટલી ખાઈ ઉભી થઈ. હવે હું એને શું મોઢું દેખાડીશ ! અને કયા દિલથી રજા આપું ! કાળજીપર આ વિચારો તીર વરસાવી રહ્યા હતા. એટલામાં કસીમે

આવી માળા નાખી પણ બેચેન થઈ ગઈ. આંસુ નીકળી પડ્યાં. કસીમે પાસે આવી દિલાસો આપ્યો, ત્યારે તેનું હૈયું વધારે ભરાઈ આવ્યું. રડતી રડતી ઉભી થઈ, અને ઘણીને આ કહી ભેટી પડા.

“ ખુદાકે વાસ્તે મેરે ઝખમપર નમક ન છીંછુ કો. ”

તસનીમનો ભાગ આજે તમારી કમાઈ અને મારી મિલકત-માંથી પૂરો થાય છે. તે આપણી પાસેથી જુદી પડે છે. આ આપણો દયાનો વખત છે. સરકાર ! મારી દીકરીને જો માળા ન આપો તોપણ એક અક્ષર બહાર કાઢશે નહિ. પરંતુ સાસરીઆં એનું કાળજી મહેણાઓથી ખાઈ જશે. જે જીલથી કહી ચૂક્યા છો તેનો સંપૂર્ણ અને જે વિચાર કરી ચૂક્યા છો એને પૂરો કરો. તે વારંવાર તમારી પાસે લેવા આવશે નહિ. ઘર, એનાં પગલાંને, હું એની સૂરતને, અને માનું હેત એના સાથને તલસશે; પરંતુ તે મારાથી હજારો ગાઉ દૂર હશે, એની ગરીબ સૂરત, ભોળી વાતો; આંખો આગળ આવશે. એની ચીજો નજરે આગળ રહેશે. પરંતુ ખ્યારી તસનીમ, ખુદા એની ઉમરમાં વધારો કરે, મારી પાસે હશે નહિ. મોસમનાં ફળો, ઋતુની તરકારીઓ, ખુદા તમારા છોકરાંઓને નશીબ કરે. મણાખંધ આવશે. પણ તસનીમનો ભાગ એમાં હશે નહિ, તમે તે દિવસે તમારો ગ્લાસ ભાંગવાપર એટલા ગુસ્સે થયા. આજે કહું છું “ ખુદાના સમ તસનીમ નિર્દોષ હતી. ગ્લાસ નસીમે ભાંગ્યો હતો. પરંતુ એની જીભ તમારી આગળ ઉપડી નહિ. રસોડામાં જઈ રડવા લાગી. મહેં રાડ પાડી ત્યારે ઓઢણીથી આંસુ લુછી મારી પીઠ પછવાડે આવી બેસી ગઈ. આખી આખી રાતો છોકરાઓ માટે એક પગથી કાઢતી હતી. એણે આ ઘરની ચાકરી માતાઓ, દાસીઓ કરતાં વધારે કરી છે.

“ ઈસકા હક કાટકર મુઝે તકલીફ ન હો. ”

કસીમ તથા નસીમા બંનેનું હેત એનાપર હતું. વહુનું આ વર્ણન દુઃખ ઉપજાવે એવું હતું. તેથી એની પણ રડી રડી હેઠકી બંધાઈ ગઈ. પાછે પગે ગયો અને માળા લઈને આવ્યો ત્યારે નસીમાએ કહ્યું. “ તમે જીમથી કહી ચૂક્યા હતા અને બધાને

ખબર થઈ ગઈ હતી, કે માળા પહેરામણીમાં આપવાની છે, તેટલા માટે હવે ન આપવું વ્યાજબી નથી. એજ કારણથી મહેં તમને કહ્યું હતું પણ તમારું મન ન હોય તો ન આપો. ”

કસીમ—હું પોતે પણ શરમાઈ છું કે જે વાત મેં જીભથી કાઢી હતી તેને પૂરી કરવાનો વિચાર મારા મનમાંથી કેમ આવ્યો ગયો ? હવે તમે આપી દો. ”

વિદાયગીરીના બીજે દિવસે તસનીમ પોતાના ધણીની સાથે હૈદરાબાદ રવાના થઈ. એના મનમાં જે કાંઈ વીત્યું તે તો તેજ સારી રીતે જાણતી હશે. પરંતુ જ્યારે પાંચમા દિવસની ટપાલમાં એનો કાગળ ન આવ્યો ત્યારે માએ જે કાગળ લખ્યો તે આ હતો:—

ખ્યારી તસનીમ !

તમને આખા ઘરની આશિર્વાદો. તમારો સહીસલામત પહોંચ્યાનો તાર તો આવી ગયો, પરંતુ આજ સુધી કાગળ ન આવવાથી જાતજાતના વહેમો મનમાં આવ્યા કરે છે. ખ્યારી તસનીમ, જે માની પાસેથી તમારા જેવી દીકરી નોખી પડી છે, એની હકીકતનો તમે પોતે અંદાજે કાઢો. આ મન જે હમણાં માત્ર આને લાયક રહી ગયું તે તમારી યાદમાં તરફડીયાં મારે અને તમારા વિચારમાંજ ખુશ થાય ! ખુશ ખબરના બે અક્ષર લખી એની તરસ મટાડો. હું જાણું છું કે તમે પોતે બેચેન હશો. નવી જુદાઈ છે. અને તાજે વિયોગ છે. માળાપ અને લાઇ ખહેનો બધાં આંખો આગળ હશે ! પરંતુ દીકરી, જિંદગીનો આ ફેરફાર આ સ્વપ્નાનો ખુલાસો છે. જે સ્ત્રીના આત્માએ બીજી દુનિયાપર નજર કરી અને જે ઉપર સ્ત્રીઓની હયાતીનો આધાર છે. મારું મન જુઓ કે તમારા જેવી દીકરી જેને રાતદિવસ છાતી સાથે ચાંપી અને છાતી પર રમાડી, એને પોતાના હાથથી હજારો ગાઉ દૂર મોકલી ખાલી હાથે બેઠી છું. શું કરું ? દુનિયાનો એજ રિવાજ છે. ફેાઈ જેવી મા, જેમણે પોતાની જિંદગી મારા પર કુરબાન કરી, આજે એક શહેરમાં માંદી પડી રહી છે. અને ઘરના ધંધાઓ

તથા દુનિયાના ઝઘડાઓથી એટલી પુરસદ નથી કે એક પગ માટે જઈ ખબર પૂછી પાછી આવું ! મારા જેવી હજારે મા એવી ફાઇપર કુરબાન થાય ! તે બીમારીમાં પણ મારો કલમો પડે છે. એમના મુકાબલામાં મહેં તમારી અરધી ચાકરી અને ચોથા ભાગ જેટલી મહોબત પણ દેખાડી નથી. એક પગ માટે પણ ન જુએ તો બેચેન થઈ જતી. પણ મટે નહિ એવી જુદાઈ અને મટે નહિ એવો વિયોગ ! જે હાથથી એવારણું લઈ ભેટતી હતી, તેજ હાથથી પાલખીમાં બેસાડી દીધી. નીકા એ સ્ત્રીની મોટાઈને પારખવાની કસોટી છે. મોટાઓની લાજ અને બાપદાદાની આબરૂ તે વખતે સ્ત્રીના હાથમાં હોય છે. મરદને આખી ઉમર સુધી મુસીબતની સામે રહેવું પડે છે પણ સ્ત્રીની અજમાયશનો વખત એજ છે. આ કઠણ રસ્તાની શરૂઆતની મંજલો સખત છે માટે હિંમત રાખા કાઢશો તો લાલોની લાલ રહેશો. દેખીતી રીતે તમે એકલાં છો, પણ નહિ 'એયદપણુનું' લોહી તમારી સાથે મીર મુત્તકી જેવા દાદા અને મીર ઝાહિદ જેવા નાનાની આબરૂ તમારા હાથમાં છે. ગરીબાઈમાં ધીરજ, ઇબ્તમાં શુકર, સખતીપર ખુશ, જુલમ પર ખામોશ, દરેક હાલતમાં રાજ, દરેક સ્થિતિમાં ખુશી રહેવું એ સ્ત્રીઓનું ભૂષણ છે. મુસીબતપર ગભરાવું, આફતથી બેચેન થવું, બેદરકારીથી ડરવું, બેફીકરીથી બેખબર રહેવું એ શરાફતનું ભૂષણ નથી.

વહાલી તસનીમ ! કુંવારાપણું એ એક મોટી નિયામત હતી, બેફીકરીના દિવસો અને આરામની રાતો માની ડેલી તથા બાપને બારણે પૂરાં થયાં. અમલ ઘર તેજ હતું જ્યાં તમે પહોંચી ગયાં. એ કૂચ હતી તે મુકામ હતો. એ પરદેશ હતો તે દેશ. આ મુસાફરી હતી તે ઘર, અહિંના ખ્યાર જુઠા હતા અને અહિંના સંબંધો ઉપરના હતા, અહિંની વાતો આહિં હતી, અને ત્યાંની વાતો ત્યાં, હવે જે વાવશે તે લણશે. જેવું કરશે તેવું પામશે. હું મા હતી, લાડ લડાવવું મારું કામ હતું, અને ખુશામત મહારી મહોબતનો ઉભરો હતો.

પણ સાસુ પારકી છે તેમ ટીકા કરવી એ એના જાતિ સ્વ-
ભાવમાં છે. અને નુકતેચીની કરવી એ એનો જાતિ સ્વભાવ છે.
હું હસાવતી હતી અને રડતી હતી, તે રડાવશે અને હસશે. નવા
અંતઃકરણમાં ઘર કરવું તે સહેલું નથી, તેમજ મુશ્કેલ પણ નથી.
તાબેદારીનાં મીઠાં ફળ અને ચાકરીના મીઠા મેવા તમારી આગળ
હાજર છે. ભાઈ ખડેનનો વિચાર અને માળાપની મહોબત પૂરી
કરો. આ સંખંધો ત્યાં કામ આવશે નહિ, હા, જીવતાં સગાં
વહાલાંઓ અને વડીલોના આત્માઓની આંખો તમારી આ જિંદ-
ગીપર લાગેલી છે. વહાલી તસનીમ, વખત ઘણો બારીક છે, માટે
એવું ન થાય કે વડીલોની નજરો નાખુશીની સાથે પાછી જાય
અને અમારી આશાઓ ભ્રષ્ટ થાય.

પ્રકરણ ૩૧ મું

સીમના લગ્નના સત્તરમા દિવસે વસીમની પરીક્ષાની કૃતેહ-
તમંદીનો તાર આવ્યો, એના લગ્નની ઢીલ માત્ર પરિણામ
ઉપર હતી. કસીમની રજા પૂરી થવાને દસ દિવસ બાકી હતા.
દીકરીવાળાઓએ તાકીદ કરવાથી નસીમા પણ રાજ થઈ અને
લગ્નની તૈયારીઓ કરવામાં આવી. નીકાથી બે દિવસ પહેલાં એક
દિવસ સવારે નસીમાએ વેવાણને મળવા આવવાની રજા માગી,
તેઓ ગિયારા આગલા જમાનાના લોકો આ વાત શું સમજ
શકે? તેથી દીકરીની મા ગભરાઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા
લાગી કે કવખતે વેવાણ આવે છે માટે એમાં કાંઈ ભેદ હોવો
જોઈએ. તેણીએ કહેવડાવી મૂક્યું કે બાઈ પૂછાવવાની શી જરૂર
હતી, તમારું ઘર છે, ખુશીથી આવો. પણ પોતાના દિલમાં જે
હતું તે તો ખુદાજ જાણતો હતો. કદી એવો વિચાર આવતો કે
કદી કોઈએ બે વાતો આમ તેમ કહી હશે. કદી એવો વિચાર
આવતો કે કોઈ બીજી વાત હશે. તેથી કોઈપર ગુસ્સો, કોઈપર

ક્રોધ કરતી હતી. આથી પણ ધીરજ ન રાખતાં ઉલટી દીકરીપર ઉતરી પડી. અને કહેવા લાગી કે તારા જેવી કમનસીબ દીકરી ખુદા દુશ્મનને પણ ન આપો. પહેલાં તો કોઈ વાત પણ વિવેકની જણાઈ નહિ. જે કદાચ બિલાડીના ભાગ્યે એકાદ ઠેકાણે શીકું તૂટ્યું તો ત્યાં પત્થરા નીકળી પડ્યા. મને ખબર નથી કે ક્યારે ભાગ્યવાન વખત આવશે કે તું આ ઘરમાંથી કાળું કરી જશે. મારા નસીબમાં તો બજબજે પત્થરો હતા જે કોઈપણ રીતે ખસેડવાથી ખસ્યા નહિ. દિવસની ભૂખ, રાતની ઉંઘ એ બધું ઉડી ગયું. પરંતુ તું કમનસીબ કોઈપણ રીતે ઉડી નહિ. હું તો પહેલાંથીજ કહેતી કે, આ વેલ માંડવે ચઢે તેવી નથી. તે લોકો અમીર છે તો આવું ઘર આપણને ક્યાંથી મળી શકે ? વળી સૈયદ કુટુંબના, તે સિવાય માલદાર છે. કોઈ ડેપ્યુટી છે તો કોઈ તહેસીલદાર. આપણે કમનસીબ એમના શા આગળ હિસાબમાં ? આપણે આખો દિવસ કબૂતરો ઉડાવવામાં, આખી રાત ગંજીફા તથા શેતરંજ રમવામાં કાઢીએ છીએ.

તે બાપડી આમ તેમની વાતો કરી ગુસ્સામાં દુઃખી થતી હતી એટલામાં નસીમાબેગમની સવારી આવી પહોંચી. તેણીને જોતાંજ તેનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો, પણ ગળે લેટી. પરંતુ ખેડી ખેડી મોં તાક્યા કરે છે અને મનમાં કહે છે કે દીકરીનાં નસીબનો શો ફેસલો આજે થાય છે. કેટલીક વાર સુધી નસીમાએ આમ-તેમની વાતો કરી, પરંતુ વેવાણુ શો જવાબ આપી શકે ? કારણ કે તેણીના મનમાં તો ઉંઘરો દોડતા હતા. જેમ જેમ ઢીલ કરવામાં આવતી હતી તેમ તેમ આ બાપડીનું લોહી સુકાઈ જતું હતું. આખરે કાણુ ધરાવી શકી નહિ અને બોલી ઉઠી તમે આ કવખતે, શા વાસ્તે તસ્દી લીધી ? ખેર તો છે ? ”

નસીમા—“ હાજી, ખુદાનો શુકર છે. કંઈ વાતો એવી હતી કે જેનો ફેસલો કરવા, માફ તમારી સેવામાં હાજર થવું જરૂરી હતું. જમાનાની રૂઢી પ્રમાણે કદાચ, તમે તમારી સાહેબજાદીનું

મારી આગળ આવવું પસંદ કરતા નહોત. પણ મહેં હજારો વખત એને જોયેલ છે અને મહારી આંખો સામે નાનીથી મોટી થઈ છે. હમણાંજ ત્રણ માસપરજ મહેં એને ફાંધેને ઘેર જોયાં હતાં, પરંતુ આટલી મહેરબાની જરૂર કરે કે એમને પણ આ વાત સાંભળવામાં આવે. કારણ કે એમનો વિચાર પણ જણાઈ આવે. આ સાંભળી કન્યાની માનું મન ખુશ થયું. ઓરડાની પછવાડે એક નાની કોટડી હતી ત્યાં કન્યા બેઠી હતી. તેની માએ કહ્યું, “તમે ખુશીથી કહો. તે અહીં હાજર છે.” આ સાંભળી નસીમાએ કહ્યું. “જેન જે કોઈ વાત મરજી વિરૂદ્ધ હોય તો આ વખત કહી દો. કારણ કે આપણું મન સાફ થઈ જાય. આપણા લોકોમાં સોથી મોટી ભૂલ થાય છે કે જે કોઈ વાત મરજી વિરૂદ્ધ થાય તો એને મનમાં ઉતારી, મેલ રાખે છે. એનું પરીણામ એ આવે છે, કે તે મેળ વધી વધી વેલ થઈ જાય છે. ખુદાનો શુકર કરૂં છું કે ત્રણ દીકરાની મા છું અને આજે બાવીશ દિવસ થયાં એક દીકરીને પરણાવી ચૂકી છું. તેને માટે મને વહુ દીકરી કરતાં ઓછી પ્યારી નથી. અને મને તે સાસુઓ ઉપર અજાયબી થાય છે કે જે દીકરીઓની મા હોવા છતાં વહુઓને દીકરીઓ સમજતી નથી. તમે જાણો છો કે મેં તસનીમને ઘેરથી સઘળા ખરાબ ચાલો દઢાવી નાખ્યા. દીકરીનું મન જાને જગાની આવજાવમાં વધારે ગભરાય નહિ અને તેણી સાસરીયાંથી સારી રીતે જાણીતી થાય એને હું ખરાબ સમજતી નથી. પરંતુ એમાં પણ નકામી રીતે રૂપિયા ખરચાઈ જાય તે માટે મહેં પસંદ કર્યા નહિ. વરની રજા પૂરી થઈ ચૂકી હતી તેથી નીકાને ત્રીજે દિવસે તસનીમ હૈદરાબાદ રવાના થઈ. તે લોકો પણ જુના જમાનાની ઘણી વાતોથી નાપસંદ હતા. ને મહેં એમનું મન તોડવા વ્યાજબી ધાર્યું નહિ; પણ તમને તો આટલું જરૂર કહીશ કે જે તમારી મરજી હોય તો રૂપિયા નકામી રીતે ખરચીએ નહિ. પણ જે તમે નાખુશ ન થાવ તો હું ઘરેણાંને પસંદ કરતી નથી. સોનું આજે આપણને પચીસ રૂપિયે તોલો મળે છે પણ જ્યારે બજારમાં વેચીએ છીએ

ત્યારે રેવણને લીધે ખાવીશ કે ત્રેવીશ રૂપીયા ઉપજે છે માટે મારો વિચાર એ છે કે જે કાંઈ તમારે છોકરીને આપવું હોય અને જે કાંઈ હું આપુ તેની કોઈ મિલકત છોકરીના નામથી ખરીદ કરવામાં આવે એટલા માટે કે વખતને માટે એક ટેકારૂપ થઈ પડે. તમે કહો તો હું પાંચસે માણસો લઈ જાન તથા હજાર કરતાં વધારે વેવાણો લઈને આવું.”

વેવાણુ—“ઠીક, ત્યારે, હું એનો જવાબ વિચારીને આપીશ.”

નસીમા ખપોર સુધી રોકાઈ અને ત્યાર પછી પોતાને ઘેર પાછી ગઈ. સાસુની વાતચીતની અસર વહુ ઉપર ઘણી સારી થઈ. માએ ઘણી મુસીબતે મુલાકાત લેવા કબૂલ કર્યું હતું. પણ દીકરી તેને વાતપર લાવી ! વસીમના લગ્નમાં જે કાંઈ ખર્ચે પક્ષ તરફથી ખર્ચ થાય તેની મિલકત દીકરીના નામથી ખરીદ કરવામાં આવે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

જન પછી કસીમને દીકરાની નોકરીની ફિકર થઈ. અમલદારો સાથે સારી જુની ઓગખાણો હતી. કારણ કે એના ઘરડા વરડાઓની ચાકરી કાંઈ ઓછી ન હોતી. અને તેની પોતાની પણ વગ ઘણી સારી હતી. તહેસીલદારીનું મળવું એ કાંઈ જેવી તેવી વાત ન હોતી. પરંતુ એવો બનાવ બન્યો કે જે વર્ષ સુધી અજમાયશ તરીકે રહેવું પડ્યું, પણ પરીક્ષામાં (ખાતાની) ખર્ચે વખત ફતેહમંદ થયો નહિ. કસીમે આ નિષ્ફળતાને એક સાધારણ વાત જાણી. પરંતુ વસીમનો જીવ ખાટો થઈ ગયો તેથી તે બેરીસ્ટર માટે તૈયાર થયો. આ ધરિદાએ વહુના પગોમાં સાંકળો નાખી. પરંતુ ખર્ચે સમજદાર હતાં તેથી લગ્ન આ વિચારમાં આડે આવ્યું નહિ. વહુ પણ સમજી ગઈ કે ત્રણ ચાર વર્ષો આંખો મીચતાં મીચતાં વીતી જશે; પરંતુ નોકરીની ગુલામીથી

તો આખી ઉમર સુધી નીરાંત થઇ જશે. નસીમાના વૃદ્ધાવસ્થાનો વખત હતો. તેથી તેણે તે વાત દિલથી કબૂલ કરી નહિ. તેણી દીકરાને એટલા લાંબા વખતને માટે જુદો કરી શકે એમ ન હતું. પરંતુ ધણીનો આગ્રહ, દીકરાની મરજી અને વહુની ખુશી એઓએ તેણીનું મન મનાવ્યું. તેથી હા ક્યાં વગર છૂટકો થયો નહિ. અને મુસાફરીની તૈયારીઓ શરૂ થઇ. જવાનો દિવસ આવ્યો. ત્યારે કસીમ પણ અહિં હાજર હતો. સાંજના વખતે વસીમ તૈયાર થઇને આવ્યો. માએ મગરેખની નમાજ પૂરી કરી સલામ ફેરવી કે તરત માને પગે પડ્યો. તેણે દીકરાનું માથું કાળજી સાથે ચાંપ્યું અને માથે હાથ ફેરવી આશીર્વાદો આપી. તે ઉભી થઈ આરણ્ય સુધી પહોંચાડવા આવી. મનમાં ને મનમાં કાંઈ આશીર્વાદો આપી. અને વસીમ સલામ કરવા નીચો નમ્યો ત્યારે દમ લેવો તો શા હિસાબમાં. હૈયું ભરાઈ આવ્યું છતાં કાણુ ધરી હિંમત રાખી પણ નસીમની આંખોમાં આંસુ જોઈ વધારે એવેન થઈ ગઈ. અટકતી અટકતી આટલું બોલી.—‘ જુદા સલામત રાખે, જુદા તમારા આયુષ્યમાં યરકત આપે, ફતેહમંદ કરે, તથા ઇસ્લામ પર દૃઢ રાખે !

વસીમ માની ગોદમાં માથું રાખી ઉભો હતો. હાથ એની ગરદન ઉપર હતો, અને આંસુ પડતાં ક્રતાં, પણ નસીમા જો કે ચોરત હતી પણ બાણતી હતી કે મારી હાલત એની આગળ કફેડી થઈ તો તે આખે રસ્તે એવેન રહેશે. જ્યારે તબીબત વધારે બગડવા માંડી ત્યારે કમર ઉપર હાથ રાખી જોરથી દાખી અને અવાજને અટકાવી અંદરના ચોરડામાં આવી, રડતી રડતી પલંગપર પડી ગઈ.

વસીમનો કાગળ દરેક ટપાલમાં હમેશાં આવતો હતો. પરંતુ તસનીમ તથા વસીમ બંને છોકરાંઓની જુદાઈ જો કે ઉપરની હતી તોપણ એણે નસીમાની હિંમત તોડી નાખી. વહુની આ સ્થિતિ જોઈ કસીમે બે વર્ષની રજા લીધી. બનતાં

સુધી તે વહુનું મન ખુશ કરતો, એને સમજાવતો, અને દીલગીરી ફર કરતો. વસીમ ત્રણ પરીક્ષામાં પાસ થયો હતો. માત્ર એક છેલ્લી પરીક્ષા બાકી રહી હતી. પણ માને એક દિવસ એક વર્ષ જેવો લાગતો. ખરું પૂછો તો તેણી પેતાની જિંદગીથી નાઉમેદ થઈ ચૂકી હતી. કોઈ ખાસ મરજ તો ન હોતો પરંતુ કમરમાં હર ઘડીએ દુઃખાવો રહેતો. સળેખમની હમેશાં બીમારી રહેતી. આલતી વખતે શ્વાસ ચઢી જતો, ઉઠતી વખતે ચક્કરો આવ્યા કરતાં. જેમ તેમ કરી વિયોગનો વખત પૂરો થયો. વસીમ છેલ્લી પરીક્ષામાં પાસ થયો અને નસીમાએ ખુદાનો આભાર માન્યો. તાર મધરાતના સુમારે આવ્યો હતો. ઉભી થઈ, વળુ કરી, બે રકાત નમાજ પૂરી કરી. અને ઘણી વાર સુધી બેઠાં બેઠાં રડ્યા કર્યું. રડ્યા પછી આસમાન તરફ હાથ ઉંચા કરી કહ્યું—“ હે ખુદા, તારી કંઈ કંઈ નિયામતોનો આભાર માનું ! મારા જેવી નિરૂપયોગી સ્ત્રી પર એવાં એવાં ઇનામો, દયા અને બક્ષીસો ! તારી જાત તનેજ લાયક છે. વસીમ મહારી જિંદગીમાં ફતેહમંદ થયો, તેમાં ત્હારી મહેરબાની સામેલ ! મારો લાલ મારું કાળજી હંડું કરશે ! એ વખત પાસે આવી પહોંચ્યો છે. હવે એવી ઉમેદ છે કે આ છોકરાંઓને જીવતાં મૂકી ત્હારી સેવામાં હાજર થાઉં ! ”

જે દિવસે નસીમ આવવાનો હતો તે દિવસે ગાડીનો વખત સવાનવ વાગ્યાનો હતો પણ મમતાને લીધે મા નવજ વાગ્યાથી બારણામાં ઉભી હતી. વસીમ માના વિચારોથી તથા તેની આદ-તોથી સારી રીતે જાણીતો હતો. રસ્તામાંજ લુગડાં બદલી સીધો સાદો મુસલમાન બની બારણામાં દાખલ થયો.

તો ઈતનેમેં આગે નઝર જો પડી,
તો દેખાકે રસ્તેમેં હેય મા ખડી.

નસીમાનું હૈયું પહેલાંથીજ ભરાઈ ગયું હતું. છોકરાની સૂરત જોતાંજ જે આંખો ચાર વર્ષથી તેની સૂરત જોવા તલપતી હતી,

તે બોલી ઉઠો. વસીમ પણ પોતાની જાતપર કાબુ ધરાવી શક્યો નહિ.

વો રોરો કે દો અખર ગમ યુ' મીલે,
કે જીસ તરેહ સાવનસે લાહુ' મીલે.

રોવું ધોવું પૂરું થયું ત્યારે બધા જણાઓએ મળીને ખાણું ખાધું. માની મુસીબતની હકીકત જ્યારે બાપની જીભથી સાંભળી, ત્યારે વસીમ ઘણું રડ્યો, અરધા રાત આમ તેમની વાતોમાં વીતી ગઈ. આશરે બે વાગે બધાં જણ સૂવા ગયાં, પણ ચાર, વાઝ્યા, નહોતા એટલામાં વસીમ ગભરાઈને જાગી ઉઠ્યો. તેને ઝાંડો ઉલટી શરૂ થયાં, માળાપ બંને ગભરાઈ ગયાં, ડાકટરો તથા હકીમોને બોલાવવામાં આવ્યા, દવા દારૂ કરવામાં કંઈ પણ કસર કરી નહિ; પરંતુ નસીમાનું જીગર વસીમ, જે માત્ર એક દિવસનો પરોણો હતો તે સાંજ અગાઉ પોતાને રસ્તે આપ્યો ગયો.

— ૩૩૨૮૨ —

પ્રકરણ ૩૩ મું.

જે માની આંખો આગળથી વસીમ જેવો લાયક જખરો જીવાન પુત્ર ઉપડી જાય એના દિલને પૂછવું જોઈએ કે શું વીત્યું હશે ! સાચું એ છે કે વસીમ પોતે મરી, જિંદગીના સઘળા ઝઘડાઓથી મુક્ત થઈ ગયો. પરંતુ માને જીવતાં કબરમાં મૂકી ગયો. રાતોને રાતો સુધી છાનીમાની બેસી રહેતી. પલકથી પલક મારવી હુરામ સમજતી. આંખો દિવસ ચૂપચાપ બેસી રહેતી. અનાજનો કોઈ પણ દાણો ઉડી મોઢામાં જતાં નહોતો. એક પલ માટે પણ એના લાલનો વિચાર એના મનમાંથી દૂર થતો નહિ. દરેક વખતે એનો ફોટો આંખો આગળ હતો. રડતાં રડતાં બંને આંખોમાં નાસુર પડી ગયાં. પરંતુ માના વહાલનો ઠરિયો આંસુ બની વહેતો હતો, તે કોઈ પણ રીતે પૂરો થયો નહિ.

બધી દુનિયા આંખો આગળ અધારી હતી. કબરસ્તાન જતી, કબર ઉપર બેસતી, રડીને કહેતી, “વૃદ્ધ માં જીવતી રહી અને કાળજનો કટકો હજારો મણ મટોડી નીચે જઈ સૂતો. ”

ગાંડાઓની માફક અકેકનું મોઢું તાકયા કરતી અને છોકરાંઓની માફક વળગી વળગી રડતી. કોનું ખાવું પીવું અને ઓઢવું પહેરવું તેજ વસીમની યાદ હતી ! હંસવું બોલવું કેવું તથા બેસવું ઉઠવું કે મળવું કેવું ! તેજ હતી ! તેનું મન નાખુશ રહેતું અને જિંદગી બોભરૂપ થઈ પડી, ઘર જાનગરૂપ થઈ પડ્યું. કદી પોતાના મનમાં એમ સમજી દીલાસો આપતી કે વસીમ જીવતો છે અને બજારે ગયો છે, હવે આવતો હશે ! કાળજ સાથે આંખીશ, લેટીશ અને વળગાડીશ. બેચેન થઈ બારણા સુધી જતી, અને ત્યારપછી બેકાબુ થઈ તે પોતેજ રાડો પાડી બોલી ઉઠતી:—

“ અરે વસીમ ક્યાં ? ”

જ્યાં આગળ નુરાની ફિરસ્તાઓ બધી બાબતો કરતા હતા અને અસંખ્ય આત્માઓ પોતપોતાનાં કામો તથા કૃત્યોનો બદલો તથા સજામાં ગુંથાયલા હતા. ત્યાં અકેક નુરાની ફિરસ્તાઓ ખુદાનો જે હુકમ હતો તેની દ્વારા રહેમતનું ઉતરવું શરૂ થયું. દરેક આત્માની પાસે સદા ખીલેલાં કૂત્રોના ગોટા હતા. જેની ખુશબો સઘળા મેદાનને પહોંચતી હતી, તે એની પાસે પહોંચી જાય. નસીમા આંખો ચીરી પોતાના છોકરાને જોઈ રહી હતી, પરંતુ કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવ્યો નહિ. મુસીબતથી એક તરફ નજર ગઈ ત્યારે જોયું કે કડકડતા શિયાળામાં વસીમ ઝીણી મલમલનું પહેરણ પહેરી થરથર ધ્રુજે છે, શરીર લોહી લોહાણ થઈ ગયું છે. હાથ પગ ફાટી રહ્યા છે, અને લોહી વહાં કરે છે. અબજને લીધે ફિરસ્તાઓ ટાઢા પાણીમાં વસીમને ઝગકારે છે, અને એના વિલાપ, શોકપર જરા પણ કયા દેખાડતા નથી. નસીમા બેશુદ્ધ થઈ આગળ ગઈ એટલામાં તેણીએ ફિરસ્તાઓને અટકાવ્યા, પરંતુ બાપે હાથ

ઝાલી લીધો અને કહ્યું—“ એક ડગલું આગળ જવાની રજા નથી. ” ત્યાંજ ચીસો પાડતી ઉભી રહી, અને પીટતી રહી; પરંતુ જે કંઈ તે નકામું ગયું, અને જે કહ્યું તે વ્યર્થ ગયું. જ્યારે નુરાની ફિરસ્તાઓનું ઉતરવું બંધ થયું ત્યારે તેઓ મોઢથી ઝાલી ઉઠ્યા. તે ભાગ તમારો જે દુનિયા વાળાઓએ તમને મોકલ્યો. ’ એકા એક ખાસ રોશની દેખાઈ. બધા ફિરસ્તાઓ સીજદામાં ગયા અને તેમનો સરદાર ઝાલી ઉઠ્યો,—“ આજે પેગમ્બર સાહેબનો જન્મ દિવસ છે તો તમારાં પાપ ઓછાં કરવામાં આવે છે, તમારી અરજ મંજૂર થશે, તમારી દરખાસ્તો કબૂલ કરવામાં આવશે. જેણે જે કાંઈ કહેવાનું હોય તે બલે કહે. ” દરેક આત્માએ પોત પોતાના સંદેશ પહોંચાડ્યા. જ્યારે વસીમનો વારો આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું—“ પવિત્ર નુરાની ફિરસ્તાઓ ! મારી મા મારી યાદમાં તરફડીઆં મારતી હશે ! એની જિંદગી મારા દમથી હતી ! હું એની ચાકરીની આશા મારા મનમાં લાવ્યો. એની જોવાની દીલગીરી મારી સાથે છે. અને મેળાપની આતુરતા મારી પાસે છે. જે દયા કરે તો એક વખત થોડી પળ માટે એની સૂરત દેખાડી આપો. ” ફિરસ્તાઓએ એની મરજી પૂરી કરવા ના પાડી અને કહ્યું—“ દુનિયાવાળાઓ પોતપોતાનાં સગાં વહાલાંઓને તરેહ તરેહની લેટો મોકલે છે જે ત્હારી નજરો આગળ આત્માઓને પહોંચાડવામાં આવે છે, પરંતુ તારા કોઈ સગાએ આજ દિવસ સુધી તને કાંઈપણ મોકલ્યું નહિ. કદાચ તું પણ તે લોકોમાંનો છે જેના કૂલો અને ચાલીસા ઉપર મણાબંધ બીરયાની, મુતનજન તાજા મોટા (માણસો) ઉડાવે છે, (ખાએ છે), ત્હારી ગા અહિં હાજર છે અમે તને એની સૂરત દેખાડીએ છીએ. પરંતુ એના બદલામાં તને એક હજાર વર્ષ સખત સજા લોગવવી પડશે. ” વસીમ ફિરસ્તાનો આ અવાજ સાંભળી થોડી વાર સુધી ચૂપચાપ રહ્યો, અને ત્યાર પછી ધૂજતા અવાજે કહ્યું—મને કબૂલ છે, મ્હારી માની સૂરત દેખાડો. ” ફિરસ્તો વસીમને અહિં લઈને આવ્યો. ત્યારે નસીમાએ દીકરાના તરફથી મોઢું ફેરવી લીધું. માની આ

હાલત જોઈ વસીમની આંખોમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં, અને એણે ફિરસ્તાને કહ્યું.—“ ખસ ચાલો, અને તમારી સબ શરૂ કરો. ”

એટલું સાંભળી નસીમાની આંખ ઉઘડી ત્યારે આંખી ખાંચ આપતો હતો.

સ્વપ્નું શું ! એક શાહારડી હતી, જેણે આખું કાળજી કોચી નાખ્યું ! જે સૂરત જોવાને મહિનાઓ સુધી તરફડીઆં મારી રહી હતી, તેની આ સ્થિતિમાં નજરે આવવું, દીકરાની મહોબતનો એ દરજ્જો અને માના કંઠે હૃદયની હદ આવી હતી.

તેણીએ પોતાની શુદ્ધિ કાયમ રાખવાની કોશીશ કરી, પરંતુ કોઈપણ રીતે તેણીને ભાન રહ્યું નહિ. મનને કાળુમાં રાખતી હતી. પરંતુ જીવનગાર કોઈ પડખે આરામ આપતું હતું નહિ. વસીમની સૂરત અને સ્વપ્નની હાલત કાંઈ એવી મનમાં સમાઈ ગઈ કે હુશિયાર થઈ એને મળવા દેડી. હાથ પહોળા કર્યા. પરંતુ કોઈ હતું નહિ, તે અટકી, પોતાની જાતને કાળુમાં રાખી. પરંતુ લથડતી લથડતી પડી ગઈ. હવે પરોઢીઆનો ખરાબર વખત હતો. પક્ષીયો પોતાના પેદાકરનારની બંદગીમાં ગુંથાયાં હતાં. તારાઓ આંખા પડી ગયા હતા, ચંદ્ર ફીકો થતો જતો હતો, પોહ ફાટી રહ્યું હતું, અને નસીમા એ વિચારમાં આકાશ તરફ તાકતી પડી હતી. એટલામાં કદાચ આ જોરદાર ફેરફારમાં વસીમની સૂરત ફરીથી જોવામાં આવે. કસીમ બહુની હાલત લાંબા વખતથી બેઠો બેઠો જોયાં કરતો હતો. અને જોકે એની હકીકત એટલી ખરાબ તો નહોતી તોપણ વસીમના મોતે કમર તોડી નાખી હતી. ઉભા થઈ વહુનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું—“ ઉભા થાઓ નમાજનો વખત વીતી જાય છે, પાણી ગરમ થઈ ચૂક્યું, ” નસીમાની હાલત તદ્દન એવી હતી જેવી કોઈ જીવનગાર કોઈ છોકરાને હાથથી રમકડું છીનવી લે. નમાજનું નામ સાંભળી ઉભી થઈ, પણ કસીમની સૂરત જોતાંજ સ્વપ્નની સઘળી હકીકત આંખો આગળ આવી ઉભી. એક રાડ પાડી અને એમ કહીને પડી ગઈ,

“વસીમને ટાઢા પાણીની સળ અને હું ગરમ પાણીથી વળુ કરે.”

કસીમ પાણી લાવ્યો, વળુ કરાવ્યું, આવી સ્થિતિમાં રહતી રહતી નમાજ અઢા કરતી રહી. નમાજ પૂરી કરી ત્યારે કહ્યું— ડાળી મંગાવી આગે, ફેઈને ઘેર જઈશ. તમારી મરણ હોય તો તમે પણ આવો.

કસીમ—“હમણાં મંગાવી આપું છું. અને હું પણ આવું છું.”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

સંજીવની ઉમર આ વખતે સો કરતાં વધારે હતી. જોકે હાથ પગ જવાબ આપી ચૂક્યા હતા તોપણ જીભ મગજ હમેશની માફક કામ કરી રહ્યાં હતાં. વસીમના મરણના સમાચાર સંજીવને શું ! પણ સવાર થતાં પહેલાં આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગયાં. સંજીવએ જ્યારે આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે પૂરે-પુરા બે કલાક સુધી બેશુદ્ધ રહી. પરંતુ ભત્રીજા પાસે જવાને તે અશક્ય હતી. ઘણી વખતે કહેણ મોકલ્યાં; પરંતુ આ કમન-સીબને પોતાની શુદ્ધિ પણ નહોતી. ફેઈના હુકમનો અમલ તે શું ધુળ કરે ? પણ સંજીવ તે ફેઈ હતી, જે નસીમાને માની માયાળુ ભરેલી ગોદ તદ્દન ભૂલાવી દીધી હતી. સાચું એ છે કે એને ભત્રીજાની સાથે મહોબત હતી. એટલુંજ નહિ પણ ઇશક હતો. એની આંગળીમાં ફાંસ લાગતી તો એ બેચેન થઈ જતી. આતો તે મુસીબત હતી જેણે ઇબ્નઅનો છેડો તથા ફરજોની સંપૂર્ણતા કરી દીધી. સંજીવની સ્થિતિ ઘણીજ કફોડી અને કળ્પદાયી થઈ પડી હતી, તે આછી નહોતી. માછલીની માફક પલંગપ પડી પડી તરફડીયાં મારી મારી ચૂપચાપ રહેતી. ઘણીવાર ઇરાદો કર્યો, કે લંગડાતી લંગડાતી ડાળીમાં બેસીને જાઉં; પરંતુ બંને

પગે એવા હતા કે હરવાફરવાના પણ સમ ખાધા હતા. દરેક વખતે એજ ચિન્તામાં તથા રાતદિવસ એજ વિચારમાં ડુબેલી રહેતી. એટલામાં સામેથી નસીમાને આવતી જોઈ. કમનસીબ ભત્રીજી જોવામાં આવતાંજ સંજીવનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું. અને નસીમા ફાઇની સૂરત જોતાંજ ખેચેન થઈ ગઈ. દોડીને ગળા સાથે વળગી પડી. સંજીવના ખેડ હાથ નસીમાના ગળામાં હતા, અને એનું માથું ફાઇની છાતી ઉપર જે વખત નહિ પણ ઘણી વખતે નસીમાએ બાળપણમાં આવીજ રીતે ફાઇને ગળે વળગી એનું કાળજી ઠંડુ કર્યું હશે. પરંતુ કોણ જાણતું હતું કે, નસીમ સંજીવને આ વખત પણ દેખાડશે, કે એજ ભત્રીજીને એવીજ રીતે ગળે વળગાડવાનું છે કે વસીમ જેવો જીવાન દીકરો હમેશ માટે મૂકી એને નિર્જીવ કરશે, અને આંખો એની જીદાઈમાં શોકનો વરસાદ વરસાવશે. અને સંજીવ આ અશ્રુપ્રવાહ લુછશે. ઘણીવાર સુધી ખંને જણાઓએ ગળે વળગી વળગી રડ્યા કર્યું, આખરે સંજીવને નસીમાનું માથું ઉપાડી લીધું. તેણીએ સ્વપ્નાની હકીકત કહી સંભળાવી. સાંભળ્યા પછી સંજીવએ કહ્યું—“ મારા કરતાં વધારે કમનસીબ સ્ત્રી કોણ હશે, કે આ દીલગીરી ખમવાને આજ દિવસ સુધી જીવતી રહે. શું ખબર હતી કે મને આ દાગ પણ કાળજી પર લઈ જવો છે. જે કાંઈ તમે કરો તે ઓછું અને થોડું છે. તમારા પર જે વીત્યું તે બાળ બચ્ચાંવાળી માએ સારી રીતે જાણે છે. હું તમને દીલગીરીથી મના કરતી નથી. એ દીલગીરી તો આવી પડી અને એવી આવી કે જાન લઈને જશે. જ્યાં સુધી તમે જીવતાં રહેશો ત્યાં સુધી તમે રડ્યાં કરશો. પરંતુ વસીમનું મોઢું સાધારણ વાત નથી. એક જોરાવર હાથ એના ઉપર છે. કોણ કોલેરા, કોણ મરડો, કોણ મદ્ય, અને કોણ શરબત એ સઘળાં કુદરતના ખેલ છે. પવન વાય છે અને વાશે. દુનિયાં મરણાધિન છે. માટે મુસીબતમાં ધીરજ, દીલગીરીમાં સહનશીલતા, ઈજામાં શુકર કરવો એ હંમારું કામ છે. તેની મરજી પર ખુશ, હુકમપર હાજર, ફરજમાં સંપૂર્ણતા, તથા હુકમનો અમલ કરવો

અમારું કામ છે. વાત તે હોવી જોઈએ કે બંદગીની સ્થિતિ હાથ-માંથી જાય નહિ અને ઇન્સાનીયતની સભ્યતાપર હાથ આવે તેવું કામ કરવું નહિ, રડો અને આંસુઓથી દીલગીરી કરો. પણ મનમાં કે ચહેરા પર મેલ ન હોવો જોઈએ. રડવામાં અવાજ કાઢવો જોઈએ નહિ, બંદગીમાં કમી કરવી જોઈએ નહિ, ભક્તિમાં ફેર પડવો જોઈએ નહિ, જે મુસીબત આવી પડે તેને સહન કરવી. જે થઈ ગયું તે થઈ ગયું. એજ માણસાઈનું ભૂષણ છે, કારણ કે કાંટાઓના પડમાં ફૂલો સંતાઈ રહે છે. આ દાગોના પડમાં ખાગ છે. એને ઉજાડ કરવું તથા તમારા હાથ વડે તોડવું એ તમારું કામ નથી. જિંદગી નાપાયાદાર છે, દુનિયા ક્ષણભંગુર છે, આ વિવેક ઉપર ઉપરનો છે. ખીજી દુનિયાનાં બારણાં ઉઘડેલાં છે. વસીમનો આત્મા ત્યાં મોજુદ છે. તમને મળવા બેચેન છે અને તમને જોવા ઇન્તેજાર છે. એને મળવાના ઉપાય લેવાના તથા બદલાની તજવીજ કરવી એ તમારું કામ છે. મોત માથાપર સ્વાર છે. તો મોતને માટે તૈયાર થઈ જાવ હવે બેફિકરાઈથી સૂઈ રહો અને આરામથી મરો.

ઈબાદતસેં ઇસ કીસ્તકે આબ દો,
કેવાં જાકે ખીરમન બી તૈયાર હો.

ઈમામ ગઝાલી સાહેબે મોત પર એક વાદ કર્યો છે. તેઓ કહે છે.—“ ઉમર ખીન અબ્દુલ અઝીઝ પછી એમનાં ધણીયાણી ફાતમાએ દુનિયા તજી દીધી અને ધણીની કબરપર જઈ બેઠાં. એક આખું વર્ષ ત્યાં કાઢ્યું, પરંતુ ત્યાં સુધી દુનિયાના સંબંધો છુટ્યા નહિ, જ્યારે તેઓ ચાલવા લાગ્યા ત્યારે તેઓએ એક અવાજ સાંભળ્યો:—

“ ફાતમા પતિ મળ્યા ? ”

માટે દીકરી ! તમારા હાથ વડે ઉમેદનો એક ભાગ નકામી રીતે વીતી ગયો. એનુંજ નામ મહોબત ! અને હેત ! કારણ કે મગફરત પામેલા છોકરા અને મહુમ લાલને તમારે લીધે સજા થઈ !

આજે તે તમારી મહેરબાની અને સખાવતનો મોહતાજ છે ! હું ચીજ છું. પરંતુ હું મારામાં જે આપવાની શક્તિ છે તે આપું છું. મારાથી બની શકે છે તે પહોંચાડું છું. આ તમારી અજમાયશનો તથા કાબુમાં રહેવાનો વખત છે. જે વાત ચુંથાઈ જશે તો છોકરાનું મળવું કેવું ! અને તમારે બંને દુનિયાઓથી હાથ ધોઈ નાખવા પડશે !

નસીમા બેગમ ! દુનિયાની સાથે દીન બરખાદ થાય કામ તેવું ન કરો ! ખુદાની ખુશી મેળવવાનું કામ અઘરું નથી. ખુદા તમારી આંખો આગળ છે. માટે જે તમે લાચાર પ્રાણીઓનાં દિલ હાથમાં લેશો તો તમારો બેડાપાર થઈ જશે. એમની ચાકરી કરશો તો માફી મળશે. અને એમની સાથે મહોબત કરવી એ ખુદાની મહેરબાનીનો પહેલો પાઠ છે. નસીમા હોશિયાર થઈ જા, અને ત્હારી જાતને સંભાળ. ગરીબોનાં ફાટેલાં તૂટેલાં લુગડાં બીમારોનાં કમજોર હાડકાંઓ, અનાથોના ધુળથી ખરાડાએલા ચહેરાઓ, વિધવાઓની કમનસીબ સૂરતો, તથા અપંગોના જખમોના કીડાઓ તને ત્હારા લાલ સાથે મેળવશે.

સંજીવનું ભાષણ પડી જાય એવી પુલોની દીવાલની આસપાસ એક વાડ જેવું હતું. જેણે નસીમાના પહાડને ખસેડી, એમના વિચારોને એક જગાથી બીજી જગાએ પહોંડી દીધા, વિચાર કરે છે ત્યારે ખરેખરી રીતે જે ચંદ્ર દુનિયાના પડદાથી સંતાઈ ગયો હતો તે હમણાં બીજી દુનીયામાં દેખાવવાનો હતો. સૌથી જરૂરની વાત એ હતી કે મા હમણાં પોતાની સઘળી ઇચ્છાઓને આ વખતે છોડી જતી. વખતે એવાં કામ સાથે લઈ જાત જે વસીમને એની સાથે મેળાપ કરાવી દેત, જેથી આંખો પ્રકાશિત અને કાળજી ઠંડુ થાત. આ વિલાપ, શોક, બેચેની, ગભરાટ, ફાયદા વગરનાં અને નકામાં હતાં. વસીમનું શરીર માટી થઈ ચૂક્યું હતું. હવે જે કાંઈ ઉમેદ હતી તો તે આત્મા સાથે હતી. તે માના કામો ગભરાટમાં બેઈ રહી હતી. નસીમાએ ફાઇને તો કાંઈ કહ્યું નહિ, પરંતુ એના શબ્દો છાતીમાં ઘર કરી ગયા. અને મનમાં ઉતરી

પડ્યા. થોડા વખત સુધી તો તે છાની રહી, અને ત્યારપછી ડાલી મંગાવી પાછી ઘેર આવી. આવીને ખેડી ત્યારે એક તરફથી વહુ સલામ કરવા આવી અને બીજી તરફથી પૌત્રો આવીને વળગી પડ્યા, વહુને આશીર્વાદો આપવી એ નહીં હતું. પરંતુ આશીર્વાદોની સાથે વિચાર આવ્યો કે હું મા છું, મારો પ્યાર છે, મહારા કાળજના કટકા છે. દુનિયાના બધા એશઆરામ ભોગવ્યા, પરંતુ આ કમનસીબ, ચાર-પાંચ વર્ષની પરણેલી-જેણે ધણીની બહાર (એશ) જોઈ નથી ! નતો છોકરાઓનું સુખ ! કેવી રીતે ખર-બાદ થઈ ગઈ ! એને વિધવા ખેસાડી જિંદગી બગાડવી એ મોટામાં મોટો જીલમ અને મોટામાં મોટો ગુન્હો છે. હું જાણું છું કે બહારના લોકોમાં વિધવાઓનો બીજો નીકો કરવો એ મોટામાં મોટી એળ છે; અને માફ મન પણ માનતું નથી, કે મારી જિંદગીમાં વસીમની વહુ મારાથી જીદી પડે ! છોકરાં માફ ઘર સૂનું કરી ચાલ્યાં જાય ! અને પારકી ઓશરીપર જઈને પડી રહે ! પરંતુ એનો અનળ મારા ઉપર રહેશે. પોતાના મન સાથે વાતો કરતી કરતી એકદમ ઉભી થઈ અને વેવાણુને બોલાવીને કહ્યું :—

“ આ તમારી દીકરી ખેઠાં છે, મારા નસીબમાં જે કાંઈ થવાનું હતું તે થયું. પરંતુ આ છોકરી છે. એણે હમણાં દુનિયા શું જોઈ છે ? છ વર્ષમાં બે માસ પણ લગોલગ ધણીની સાથે રહી નથી. દુનિયા એને માટે દોજખ, અને જિંદગી એને માટે એક આફત થશે. હું જાણું છું કે તમે પોતે ચાલ અને રીવાજની સાંકળમાં બંધાયલાં છો; પરંતુ માફ મન જીઓ કે તમે પોતે તમારી છોકરીને વસીમની દુલ્હન બનાવી દીધી, અને મારા હાથથી મારી વહુને બીજાને માટે દુલ્હન બનાવું છું વસીમ મરીને છૂટી ગયો. એનાં છોકરાં મારા મરેલા છોકરાની નિશાની છે. હું જ્યારે એમને જોઈશ ત્યારે મહારી મમતા ઠંડા થઈ જશે. માટે રહીમુન્નિસાનો દીકરો આરીફ સાઠ રૂપિયાનો નોકર અને વળી સારી હાલતવાળો તથા સારો ખાનદાની છે. તે નીકો કરવા ઇચ્છા ધરાવે છે. મહેં એને પણ હમણાં તેડાવ્યો છે. તમારી રૂબરૂમાં હું એને હમણાં વવા વરની સાથે પરણાવી રજા આપું છું. ”

વેવાણુ તો છાની રહી ગઇ, પરંતુ ફેદની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ટપટપ વહેવા લાગી. એટલામાં કસીમે આવીને કહ્યું—“કાજ અને આરીફ બંને આવી ચૂક્યા છે.” વહુની રજા મેળવ્યા પછી નસીમાએ નીકાની રજા આપી. નીકા થઇ ગયા પછી નસીમાએ પોતાના હાથે વહુને નવડાવી ધોવડાવી દુલ્હન બનાવી અને કહ્યું,—“દીકરી, દુનિયાનો એજ દસ્તુર છે. થોડા દિવસમાં દુનિયા તમને આ દીલગીરી ભુલાવી દેશે. જોકે મહાઈ મન માનતું નથી કે વસીમના છોકરાં મહારાથી નોખાં પડે, પણ હું દુઃખી કયા દિલથી તમારી મમતાને મૂકાવી દઉં? ખુદા તમને તમારા છોકરાં પરવરશ કરવાનું નસીબ કરે! એમને દરરોજ મારી પાસે મોકલ્યા કરશે કે એમની સૂરતો મહારા જખમપર મમની ગરજ સારે. હું સારી રીતે જાણું છું, કે પારકાના છોકરાંએ પારકાજ હોય છે. એમનાં નખરાં તથા લાડ બીજા બાપ કેમ ઉપાડે! પચીસ હજારની જગીર જે, મને પહેરામણીમાં મળી છે, તે આ છોકરાંઓની પરવરશીને માટે એમના નામપર લખી આપું છું. તમારા કરતાં વધારે સારો પ્રમાણીક બીજા કોણ હશે? ખુદા, આ છોકરાંઓની ઉમરમાં બરકત આપે! એમને દીધે વસીમનું નામ કાયમ રહેશે! તેઓ ફલે ફેલાય! અને તમારું કાળજી ઠંડું રહે!

ગાડી તૈયાર છે માટે ખુદાનું નામ લઈ સ્વાર થઇ જાવ. દેખીતી રીતે તમારો સંબંધ આ ઘરથી તૂટી ગયો. પરંતુ જ્યાં સૂધી હું જીવતી છું. ત્યાં સૂધી આ ઘર તમારું છે. અને ખુદા આ બચ્ચાંઓને જીવતાં રાખે! તમારા હકો પૂરા થયા નથી. આજ દિવસ સૂધી તમે મહારી તાબેદારી ઉઠાવી. પણ આજથી હું તમારી આકરી કરનારી છું. મને છોકરાંઓની સૂરતથી તરસાવશોમા!—વસીમના ખ્યારા છોકરાંઓ તમારી પાસે મહારી અનામત છે. મહાઈ દિલ ખુશ રાખજો. હું કમનસીબ છું. જીવાન છોકરો હમેશને માટે મહારાથી છૂટી ગયો છે. ધાયલ થયેલ દિલથી હું તમને આશીર્વાદ આપીશ. તમારો વાડવેલો વધશે. ખુશી રહેજો.

વહુની હેડકી બંધાઈ ગઈ હતી એટલામાં નસીમાએ ઉભા થઈ ગળા સાથે ચાંપી, છોકરાંઓને ખ્યાર ક્યો, કપાળ ઉપર ચુંબન લીધાં, બારણા સૂધી આવી, અને વહુને છોકરાંઓ સાથે બીજા ધણીને ઘેર રવાના કરી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

નસીમા પોતાની જાતને સંભાળવાની કોશીશ કરતી હતી, પરંતુ તેનું મન નાઉમેદ થતું હતું. બંને વખત યતીમખાનાના છોકરાઓનું આણું પોતે રાંધી મોકલતી. વિદ્યાર્થીઓનાં લુગડાં પોતાના હાથથી શીવતી. વિધવાઓના મહિના તથા અનાથોના રોજ સુકરર કરવામાં આવ્યાં. જ્યારે તેનું દિલ વધારે ગભરાતું અને વસીમની યાદ તેને બેચેન કરતી, ત્યારે યતીમ છોકરાઓને તેડાવી એમની સાથે દિલ ખુશ કરતી. ઇદથી એક દીવસ પહેલાંની વાત છે કે પાડોશીનું એક છોકરું જેના સઘળાં સગાં વહાલાં મરી ચૂક્યાં હતાં તેણે નવ વર્ષની ઉંમરમાં કુરાનશરીફ મોઢે કર્યું હતું, અને જેણે ત્રીસે રોજ રાખ્યાં હતાં. તે જેમતેમ કરી ત્રણ મહિના થયા પોણાબે રૂપિયાનું પહેરણ અને સુરવાળનું લુગડું લાવ્યો. એની પાસે એટલા પૈસા નહોતા કે દરજી પાસે શીવડાવી શકે, પરંતુ નાના સરખા મનમાં ઇદની ખુશીઓ લહેર માર્યા કરતી હતી. તેણે દરજીને કહ્યું,—“ તમને અકેક પૈસો કરી સીલાઈ આપી હઈશ. ” દરજીને ઘણાં લુગડાં શીવવાનાં હતાં તેણે તેથી ધુરકીને લુગડું નાખી દીધું, તે નિર્દોષ બાળક લુગડું લઈ ચારે તરફ રખડયા કરતો હતો. એણે પોતાના મનમાં કહ્યું,—“ કોઈ ખુદાનો બંદો એવો છે જે મારી ઇદ ફરાવે ? ” વિચાર કરતે કરતે એના મનમાં નસીમાનો વિચાર આવ્યો, ત્યારે તે સીધો નસીમાને ઘેર પહોંચ્યો. તે વખતે રાતના નવ વાગ્યા હતા. અને નસીમા તે વખતે ઘરમાં નહોતી. તસન્નુમે બધી વાત સાંભળ્યા પછી કહ્યું,—“ તેઓ ઘરમાં નથી. ” માથાપ વગરના નિર્દોષ છોકરાની સઘળી ખુશી ધુળ સાથે મળી ગઈ. નાઉમેદ થઈ પાછો આવ્યો.

અને મસજીદમાં જઈ પડી રહ્યો. આશરે બે વાગે નસીમા ફાઇના ઘેરથી પાછી આવી ત્યારે તસનીમે વાતવાતમાં આ બનાવ પણ કહી સંભળાવ્યો. નસીમાની આંખમાં સાંભળતાંવારમાં આંસુ આવી ગયાં. ઓકરીને કાંઈ કહ્યું નહિ, 'તે ઓકરો ક્યાં રહે છે?' એજ માત્ર પૂછ્યું. તસનીમ—“ એતો હું જાણતી નથી. શું તમે હમણાં ગોતવા જશો ? ”

નસીમા—“ નહિ, એમજ પૂછું છું ! ”

તસનીમ—“ તે કહેતો હતો કે હું આ સામેની મસીદમાં જઈને પડયો રહીશ. ”

જ્યારે તસનીમ સૂઈ ગઈ ત્યારે નસીમાએ આવી કસીમને જગાડવાની કોશીશ કરી, પરંતુ જ્યારે તે જાગ્યો નહિ ત્યારે તેને એવો વિચાર આવ્યો કે મારા લીધે હું એમને કેમ ઈજા આપું ! ઢાસીનો ખુરખો માથાપર નાખી બહાર ગઈ અને મસીદને બારણે પહોંચી. દુનિયા સ્વપ્નામાં હતી. પરંતુ તે નવ વર્ષનો જીવ પોતાનું ચાર ગજ નેનકલાકનું લુગડું કાખમાં રાખી જાગ્યા કરતો હતો. નસીમાનો અવાજ સાંભળતાં ઢોડી બારણા તરફ ગયો. સાંકળ ઉઘાડી ત્યારે નસીમાએ કહ્યું,—“ શું તમે લુગડું લઈ મારી પાસે આવ્યા હતા. શું હતું ? ”

ઓકરો—“ આ રહ્યું, કોઈએ શીવી આપ્યું નહિ, હવે તમે શીવી આપશો ? ”

નસીમાને ઓકરાના આ લોળાપણા પર એવો પ્યાર આવ્યો કે નીચે નમી ગળા સાથે આંખો. પ્યાર કર્યો, અને કહ્યું,—“ હાં, લાવો હું હમણાં સવાર સૂધીમાં તમારા લુગડાં તૈયાર કરી આપીશ. આલો, તમે પણ મારી સાથે આવો. ”

ઓકરાને લઈ નસીમા ઘેર આવી. બંને લુગડાં કાપ્યાં, આંખોથી તે સારી રીતે જોઈ શકતી નહોતી, પરંતુ જેમ થઈ શક્યું તેમ પહેરણુ, સુરવાળ તૈયાર કરી આપ્યાં. ઓકરાએ પણ બેઠાં બેઠાં જાગ્યા કર્યું. ઢોરો પૂરો થઈ જતો ત્યારે તે પરોવી આપતો હતો. તૈયાર થયા પછી તેણીએ તેના હાથ મ્હોં ધોવડાવ્યાં, લુગડાં પહેરાવ્યાં, ગોઠમાં લઈ પ્યાર કર્યો, અને એક રૂપિયો આપ્યો.

પાંચ વાગી ગયા હતા, આખી રાત સૂધી જાગતી રહી હતી; તેથી જરા પલંગપર પડી તો આંખ લાગી ગઈ. એટલામાં જુઓ છે તો વસીમ એના કાળજા સાથે વળગેલો છે, અને ચારે તરફથી સઘળા પવિત્ર આત્માઓ, એની કૃતેહમંદી ઉપર મુખ્યરૂકી આપે છે. આ ખુશીમાં આંખ ઉઘડી તો મન અંદરથી ખુશ ખુશ થઈ ગયું. ઘણા મહિનાઓની મહેનત વસુલ થઈ ગઈ. અને હવે નસીમાને ખાત્રી થઈ કે વસીમને મળવાનો રસ્તો માત્ર ખુદાના પ્રાણીઓની સેવા છે.

એમાં કહેવાપણું નથી કે નસીમાની ઉમરનો આ ભાગ લાજવાળ (શ્રેષ્ઠ) વીત્યો. હાલતમાં આકાશ પાતાળ જેટલો ફેર થઈ ગયો; પરંતુ જે ગરમી આંખો દ્વારા બહાર નીકળતી હતી તે દબાવી રાખી હતી, તેથી તે (ગરમી) શરીર ઉપર જણાઈ. ઘણું કરીને થોડી થોડી ગરમી શરીરમાં રહેતી હતી. અને જોકે કસીમે વહુની દવા કરવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું તોપણ નસીમાની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બગડતી ગઈ, આખરે એને પોતાની મોતની ખાત્રી થઈ ગઈ. મોતના ચાર દિવસ અગાઉ એણે સઘળાં સગાં વહાલાંઓ, બેનપણીઓ, સાહેલીઓ, શિષ્યો વગેરે સૌને બોલાવી એકઠાં કર્યાં અને તેમની આગળ આ પ્રમાણે કહ્યું:-

“ જહેનો ! ”

મેં આજે તમને સૌને તસ્દી આપી છે, પરંતુ હું લાખાર છું. હું મનમાં ચાહતી હતી કે એક વખત તમારી સૂરતો ફરીથી જોઉં. મોત માગવું એ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે, પરંતુ હવે મને મહારા મોતની ખાત્રી થઈ ગઈ છે. તે માટે જરૂરનું હતું કે બધાથી મળી રજા લઉં ! હું આજ સૂધી ચોપન વર્ષ ચાર મહિના અને અઢાર દિવસ સૂધી આ દુનિયામાં રહી. એ અરસો કહેવાને તો ઘણો મોટો અને જોવામાં ઘણો છે, પરંતુ માણસ જે આ ભૂ-ભંજુર દુનિયાની ખૂબીઓ ઉપર મરી પડે છે, આંખો બંધ કરી તે વખત કાઢે છે. એવીજ હકીકત પણ આજે મહારી છે. આશ્ચર્ય પંચાવન વર્ષ સૂધી જીવતી રહી. પરં જીવવાથી મન ભરાયું

નહિ જોઈએ તેટલો વખત, પૂરતો સમય, અને લાંબો અરસો છે; પરંતુ દરેક કામ અધુરું, દરેક વાત અપૂર્ણ અને દરેક કૃત્ય (મામલો) અધુરું મૂકું છું જાણે કે મોત આવવાનું નથી. નતો મ્હારે જવાનું હતું. હું વ્યર્થ પેદા થઈ અને ખીજાઓને બોળાડપ થઈ પડી. મરું છું તો શરમાળ, જઈ છું તો ગુન્હેગાર, કર્મની ભલાઈ તથા કૃત્યની કમાઈ મારી સાથે આવત; પરંતુ કાંઈ કર્યું નહિ. પાંચ સાત વર્ષની હકીકત તો યાદ નથી. પરંતુ જ્યારથી સમજણી થઈ ત્યારથી એક કામ પણ સાડું કર્યું નહિ. મેં જેવી ક્યાળુ માની ચાકરી જેણે પોતાની જિંદગી મારા પર બરબાદ કરી તેમની ચાકરી મારાથી જરાપણ થઈ નહિ. કહેવાને તો દશકાઓ વીતી ગયા, પણ મને તે દિવસો યાદ છે જ્યારે હું એમને સખતીથી જવાબ આપતી હતી અને તે ખામોશ થઈ જતાં હતાં. આજે આ હાથ પગ જેપર હું મગરૂર થતી હતી, તે નકામા થઈ પડ્યા છે અને આયુષ્ય જે પર નખરાં કરતી હતી તે પૂરું થઈ ગયું; પરંતુ એની યાદ આજે બદલામી અને નામોશી મારી પાસે છે. અને હવે રડયા સિવાય ખીજો ઉપાય રહ્યો નથી. માને બદનામી આપી, પિતાના હુકમો ઘણી વખતે મ્હેં અનાદર કર્યાં. ખડેન ભાઈઓ ઉપર મહેરબાની મારાથી થઈ નહિ. વડીલોની તાબેદારી મ્હારાથી થઈ નહિ, અરે ! ઘરડી ડોશી, આ કઠણ રસ્તો જેમાં એક એક ડગલું ઉપાડવું આકૃત રૂપ છે. તે પાપનો ઢગલો એવો માથાપર મૂકી દીધો, કે કોઈ પણ રીતે હલકો થયો નહિ. દાંસીઓ મ્હારાથી નાખુશ રહેતી, લોંડીઓ મ્હારાથી ઇતરાળ રહેતી, નોકરો મ્હારાથી ગભરાતાં હતાં. અરે ! ખંને દુનિયાના ઘણી ! બચાવ ! મને બચાવ ! ”

આ વખતે નસીમાની હેઠકી ચઢી ગઈ. અને સ્ત્રીઓમાં એવી કોઈ ન હશે કે જે રડી ન હોય. પોતાની જાતને કાબુમાં રાખી ફરીથી લાપણ શરૂ કર્યું :—

“ એક સવારની વાત છે કે ફાઈએ મને પાલખીમાં બેસાડીને રવાના કરી તે વખતે ઘોળા વાળવાળી ઘણી સ્ત્રીઓ મને

વિદાય કરવામાં સામેલ હતી. આજે તે સઘળી કબરમાં જઈ સૂતી છે. મહારૂં આખું માથું ઘોળું થઈ ગયું છે. આ ફેરફાર ડગલે ડગલે મને મોતનો પાઠ આપે છે. પણ મહેં બેઠરકારી કરી. એટલી અનહદ બે ઠરકારી કરી કે કોઈ પણ દિવસે ભૂલેચૂકે પણ મોતનો વિચાર આવ્યો નહિ. મહારૂં લગ્ન પંદર વર્ષની ઉંમરે થયું હતું અને ચાલીસ વર્ષ આ મહોલ્લામાં રહી, ચાલી બીજી છું; પરંતુ એકને પણ સારી રીતે ખુશ કરી શકી નહિ. માતૃશ્રી (સાસુ) પર ખુદા રહેમ કરે ! કોણ કહી શકે છે કે મહારાથી તેઓ ખુશી થઈ કે દીલગીર થઈ ચાલ્યાં ગયાં (મરી ગયાં). રાખીયાં તથા હાજરાં બંને નણુંદો મને સોંપી હતી; પરંતુ એમની સેવા કાંઈ પણ થઈ શકી નહિ. વગર કારણે એમનાપર ઘુરકતી. વગર સબબે એમને ધમકાવતી હતી. અમસ્તી એમનાપર ગુસ્સે થતી. બાણી જોઈ એમના પર ઉતરી પડતી હતી. હવે નજર કરું છું તો આ ગુસ્સામાં સુધારવાનો વિચાર ઓછો પણ સ્વાર્થપણું વધારે હતું; પરંતુ મને આ છોકરીઓના સુખને લીધે આશા છે કે આ મરણની પથારીએ પડેલી ભાભીપર સજ થવા દેશે નહિ, અને ખુદા વાસ્તે તેઓ મારી ભૂલો માફ કરી દેશે. ”

નણુંદોએ આ સાંભળતાંજ રાડો પાડી. ભાભીના પગ પર પડીને કહ્યું—“ ભાભીજી, ખુદાને વાસ્તે એવું કહેશે મા તમે અમારી માને અમારા મનથી ભૂલાવી દીધી. તમે અમને મનુષ્ય બનાવ્યાં અને અમે તમારે લીધેજ દુનિયામાં રહેવા લાયક થયાં ! ” બેઉ નણુંદોને નસીમાએ ગળા સાથે ચાંપી અને ફરીથી કહેવા માંડ્યું—“ કુટુંબની એક બે નહિ પણ ઘણી ખુદાની બંદીઓ મારી દયાની લાયક હતી. મહોલ્લાનાં ઘણાં પ્રાણીઓ ભૂખ્યાં સૂઈ રહ્યાં અને મેં પેટ ભર્યું—મુસાફરો મહારે ઠરવાજેથી ખાલી હાથે ગયા, અનાથો મહારે ખારણે નાઉમેદ થઈ પાછા ફર્યાં વિધવાઓએ આ બંધ થનાર જીલથી મહેણાંઓ સાંભળ્યાં. મોટી ડાશીઓએ મહારાં મહેણાં ખમ્યાં, નોકરોએ મહારા ગુસ્સાઓ ઉપાડ્યા, હે ખુદા ! પાપની એટલી મોટી ગાંસડી ! (મહારા માથાપર) દયાધર ! હે ખુદા દયા ધર ! (એક મિત્ર અવાજ નીકળ્યો.)

અરે ! નસીમાબેગમ ! ત્હારા દરેક રેંવાડામાં ખુદા જન આપે ! અમને લાચાર છોડમા ! તું યતીમોનો બાપ, વિધવાઓની વારસ, તું અપંગોનો ટેકો, ગરીબોનું ભરણપોષણ કરનાર તું, અરે બેગમ તું !

આ પછી નસીમા કાંઈ કહેવા માગતી હતી પરંતુ થાકને લીધે તાવ જોરમાં થઈ આવ્યો અને બોલવાની હિંમત રહી નહિ, ભેગી થયેલી સ્ત્રીઓએ એનાં ચોવારણાં લીધાં, છોકરાંઓએ આશીર્વાદો આપી. સાંજ પડી જવાની તૈયારીમાં હતી ત્યારે સ્ત્રીઓ રડતાં રડતાં પોતપોતાના ઘર તરફ રવાના થઈ. રાતના નવ વાગે તાવ સહેજ હલકો પડ્યો ત્યારે નસીમાએ કસીમને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું,—“ હું ખુશનસીબ ધણીઆણી છું કે તમારે હાથે જમીનમાં જાઉં છું. જે ચહેરા ઉપરથી ઘુમટો ઉપાડ્યો તેને તમારે હાથે માટીમાં સંતાડી દેજો. કાળા વાળો તમારા ઘરમાં જાળા થયા અને જુવાની તમારી આગળ વૃદ્ધાવસ્થામાં બદલાઈ ગઈ. તમે ધણી હતા, હું લોંબી હતી, તમારો દરજો અને હક મધારે હતો, પરંતુ હજારો વખત ઉતરી પડી અને સાડું નરસું કહ્યું છે. આજે આપણાં છોકરાંઓ આગળ હાથ જોડી કહું છું કે મહેરબાની કરી માફ કરજો, કારણ કે ખુદાની રૂબરૂ તમારી ગુન્હેગાર થાઉં નહિ, કસીમ વહુની જીભથી એટલું સાંભળતાં બેચેન થઈ ગયો. રડતો રડતો આવ્યો. એનો હાથ પોતાની આંખો સામે અડાવી કહ્યું:—

“ તમારા જેવી વહુ, દુનિયા, દીવો લઈ શોધે તોપણ મળશે નહિ. તમે જે કર્યું તે માટે માફ દિલ તમને આશીર્વાદો આપે છે. તમે મને પચાસ રૂપિયાની નોકરીમાંથી ન્યાયાધિશ બનાવ્યો. જે ઘરમાં કુતરાંઓ લોટતાં હતાં તે તમારે લીધે આજ દિવસ સૂધી બગીચો થઈ ગયો છે. મ્હારું મોઢું નથી કે તમારા ઉપકારો ન માની શકું. વળી તમારાથી હું શરમાઉં છું. જે કામ પલવલમાં મ્હેં કીધાં તે માટે મારો આત્મા થરથર ધ્રુજે છે. નસીમા બેગમ ! તમારા છોકરાંઓના સહકાથી, મરી ગયેલા વસીમના સહકાથી મને માફ કરો. ”

નસીમાએ ધણીનો હાથ પોતાના માથાપર રાખી પોતાના હાથે એનાં આંસુ લુછ્યાં અને કહ્યું,—“ સાચો ખુદા, તમને માફ કરે, હું પહેલાંથીજ માફ કરી ચૂકી છું અને હમણાં ફરીથી કહું છું કે, મહેં માફ કર્યું. હમણાં હું તમને એટલું વધારામાં કહું છું કે, જો મહારા પછી તમને ખીજા નીકાની જરૂર પડે તો બેશક કરજો, હું ના પાડતી નથી. પણ બે નિર્દોષ છોકરીઓ તમને સોંપું છું. છોકરાઓ તો સમજણા થયા છે અને કમાવે તેવા છે; પરંતુ આ ભોળી ચંદલીઓ સાવકી માના કબજામાં જાય નહિ, તસનીમ એમની પરવરશી કરશે. માની બાબુ છૂટી ગયા પછી તસનીમ કરતાં વધારે સારી ચાહનાર કોણ હશે ? તેણી દુશ્મની એમની મદદગાર અને ઇતરાજમાં એમની સારી શુભેચ્છક થશે તમારા પગારમાં જે કાંઈ બચાવી આજ સુધી એકઠું કર્યું છે, આ દશ હજારની નોટો છે. જે આ બેઉના લગ્ન માટે બચ રાખી હતી. હમણાં હું તમને સોંપું છું. છોકરાંઓ હુશિયાર પણ મહારી પછી દીવાલો સાથે માથું ફેાડશે. તો એમને કાળજા સાથે આંખી રાખજો. જો કિયામતના મેદાનમાં મેળાપ થશે તો હું મહારા છોકરાંઓના દુઃખનો બદલો જરૂર લઈશ. ”

તાવ ફરી વધારે થયો અને બાર વાગતાં સુધી સો ડીગ્રી કરતાં વધારે હતો. તસનીમ માના પગોથી અને કસીમ વહુના હાથથી આંખો લુછતાં હતાં. નસીમા ચુપ થઈ ગઈ. સવારમાં જ્યારે કસીમ તદ્દન નાઉમેદ થઈ ગયો ત્યારે શરબતનો એક ચમચો લઈ, વહુની પાસે આવ્યો. તે વખતે નસીમાએ એના આગળ હાથ જોડ્યા. આંખોથી ભૂલોની માફી માગી. કસીમ શરબત આપવા જતો હતો એટલામાં એણે ધણીનો હાથ ખસેડ્યો અને આટલું કહી હમેશ માટે ચુપ થઈ ગઈ:—

“ બુઓ ! મહારા લાલનો આત્મા, મને સામે લેવા આવ્યો. વસીમ હાથ લાંબા કરી મને ખોળામાં લેવા ઉભો છે ! ! ! ”

આમીન !

આમીન !

આમીન !

સમાપ્ત.

સામઘાર મુ'ખઈ સરકારે નિમેલી ખાસ મુસ્લીમ કમીટીની દરખા-
સ્તથી તૈયાર કરેલો.

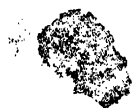
વાર્તારૂપ

ગુજરાતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.



ગુજરાત, કાઠીયાવાડના મદ્રસાઓમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે
વાપરવા માટે અમુદ્ય લાભ.

માર્ચ ૧૯૨૦ માં છપાઈ બે દર પડ્યો.



પ્રીમત આના અટી.

નીચેના ઉકાળે નામ નોંધાવો

જી. એ. શંખ.

(આજપાટ ઉલ્લેખ સુરત)

